

STM 1955

Om vallåtar

En studie i de svenska fäbodarnas musikaliska organisation

Av Carl-Allan Moberg

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

OM VALLÅTAR

EN STUDIE I DE SVENSKA FÄBODARNAS MUSIKALISKA ORGANISATION

AV CARL-ALLAN MOBERG

EFTERFÖLJANDE UNDERSÖKNING utgör en del av den studie av arbetsmusiken i svenska fäbodar som jag sysslat med under senare tid, nämligen den del därav som rör vallåtarnas uppgifter i sätrarnas kreatursskötsel och därmed förbundna uppförandepraktiska problem. Den sysslar sålunda med miljön, arbetsramen och instrumentariet, kort sagt med de yttre betingelserna för denna musik, men däremot inte ännu med strukturfrågor. De formproblem som berörs i samband med den s. k. Kuhreigen-typen avser endast att belysa dennas ursprung och uppgift.

I samklang med karaktären hos den del av undersökningen som här redovisas har också notexemplen utvalts för att belysa såväl olika arter av arbetsuppgifter som skilda uppförandepraktiska möjligheter. Att musikillustrationerna hopknippats i grupper beror främst på trycktekniska skäl, och sammanställningarna avser sålunda inte att ge uttryck åt några morfologiska sammanhang, vilket kanske är skäl att betona.

Det är med särskild glädje som jag just i denna publikation kan återge *de första noteringarna* av verkligt omfångsrika — i sin art unika — »kulningar», långa vokaliser i ofta anmärkningsvärt högt läge, som upptagits efter några vallkullors sång i Älvdalen av AB Radiotjänst för min räkning. Jag riktar härmed mitt varma tack till fil. kand. Matts Arnberg, vår utomordentlige reseorganisatör vid upptagningsfärden i Dalarna sommaren 1954; hans spanings- och organisationsarbete har möjliggjort bevarandet och studiet av dessa sista rester av en nordisk allmogesång, som om några få år kommer att vara försvunnen för alltid!

Några förkortningar: Dalälven (med romersk resp. arabisk siffra) = Karl-Erik Forsslunds monografi Med Dalälven från källorna till havet. Tre delar i 27 böcker. — E. u. = Etnologiska undersökningen, Nordiska museet. — Folk-lore I—V = Dybecks samlade melodimaterial i Vitterhetsakademiens bibliotek (jfr Arv 4, 1948, s. 6). — G.-A. = Geijer-Afzelius' Svenska folkvisor. — Hdwb. d. dt. Aberglaubens = (E. Seemann), Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. — IFGH = samlr i Institutet för ortnamns- och dialektforskning, Göteborg. — MM = Musikhistoriska museet. — NM = Nordiska museet. — Norsk sætertradi-

sjon = Instituttet for sammenlignende kulturforskning ser. B: Skrifter 47: Norsk sætertradisjon av Svale Solheim. Oslo 1952. — SAOB = Svenska akademins ordbok. — SvLm = Svenska landsmål, 1878 ff. — SvLå = Svenska låtar, 25 bd, 1921—45. — ULMA = Landsmåls- och folkminnesarkivet, Uppsala. — VFF = Västsvenska folkminnes föreningens samlr i Institutet för ortnamns- och dialektforskning, Göteborg.

1

I den hittills förda diskussionen om svenskarnas musikaliska kynne och de genuina uttrycken för deras folkliga tonkonst har den s. k. folkvisan och till en viss grad även allmogens dansmusik (låtarna) sedan gammalt intagit den centrala platsen. Ej minst denna repertoars egenartade höjelse för mollsläktet har — i anslutning till den wienklassiska instrumentalstilens tonartsethos — i allmänna medvetandet gärna sammanställts med den nordiska naturens kärva, stundom skrämmande eller vemodigt milda landskapstyper och med de i förhållande till landets ytvidd fåtaliga inbyggarnas känslor av ensamhet och sorg eller längtan till givmildare trakter.¹

Ehuru mer än ett halvt årtusende skiljer den koriska sångdansens glanstid i Norden från uppteckningarna under romantiken av folkvisor, utförda som solosånger, och ehuru den nyare litteratur- och kulturhistoriska forskningen haft anledning att betrakta denna poesi mindre såsom autoktona litterära uttryck för svensk allmogekultur än som rester av importerad högreståndskonst, så har folkvisans *melodivärld* likafullt i allt väsentligt och intill denna dag bestämt uppfattningen om vår nationella musiks karaktär,² i stället för att den kanske, när allt kommer kring, har varit typisk främst för romantikens. Skulle vi inte egentligen med ungefär lika stor rätt kunna bestämma våra musikaliska karaktärsdrag med ledning av den haeffnerska koralboken, fastän denna ju snarast återspeglar det protestantiska Nordtysklands musikaliska kynne?

För visso kan man beteckna 1800-talets uppteckningar av melodier till folkvisor såsom ett oersättligt material till belysning av vårt folks karaktär före industrialismens revolutionerande omdaning av landsbygdens livsföring och enhetliga kultur. Men som stöd för vår uppfattning om svensk musikkulturs beskaffenhet under äldre skeden — låt oss säga under medeltiden — är detta material behäftat med en dubbel problematik, eftersom man måste uppvisa det sannolika i, att dessa melodier inte bara är i det väsentliga rätt uppfattade och återgivna efter trovärdiga sagesmän bland allmogen på 1800-talet, utan också att de i denna gestalt representerar en fortlevande senmedeltida tradition inom landet.

Även om vi ingalunda är blinda för, att det verkligen finnes enstaka

¹ Jfr STM 32, s. 5 f. — Jfr H. E. Krehbiel, *Afro-American Folksongs. A study in racial and national Music*. New York 1914, s. 5.

² Jfr T. Norlinds sammanfattande, sista undersökning i *Bilder ur svenska musikens historia från äldsta tid till medeltidens slut*. Stockholm 1947.

exempel bland dessa melodier på ovedersägligt medeltida ursprung, så blottar å andra sidan ett närmare studium av de metoder som romantikens upptecknare och utgivare av folkvisor i vårt land har tillämpat vid sitt räddningsarbete så pass egenartade drag,¹ att man tvingas inse, att materialet är brukbart endast efter en ingående kritisk värdering och granskning, som ej lämnar någon enda detalj åt slumpen. Innan en sådan vetenskaplig genomarbetning skett, har vi anledning att visa stor försiktighet och bör vi helst ej stödja oss enbart eller ens huvudsakligen på dylika melodikällor.

Även ifråga om de s. k. låtarna (vokala såväl som instrumentala) är situationen ganska komplicerad. »Låt» var i Sverige fordom beteckning för »melodi» i största allmänhet men undanträngdes av det (från Tyskland?) invandrade kulturordet »melodi». Det tidigaste belägget för »melodi» i SAOB:s excerpter är Verelius' Index 1581, som sammanställer »Melodi» med »Leikara liod»: certa melodia, voce vel instrumentis cantanda. Alla övriga belägg är från 1600- och 1700-talen och i utpräglat »högreståndsmässiga» sammanhang: Karl IX:s rimkrönika (c:a 1600): »henne behagade den söte melodie», Joh. Rudbeckius »Wälsignat konunga regemente» (c:a 1619): »sielfwa Spelet el. Melodien i sig: sielff», Barbro Banérs visbok 2 (1658): »Denne Wijsa kan siungas. . . Vnder Nestforeskrefne Melodij», Ekmans Siönödzloffte (1680): »Att icke skee motte, at mycken lättfärdig Melodie och Ton, sådan som elliest brukas i Comedier och Gästebod, skulle öfwäs i Gudztiensten.» Osv.

Termen »låt» har alltså använts inte bara om kortare sjungna eller spelade folkliga melodier utan också innefattat längre, organiserade melodier i flera repriser, som kan vara av konstmusikaliskt ursprung. Redan därför är en granskning besvärlig så till vida som ålderdomliga moment — i den mån de har bevarats — är ytterst svåra att med större säkerhet urskilja i detta ännu så länge oöverskådliga och heterogena material.

I tryck finnes utgiven den välkända antologin »Svenska Låtar» (SvLå). Den är en efter administrativa principer genomförd men trots allt ofullständig inventering av dansmusik och visor, vilka upptecknats efter allmogemusiker men i vissa fall också hämtats ur notböcker med spelmansrepertoar från 1700-talet.² Norlinds undersökning av den svenska polskans historia³ uppvisar kontinuerliga högreståndsinslag i allmogedansens utveckling. I polskorna i Fredins Gotlands-melodier⁴ kan man ofta spåra stildrag från förklassisk sonatsatsform

¹ Jfr STM 33, s. 12, 20 ff.

² Jfr STM 33 (1951), s. 27, 47 f.

³ T. Norlind, Studier i svensk folklöre. Lunds univ:s årsskr., N. F., Afd. 1, bd 7, nr 5.

⁴ SvLm, B-serien, bd 29 (1908—23).

med en dominantisk mellandel av temafortspinning etc.,¹ vilka måste ha befunnit sig i gotlandsorganisternas säck, innan de kom i allmogespelmännens påse.

Både ifråga om folkvisor och om allmogens dansmusik måste man sålunda befråga en så pass stark påverkan från högreståndskulturen, att melodimaterialet efter en sträng gallring kanske visar sig oförmöget att lämna tillräckligt hållbar grund, då det gäller ett svar på den väsentliga frågan om vad som kan tänkas vara autoktona inslag däri. Folkvisans höviska värld och pardansens sirliga courtoisie är egentligen en ganska onaturlig bakgrund till vår allmogemusik, som i sådant sammanhang måste bedömas med samma försiktighet som då det gäller s. k. nationaldräkter och dalmålningar. Detta har tyvärr ej alltid skett, och i varje fall har våra romantiker frammanat en föreställning om svensk folkmusik, som vi alltjämt har mycket svårt att frigöra oss från redan därför, att den har blivit ett incitament till musikaliskt konstskapande alltifrån Södermans — möjligen på Dybecks uppteckningar vilande² — »Svenska folkvisor och folkdanser» (1859) till Alfvéns Midsommarsvaka (1904) eller Peterson-Bergers någon gång geniala folkviseparodier.

Frågar man sig då, varthän man rimligen bör vända sig för att få ett tillförlitligare material än visorna och låtarna att handskas med vid utforskningen av svensk folkmusiks karaktär, så har det synts åtminstone mig naturligt, att man borde söka och ha ett visst hopp om att finna relativt oförfalskade prov på vår allmoges sätt att uttrycka sig musikaliskt åtminstone inom avsidet boende befolkningsgrupper i sådana trakter av landet, som in i nyare tid bevarat starka drag av ursprunglig odling, nämligen i *höglänta områden med jäbod-väsende*,³ där musiken ingår som ett naturligt led i samhällsmekanismen, dvs. utgör moment i själva arbetsuppgiften, men inte — enligt de kulturbärande urbana skiktens progressiva uppfattning — främst har en estetisk uppgift, dvs. avsetts som rekreation och nöje. Sådan ursprunglig folkmusik är de s. k. *vallåtarna* och lockropen, och jag vill i min följande framställning begränsa mig till problem rörande musikens roll i samband med boskapsskötseln i vårt land.

En översikt av tillgängliga valläsuppteckningar ger vid handen, att det dessvärre ej rör sig om något överväldigande rikt melodimaterial. Vad som bland de tiotusentals vokala eller instrumentala styckena i vis-

¹ Jfr i polske-serien (nr 214—400) nr 218, 222, 224, 253, 262, 273, 275 (den s. k. Romins polska, »en av Gotlands ståtligaste polskor»), 282, 286, 331, 360, 362, 372, 375, 379. De kunde ge material till en särskild studie.

² Jfr STM 33 (1951), s. 31.

³ Jfr redan K. Wenle, Leitfaden der Völkerkunde. Lpz. 1912, s. 101: Bergländer gewinnen im allgemeinen leicht den Charakter des Rückzuggebietes für bedrängte Völkerschaften der Ebene und damit eines Sammelplatzes für Elemente der verschiedensten Art und Herkunft.

och låtsamlingarna måste hänföras till andra kategorier än folkvisan och folkleken eller dansstycket är jämförelsevis obetydligt i antal; åt det svenska folkets *arbetsvisor* ägnade 1800-talet nästan ingen uppmärksamhet alls, fastän denna typ måste ha varit en minst lika påtaglig och levande realitet som balladen eller dansmusiken bland bönderna. Kanske är förklaringen den, att arbetsvisan — sådan stadsbefolkningen kände den från hamnar och byggen — föreföll så primitivt entonig och konstlös, att den enligt romantikens estetiska måttstock ej förtjänade uppteckning, varemot de melodiskt rikare utrustade och intressantare locklåtarna för kreatur kvarlevde endast i ganska avlägsna trakter och därför undandrog sig uppmärksamhet från samlarna av musikaliska folkminnen. Alltnog är det egentligen blott en enda upptecknare och samlare av format som här kommer i fråga under 1800-talet nämligen Richard Dybeck¹ och endast en samling av honom som kom ut i tryck, Svenska vallvisor och hornlåtar med norska artförändringar (Stockholm 1846), medan de vida större och viktigare handskrivna samlingar, på vilka nyssnämnda tryck delvis grundar sig, förvaras som oordnade manuskript i Vitterhetsakademiens arkiv i Stockholm under beteckningen »Folklore I—V».²

Vid sidan härav har senare svenska samlare på 1800-talet nästan intet att bjuda. Det lilla som existerar har funnit en fristad i den av J. A. Lundell från 1878 utgivna, allttjämt livskraftiga tidskriften Svenska landsmål och svenskt folkliv. (SvLm). Redan i bd I, nr 9 (1880) publicerade den förtjänste norrlandsforskaren och folkloristen Johan Nordlander en uppsats om norrländska husdjursnamn och i samband därmed vallvisor (5 st., av vilka en dock har ren viskaraktär), som jämte de av W. Carlheim-Gyllenskiöld i ett följande häfte och de av Karl Bohlén i band II, 10 meddelade utgör den enda kompletteringen på 1800-talet av Dybecks samling. Nordlanders melodier är nedtecknade av andra personer, vilkas namn ej nämns, och lockropen härrör från Ångermanland men i 3 fall från Västmanlands bergslag, medan Gyllenskiölds bidrag är från Småland, sålunda båda samlingarna till stor del från bygder, där förutsättningarna för vallvisor knappast längre fanns kvar. Mera karakteristiska är däremot Bohléns egna uppteckningar från Jämtland (sommaren 1880); tyvärr kan endast tre nr (27—29) rubriceras som vallåtar.

Först i vårt eget sekel har också stadsbefolkningens yrkesvisor blivit föremål för uppteckningar och upptagningar — om man bortser från enstaka prov i Lundin-Strindbergs Gamla Stockholm (1882); Nor-

¹ Jfr Arv, årg. 4 (1948), s. 1 ff.

² En del av detta material har Dybeck utnyttjat i tidskriften Runa, i Svenska visor, Svenska folkmelodier och i den ovannämnda Svenska vallvisor. Jfr Arv 4, s. 5 f.

diska museet har genom frågelistor och uppteckningar insamlat en del »baxar», »pålar» m. fl. ramsor, som är av betydande värde och intresse.¹ Även vallåtar har inspelats — som vi återkommer till. Men också i vårt århundrade utgörs de väsentliga samlingarna med vallåtar av uppteckningar efter gehör. Vad beträffar den i Svenska Låtar publicerade musiken till denna grupp, så är den till större delen instrumental eller åtminstone ofta utan text. Häradshövding Nils Andersson i Skåne, som var själen i det stora verket, var själv instrumentalist och framför allt intresserad av danslåtarna men fick med tiden blicken öppen för betydelsen också av de folkliga koralvarianterna² och de i landets nordligare delar kvarlevande vallåtarna.³

Vanligen är det likväl spelmän som i Anderssons samling har varit bärare av vallåtarna, som de i regel utförde på violin eller bock- och gethorn, någon gång på lur. Mycket ofta uppges därvid, att låten ursprungligen sjungits eller spelats av vallkullor i fåbodarna. För den egenartade vokala teknik som dessa vallkullor utövade i sina arbetsvisor vid kreatursskötseln hade Andersson möjligen intet sinne, eller också saknade han tillfälle att bege sig till de avlägsna fåbodarna, där denna musik ännu ljöd med åtminstone något av sin forna glans. Vi måste likväl vara honom och hans medarbetarstab tacksamma för de c:a 125 vallåtar som rymmes inom Svenska Låtars 24 (25) kvartoband.

Fyra häften i nyssnämnda verk innehåller melodier från Dalarna. Dessa har fått ett utomordentligt komplement i författaren Karl-Erik Forsslunds storslagna landskapsmonografi »Med Dalälven från källorna till havet». I dess 27 böcker redovisas mer än 1 000 melodiuppteckningar av vilka visserligen åtskilliga finns jämväl i SvLå. Ett drygt 100-tal av dem kan emellertid räknas till vallåtsgruppen, många av stort värde både typologiskt och konstnärligt. Betydelsen av dessa uppteckningar ökas av de ibland utförliga uppgifterna om melodiernas proveniens och den mången gång framträdande omsorgen om att i notbilden återge viktiga uppförandepraktiska drag. Högt värde har också den litterära framställningens rika stoff rörande musikens roll i den svenska allmogens liv.⁴

¹ Jfr Svar på frågelistor till frågelistan 104 Arbetssånger och specialfrågelistan 103 Rallarevisor. I samband med Mats Rehnbergs radioprogram har en del sådana arbetssånger och chanties inspelats. Dessutom äger Radiotjänst några tidigare inspelningar.

² Jfr STM 21 (1939), s. 17, fotn. 5.

³ Det bör framhållas, att Nils Andersson redan 1908 (enligt ett referat i Vårt Land 1908, nr 197, s. 6, spalt 4) eftertryckligt hänvisade till vallåtarna: »i all synnerhet borde man uppsöka vallåtarna, hvilka kanske vore det mest intressanta vi ha, källan till vårt folks musik...» (SAOB-excerpt.)

⁴ Jfr STM 33 (1951), s. 50.

Åtskilliga vallåtar har publicerats i olika årgångar av tidskriften Jämten.¹ Verkligt betydelsefull är en systematiskt uppställd repertoar av detta slag från landskapet Jämtland som nuv. prosten i Kall Gösta Ullberg upptecknat i Klövsjö i okt. 1925 och publicerat i Jämten bd 19 (1925), ss. 35—49. Låtarna är grupperade på fem melodiska motivtyper och försedda med noggranna och värdefulla kommentarer. Ett speciellt källmaterial utgör de fåtaliga uppteckningar av vallåtar som ingår i de av Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA) insamlade svaren på frågelista 12 (om fåbodväsen). Vad som brister i fråga om kvantiteten karakteristiska melodier uppväges här av värdet hos uppgifterna om vad man (med en något byråkratisk term) skulle kunna kalla för fåbodväsendets musikaliska organisation; vallåten är — som vi redan betonat — en arbetsvisa, och varje undersökning av dess egentliga väsende måste ske mot bakgrunden av den miljö och arbetsteknik som utgör dess förutsättningar. Vallpersonals arbetsschema, från det ögonblick i den tidiga morgonstunden, då man »löst ut» kreaturen, fört dem till bestämda betesplatser och till middagssömnens »sovhol» (vilvall eller vilostad), ända till vandrigen hem på kvällen och blåsningen av »bofred», allt detta var förr i världen till stor del liktydigt med att samtidigt genomföra ett *musikprogram*, naturligtvis utan något estetiskt egenvärde men i betydelsen av ett ceremoniell, utvunnet ur seklers erfarenheter och traditioner och ytterst gående ut på att i ordnade former bidra till kreaturernas skydd, trivsel och avkastning. — En betydelsefull komplettering av frågelistsvarens uppgifter om folkliga bruk och föreställningar i samband med kreaturskötsel har Västsvenska Folkminnesarkivets i Göteborg samlingar erbjudit rörande folklig uppfattning om skogsrådet, dess sång o. dyl.

Slutligen tillkommer en del inspelningar av vallåtar såväl i ULMA:s som i Radiotjänsts ägo.² Tack vare dessa upptagningar — vilka visserligen dessvärre skett först under de allra sista åren — kan vi bilda oss en säkrare uppfattning om uppförandep Praxis, här närmast om vallsångens klangliga karaktär. De har bekräftat riktigheten i mitt tidigare antagande, då det gällde de s. k. koralvarianterna, »att en äldre, naturalistisk teknik med pressat stämläge och nasalklang verkligen lämnat sina spår i nordisk allmogesång in på 1800-talet».³ Ja, denna naturalistiska teknik har visat sig leva kvar intill den dag i dag är! I själva verket ger åtskilliga uttalanden från allmogens sida mycket tydligt vid handen, att det ifråga om de sjungna vallåtarna verkligen rör sig om en speciell sångteknik, vars existens även framgår fullt klar av en

¹ Jfr årg. 18, s. 110; 20, s. 118 f.; 21, s. 158 f.; 28, s. 158; 29, s. 146; 33, s. 249; årg. 1946, s. 42 f.; 1947, s. 109 f.

² Jfr bl. a. nedan, s. 48, fotn. 5, s. 69, fotn. 3.

³ Jfr STM 21 (1939), s. 26.

dialektalt olika utformad men på samma grundfenomen återgående terminologi. Detta klangliga ideal och den därmed förbundna egenartade tekniken framträder med omisskännlig tydlighet i flera av de gjorda inspelningarna.

De inspelade låtarnas autentiska återgivning ger naturligtvis detta material en särskild rangplats bland våra källor och ställer oss därmed ånyo inför frågan om vilket värde vi vågar tillmäta det överväldigande flertalet av våra melodiuppteckningar, dvs. de som vid skilda tidpunkter noterats efter gehör av både skickliga och mindre skickliga samlare. Vi hade anledning att med reservation betrakta folkvisematerialet. Gäller ej samma sak om vallåtarna? Av betydelse i vårt sammanhang är framför allt frågan om tillförlitligheten i det dybeckska materialet, eftersom detta till uppteckningstiden är äldst bland arbetsvisorna och till omfånget störst, åtminstone så länge ej *hela* det inspelade vallåtsförrådet överförts till notskrift. Då jag rel. utförligt avhandlat denna fråga i Arv-uppsatsen 1948, må det här vara nog med en sammanfattning. Dybecks förmåga att diastematiskt korrekt och rytmiskt åtminstone i allt väsentligt riktigt återge ej alltför komplicerade melodier måste anses höjd över allt tvivel. Att någon »frisering» av dessa hans melodier skulle ha skett före deras utgivning i tryck lämnar den dybeckska samlingen intet belägg för. *Tendensen* till frisering av melodier och text måste självfallet vara ganska svag, rent av obefintlig, ifråga om ett material som ej haft någon primärt estetisk uppgift utan en praktisk, vilken i sin tur saknat betydelse i kulturbygden.

Trovärdiga syns också Dybecks egna uttalanden vara (brev 1846, 1849, 1851), att han nedlagt speciell möda på vallåtarna och föresatt sig att vid sin utgivning av dem tillämpa den största vetenskapliga stränghet. Dybecks samling omfattar emellertid också talrika melodier, som upptecknats av andra personer på hans uppdrag. Åtskilliga av dessa låtar är typologiskt av utomordentlig vikt och härrör från personer med uppenbarligen betydande fackmusikalisk kunnskap. Endast rel. få bidrag, utan påvisbart värde för vår framställning, torde behöva utmönstras ur de dybeckska papperen. Som helhet måste Dybecks vallåtsmaterial anses äga en betydande beviskraft, framför allt om det — som rimligt är — hela tiden behandlas i intimt samband med likartade källor.

Vallåtarna var inte enbart vokala företeelser. Tvärtom har de — åtminstone i den nyare tradition som vi är beroende av — i betydande utsträckning spelats på horn, lur och flöjt, ja även på violin. Därmed är sambandet med spelmansrepertoaren påtagligt, och till deras uppförandepraktiska problematik hör därför oeftergivligen också frågan om instrumentariet. På detta forskningsområde återstår ännu åtskilligt att göra. Några av de folkliga musikredskapen i Norden har dock

underkastats uttömmande undersökningar — jag nämner här närmast Otto Anderssons arbete om stråkharp, ¹ Mats Rehnbergs studie av säckpipan, ² Stig Walins undersökning av hummeln ³ och Hermann Alexander Moecks uppsats, *Die skandinavischen Kernspaltflöten in Vorzeit und Tradition der Foklore*. ⁴ Av vikt är också antikvarien A. Oldebergs arkeologiskt givande undersökningar av de i svenska samlingar förvarade kohornen. ⁵ Han har där också haft sin uppmärksamhet riktad på näverlurens ev. samband med bronsålderslurarna, vilka senare han ägnat en omfattande studie ⁶ och på herdepipan (flöjt). På grundval av NM:s samlingar av lurar och utsända frågelistor sammanbragte framlidne fil. kand. A. Lilliehöök ett värdefullt material, som jag fått ta del av för denna studie. ⁷ Slutligen bör i detta sammanhang också nämnas T. Norlinds översiktliga redogörelser för det folkliga instrumentariet i Norden i hans *Bilder* ... ⁸

¹ Stråkharp. Diss. Åbo 1923. Engelsk uppl. *The bowed harp*, 1931.

² Säckpipan i Sverige. Nordiska Museets Handlingar: 18. Sthlm 1943.

³ Die schwedische Hummel. Nordiska Museets Handlingar: 43. Sthlm 1953.

⁴ STM 36 (1954), s. 56—83.

⁵ Vallhorn, herdepipor och lurar. Värmland förr och nu 48, s. 19—67.

⁶ A contribution to the history of the Scandinavian Bronze Lur ... i *Acta Arcaeologica* 18 (1947).

⁷ Jfr svar på frågelista 62 Lurar och specialfrågelista 44 Lurar i *Etnologiska undersökningen* (E. u.), Nordiska museet.

⁸ Sthlm 1947, s. 9—66 om instrument.

2

Den vallmusik vi här tillmäter så stor betydelse för utforskningen av svensk folkmusik överhuvud har spelat sin egentliga roll i de bygder, där kreatursskötseln har varit förbunden med en utflyttning till sätrar och fåbodar, dvs. i numera rätt begränsade områden av Sverige, företrädesvis i de nordliga och nordvästliga delarna av mellansverige. Denna begränsning av musikmaterialets giltighet geografiskt och socialt är likväl endast skenbar. Fåbodväsendet hade ej alltför långt tillbaka i tiden en mycket stor utbredning och styrka inom landet.

På grundval av de forskningar som utförts främst av geologen John Frödin ¹ och folklivsforskaren Sigurd Erixon ² står det utom varje tvivel, att över hela det egentliga Sverige (före dess utvidgning söderut på Danmarks bekostnad) i gammal tid härskat ett boskapsskötande bondesamhälle, vari tätare befolkade bygder med jordbruk legat koncentrerade övervägande till vattendrag och sjöar, från vilka en spridning skett. Denna spridning mot avsides bygder synes ej ha berott på önskan att utföra någon slags kolonisationsgärning utan skedde därför att den odlingsbara jorden i regel var begränsad till smärre områden i dalgångarna, varemot de många kreaturen, som utgjorde det väsentliga näringsfånget, behövde större betesmarker än som rymdes vid hemgårdarna. Man tvangs m. a. o. att uppsöka vidsträckta områden på långt avstånd från hemmet och där uppföra tillfälliga bostäder, de s. k. lång- eller utfåbodarna, vilka under vissa gynnsamma betingelser själva i sinom tid kunde övergå till »en på åkerjord baserad huvudbygd, bebodd hela året om, och en till densamma knuten fåbodbygd, som är grundad på extensiv boskapsskötsel» ³.

Fåbodarna syns m. a. o. ha spelat en viktig roll vid övergången från nomadiserande till fast bosättning överallt, där den dominerande faktorn för livsuppehållet varit boskapsskötsel: så måste det ha till-

¹ Frödin, John, Siljansområdets fåbodbygd. (Skrifter utg. av Vetenskaps-Soc. i Lund, 5. 1925.) Om fåbodbebyggelsens utbredning och olika typer i Europa. (Svensk geografisk årsbok 1929, ss. 176—194.) Zentraleuropas Alpwirtschaft, 1—3. Institutet for sammenlignende Kulturforskning. Ser. B 38. (1940/41.) Les formes de la vie pastorale en Turquie. (Geografiska annaler, årg. 26, 1944, ss. 219—272.) Turkiska Armenien och Kurdistan. (Kungl. Vetenskaps-Societeten Årsbok 1948, Uppsala 1948, ss. 33—96.) Upplands gamla fåbodar. (Uppland. Årsbok ... 1950, s. 24—46.) Jfr även M. Eriksson, Fåbodar i Uppland under 1800-talets senare hälft. Upplands fornminnesförenings Tidskrift 43 (1933), s. 301—313.

² Sammanfattning i Erixons *Svenskt folkliv*. Några kapitel svensk folklivsforskning med belysning av dess arbetsuppgifter och metoder. Uppsala 1938.

³ J. Frödin, Om fåbodbebyggelsens utbredning etc., s. 182.

gått fordom över vidsträckta områden i Europa och även i Skandinavien, och så har det skett i Sverige in i nyaste tid.¹ Sigurd Erixon har påpekat, att åtminstone »i Götalands skogsbygder och inom övergångsområdena intill dem liksom i en del trakter som numera präglas av naken hed-natur, begagnas ännu här och där sommarfähus ute i betesmarkerna, där boskapen intages om nätterna»,² alltså troligen rester av ett slags nästan helt försvunnet fäbodsystem.

Det finnes goda skäl för att antaga, att Europas fäbodbebyggelse fordom varit mera sammanhängande än nu och att dess sydliga reliktområden på Balkan-, italienska och spanska halvöarna ej har skiljts från dess nordliga delar på den skandinaviska halvön genom ett brett bälte av fäbodslösa mellaneuropeiska slätt- och lågländer utan tidigare bildat en slags enhet.³ Vi saknar ej heller alldeles musikaliska anledningar att antaga existensen av ett sådant sammanhängande förhistoriskt herdekulturskikt i Europa. Man har särskilt pekat på näverluren som »instrumentale Leitform» i en sådan asiatisk (eller eurasisk) herdekultur.⁴ Det är möjligt att det kan uppdagas ytterligare gemensamma musikaliska drag däri.

Vissa skillnader uppenbarar sig likväl enligt Frödin's undersökningar mellan svensk och övrig europeisk fäbodbygd. Fäbodarna i bergsländer som Norge och i Alperna är av klimatiska skäl belägna i höglänt terräng med åkerbruksbygden nedanför på lägre nivåer. Fördelningen mellan huvud- och fäbodbygder i Sverige beror däremot på markens beskaffenhet, så att fäbodbebyggelsen kan råka vara belägen nedom huvudbygden, om den odlingsbara jorden ligger högre än övrig terräng.⁵ De svenska fäbodsagglomeraten, som tillhör världens största kända,⁶ når sålunda aldrig ovan skogsgränsen och bildar — till skillnad från t. ex. dem i Alperna — ofta synnerligen slutna habitationer.

I sin tur beror detta på, att den svenska fäbodbebyggelsen uppenbarligen har varit ett organ för den svenska byorganisationen, för »det svenska bysamhället, som nu nästan alldeles försvunnit, och vars nästan enda kvarleva är fäboden».⁷ »Fäbodväsendet är» — skriver Frödin på annat ställe⁸ — »den enda egentliga återstoden av det gamla bysam-

¹ J. Frödin, Siljansområdets fäbodbygd, s. 115—122.

² S. Erixon, Svenskt folkliv, s. 144 f.

³ Jfr J. Frödin, Om fäbodbebyggelsens utbredning etc., s. 180.

⁴ Wolfgang Sichardt, Der alpenländische Jodler und der Ursprung des Jodelns. (Schriften zur Volksliedkunde und völkerkundlichen Musikwissenschaft, hgg. v. W. Danckert, Bd II, s. 86 f. Berlin 1939.)

⁵ Jfr J. Frödin, Bygdestudier i norra Jämtland. (Lunds univ:s årsskr. N. F. Avd. 1, bd 24: 1), Lund 1927, s. 94.

⁶ Jfr J. Frödin, Om fäbodbebyggelsens utbredning, s. 188.

⁷ Sist a. a., s. 189.

⁸ Sist a. a., s. 178.

hället, den på korporativ grund uppbyggda urgamla byorganisationen. Och överallt, där fäbodbebyggelsen ännu är levande, kunna vi ännu finna spår och rester av denna kooperativa organisation och dess lokala utbildningsformer. Här finnes den kvar, men nästan överallt är den utrotad, alltsedan den dag då statsmakterna skredo till den revolutionerande omgestaltung av jordbruksbygden som man kallar laga stor-skiftet».

Ett närmare studium av de svenska långfäbodarna — sådant John Granlund genomfört det ifråga om Sollerön (Dalarna)¹ — visar en häpnadsväckande fast och ändamålsenlig organisation. De syns — åtminstone tidvis och på några håll — ha utgjort fristående fäbodlag med vald föreståndare i spetsen och lejd vallpersonal, som ägnade sig uteslutande åt en rationell mejerihantering. Vilken viktig samhällsfunktion denna typ av fäbodväsendet fyllde bevisas därav, att tidpunkten för in- och utflyttningen till fäboden bestämdes för varje år genom pålysning i kyrkan och att straff utmättes vid överträdelse.² Denna organisation synes ha varit utbildad redan under 1600-talet men måste — som Granlund framhåller — vara betydligt äldre, eftersom en så pass differentierad arbetsfördelning med lejd personal förutsätter en rel. lång utvecklingstid och en ekonomisk bärkraft som rimmar illa med stormaktstidens krigiska sekel men betydligt bättre med Gustav Vasas 1500-tal.³ Heckscher har i sitt stora arbete om Sveriges ekonomiska historia I (1935) uppvisat, att livsmedelskonsumtionens förhållande till produktionen under 1500-talet företer exakt en bild som man skulle vänta sig, »om de avlägsna skogsbygders fäbodsystem hade haft giltighet över hela landet ... Levnadsvanor vilkas rötter kunna ha gått mycket långt tillbaka i tiden inriktade människorna över hela linjen på tillförsel av animaliska livsmedel endast en eller högst två gånger om året. Levnadssättet kan därför enklast betecknas med uttrycket förrådshushållning. Varorna samlades i visthusen under vegetationsperioden, och från lagren levde folk sedan minst fram till nästa vegetationsperiod, ofta längre.»⁴

Huruvida den av Frödin framhållna, edafiskt och sociologiskt betingade, olikheten i svensk fäbodbebyggelse mot den kontinentala på något sätt sammanhänger med problemet om vallpersonalens kön är mycket ovisst. Fördelningen av arbetet mellan män och kvinnor inom Europas fäbodbygder har ej hittills blivit föremål för någon systematisk

¹ Fäbodlag av John Granlund, ss. 107—140 i »Grudbo på Sollerön. En bygdeundersökning. Tillägnad Sigurd Erixon 26/3 1938». Stockholm 1938.

² Jfr J. Frödin, Turkiska Armenien etc., s. 76. — K. E. Forsslund, Dalälven III, 1 (Enviken och Svartnäs) 1929, s. 115. — Angående flyttningstider, se S. Erixon, Bebyggelseundersökningar. Fataburen 1918, s. 41 ff.

³ Jfr J. Granlund, a. a., s. 132.

⁴ Eli F. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia I, Sthlm 1935, s. 85.

undersökning. Det är mycket skada, ty här döljer sig åtminstone för Nordens vidkommande ett problem av en viss räckvidd, i första hand väl sociologiskt, men kanske också rättshistoriskt och i någon mån även musikvetenskapligt sett. Medan överallt utanför den skandinaviska halvön vakten av kreaturen undantagslöst skötts av manliga herdar, ombesörjes nämligen vallningen liksom själva mjölkberedningen i de nordiska fäbodarna av *kvinnlig* personal. Så har det varit i mannaninne, så långt bygdetradition kan nå, och åtskilligt talar för, att denna kvinnliga arbetsorganisation har gamla anor. Ur musikvetenskaplig synpunkt är det givetvis betydelsefullt nog att veta, om vallmusikens traditionsbärare i Norden av ålder har varit kvinnor eller om dessa i historisk tid övertagit en i samband med manligt arbete utvunnen musikstil och fört denna vidare — ev. med vissa karakteristiska förskjutningar — och vid vilken tidpunkt detta i så fall har skett.

Tyvärr möjliggör det mig tillgängliga materialet ingen uttömmande behandling av detta svårbemästrade problems sociologiska aspekt. Den måste överlätas åt etnologer av facket. Jag har att nöja mig med en mera antydande framställning.¹ I Adam av Bremens verk om det hamburg-bremenska ärkestiftets historia (skrivet 1073—75) lämnas inga uppgifter av större betydelse för vårt spörsmål, men de vilar åtminstone — som Adam framhåller i sin Efterskrift till biskop Liemar² — på fackmäns, särskilt äldre meddelares vittnesbörd. Han berättar (i bok 31), att boskapshjordarna (i Norge) betar långt ute i ödemarken liksom hos araberna — vilket väl åsyftar fäbodväsendet — och (i bok 36) att inbyggarna i det Thule, som nu kallas Island, uteslutande lever på kreatursavel och kläder sig i djurhudar samt bor i underjordiska hålor tillsammans med kräken, — något som kunde syfta på det i marken nedgrävda rum, som i Skandinavien benämndes »dyngia».³ Men Adam har ej velat skildra dessa människor som primitiva och fattiga, ty i bok 32 framhävs bokapsherdarna i Norge och Sverige som »nobilissimi homines, ritu patriarcharum et labore manuum viventes».⁴ Dessa uttalanden utsäger ingenting om den egentliga vallpersonalens förhållanden i en organiserad stordrift, men de bevisar boskapsskötselns centrala ställning i Skandinavien sedan urminnes tid.

Något mera detaljerade uppgifter lämnar långt senare Olaus Magnus

i sin »Historia de gentibus septentrionalibus» (1555), alla om manliga herdar (pastores). Två fall är av intresse i detta sammanhang. I bok 18, kap. 31, berättas om herdarnas instrumentalspel och att de stundom bortrövats av björnar. Kapitelrubrikens »subulcus» för herde, dvs. svinaherde, liksom uppgiften att de spelar på säckpipa (pastores bicornibus fistulis ludentes . . . vulgari gentis Seeckpipa . . .) hänvisar utan tvivel på andra bygder än det nordiska fäbodsområdet, medan återigen herderovsägen synes vara besläktad med sentima folkliga berättelser om björnens förhållande till kvinnan, speciellt om vallflickor, som rövats bort av björnar.¹

Viktigare är emellertid framställningen i bok 17, kap. 4; där redogöres för, hur kalvar under den värsta vinterkylan uppföds i särskilt inredda varma stugor men sommartiden går på bete under ljusa sommarnätter. De vaktande herdarna söker bränna upp eller fördriva insekterna genom att tända rykande bål av tjärhaltig fur. Här möter oss en välkänd bild från vallningens rutinarbete: middagsvilan i sovaholn med den rykande elden, som åtminstone för en stund befriar kreatur och väktare från irriterande flugors, myggors och bromsars ständiga angrepp. Uppgiften förefaller så pass initierad, att Olaus Magnus' vittnesmål om manliga vallare onekligen får ökad betydelse.

Även under 1600-talets förra del är det mestadels fråga om manliga herdar i de smärre notiser som man kan uppsnappa i olika sammanhang. Sålunda berättas i Buraeus' Sumlen 26 (varom mera nedan) från början av århundradet, att ryssar tillfångatagit en herde i Bygdeå, som de lät spela på sitt horn; den karolinske skalden Dahlstiernas gravdikt (över Carl Liedeman) 1691 låter herden kväda glatt, fast han går klädd i trasor, »han tutar uti Horn/ ok blås i Lur så wäll».² I detta sammanhang saknar ej heller SAOB:s citat (s.v. Melodi) ur Linnés Skånska resa (1751) sitt intresse: gossen, som körde hästarna (för plogen) ropade och sjöng, »så at han måtte blifwa heser, sin egen melodie med et oändeligt håitande». Är det vallningens ropsångvanor som går igen i kulturbygden?

I sin nämnda studie av fäbodväsendet i Gruddbo (Sollerön, Dalarna) har J. Granberg s. 130 framdragit uppgifter vilka likaledes tyder på att vallpersonalen i Sverige under äldre tid varit manlig; medan ännu

¹ Till folklivsforskare som prof:na Å. Campbell, S. Erixon, J. Granberg och D. Strömbäck och fil. kand. Birgit Laquist ber jag att få framföra ett hjärtligt tack för stimulerande samtal, brev och källhänvisningar rörande detta problem.

² Jfr B. Schmeidlers edition i *Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum*, 1917, Dansk översätn. av Carsten L. Henriksen, Köpenhamn 1930, s. 298 f.

³ Jfr K. Rob. V. Wikmans avh., Die Einleitung der Ehe, Eine vergleichende ethno-soziologische Untersuchung über die Vorstufe der Ehe in den Sitten des Schwedischen Volkstums. *Acta Acad. Aboens. Humaniora* XI. Åbo 1937: 1, s. 274.

⁴ Ed. Schmeidler, s. 265.

¹ Jfr Norsk Folkeminnelag 16 (Oslo 1927), s. 11; nr 25 (Oslo 1931), s. 73 (Folke-minne frå Verdal); nr 26 (Oslo 1931), s. 79. Jfr även om björnen som rövar bort barn, även gossar: Olav Sande, Fra Sogn. Segner og annat. I (Bergen 1887) s. 28 ff. Om »mannbjörn», s. 31. — Jfr Ella Odstedt, Varulven i svensk folktradition. 1943.

² Cit. efter S. Ek, Bohusländska vallvisor (Bohusländska Folkminnen, utg. av Västsvenska Folkminnesföreningen genom David Arill, 1922), s. 27. Angående Dahlstierna bör man dock ha i minne, att han knappast kunnat vara förtrogen med någon genuin fäbodtrakt, eftersom han var född i Dalsland och i sin diktning visar ett starkt beroendeskop av detta landskap.

1652 års dombok från Kopparbergs län talar om vallherdar, nämner andra källor från 1688 och 1693 lejda vallkullor. O. Veirulf, som i det av honom redigerade verket *Dalarna* (Sthlm 1951), citerar Granberg, menar därtill, att då prästen i Orsa under åren 1687—92 fört noggrann längd över vallkullorna i socknen och de fåbodställen, där de vistades under sommaren, kan han möjligen ha påverkats av 1686 års kungl. brev om vallning av kreatur. För år 1705 föreligger en liknande förteckning.¹

Bakom dessa handlingar skymtar en egenartad rättstvist mellan myndigheter och allmoge under stormaktstiden, som J. E. Almquist berört i sin straffrätthistoriska studie om tidelagsbrottet (Lund 1932²). I anslutning till det av Almquist s. 41 citerade och kommenterade kungl. brevet av d. 17/11 1686 gör Veirulf följande sammanfattning: »I detta (brev) påbjudes, att 'icke några poikar uthan heller quinfolk skola brukas till wallhjon' på grund av den 'fahrliga och westerstyggeliga Tijdelags syndh och missgerning på en och annan ort i landet ganska mycket skall föröfwas och taga öfverhanden'. Skrivelsen lästes upp i kyrkor och på ting, och gång efter annan kommer påminnelse därom från landshövdingen . . . Karl XI:s brev om vallningen torde ha framkallats av prästerskapet och av myndigheter, obekanta med förhållandena i dalasocknarna. Det förde emellertid med sig, att en del av männens arbetsbörd överflyttades på kvinnorna, som således enligt påbudet tvingades ut i fåbodmarkerna under sommarhalvåret.»

»Genom dessa skrivelser» — framhåller å sin sida Almquist — »fästes även lagkommissionens uppmärksamhet på förhållandet. I 1692 års förslag till byggningsbalk intogs sålunda ett stadgande härom, men under juni 1693 blev frågan föremål för förnyad diskussion, vilken ledde till, att stadgandet ej kom att införas i det följande förslaget 1694. Lagkommissionen hade nämligen funnit att det ej vore orimligt tillåta karlar vallgång, 'särdeles som man ock vet, att kvinnor funne äro, som begått tidelag'.»

K. M:t fullföljde dock den av prästerskapet ivrigt anbefallda linjen, och i 1734 års lag infördes i Byggningsbalkens 11 kap., § 2, en bestämmelse, vari det heter: »Till vallgång skola kvinnfolk brukas, där det ske kan, och ej gossar vid 10 dalers bot». Ännu 1769 ålades lands-hövdingarna att tillhålla vederbörande att lagligen åtala dem som brutit mot bestämmelsen. Veirulf anför, att biskopen i Västerås, Lars Benzelstierna, vid sin visitation i Lima (Dalarna) 1764 kunde konstatera, att »till vallgång brukas flickor och andra quinfolk, men ingen gässe, hvarföre de och, såsom emot Lag stridande, högeligen varnades».

Arkeologen A. Oldeberg menar nu,² att lagen efterhand har gjort sina

¹ Dalarna, Sthlm 1951, s. 115.

² Värmland förr och nu 48, s. 50.

verkningar gällande, samtidigt som bönderna skulle ha funnit det med sina intressen förenligt att skicka sina kvinnor till sätrarna, »vare sig dessa ville det eller inte till det blivit en sed». I samma riktning synes också det i Dalarna förekommande uttrycket »gässelkarl» (= vaktkarl) peka, ehuru det där alltid, så långt man minnes, gällt vallkullor.¹ Det av t. ex. Levander anförda förhållandet, att man betraktade det närmast som en kuriositet, om fullvuxna män hela somrar igenom ägnade sig åt att valla kor,² skulle då möjligen kunna tolkas som uttryck för ett behov av kompensation för lagens straffhot: det man ej längre tillåtes, framställs som löjligt eller rent av förnedrande.³

Vårt problem kan emellertid belysas även från en annan utgångspunkt. Några etnologer har framhållit för mig, att lapparna ifråga om ren-hjordens skötsel möjligen hämtat sina mönster från nordiskt fåbod-väsande. Deras beteende skulle då tänkas avspegla ett rel. tidigt och för oss eljest oåtkomligt skikt i dess utveckling.

Går man till de »relationer» av Samuel Rheen och Olaus Graan från 1600-talet, vilka K. B. Wiklund utgivit och kommenterat i SvLm 17: 1—2 (1897),⁴ och vilkas förf. av Wiklund tillmäts vitsord som nog-granna och initierade lappkännare, får man intrycket, att varken ren-vallning eller mjölkning hört till lappkvinnans egentliga arbetsområde.⁵

Visserligen synes lappkvinnor ha tagit befattning med vallning och mjölkning som lejd personal, under den bråda sommartiden eller i sociala övergångsskikt, men inte i egenskap av kvinnor, som haft sig an-förtrodd en sedan urminnestid nedärvd ordinarie arbetsuppgift. Skulle man vilja betona likheter med svenska fåbodbruk, så vore det väl närmast ifråga om den organiserade stordriften med hjälp av barn och lejd vallpersonal. Man bör emellertid ha i minne, att de här avsedda

¹ L. Levander, Övre Dalarnes bondekultur under 1800-talets första hälft. Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akad. för folklivsforsk. 11: 1, s. 140. Jfr också ULMA 1582 (Rättvik och Boda sn, Dalarna), s. 26: alla som gingo vall hette (h)ölkål, oberoende av kön.

² Jfr Levander, a. a., s. 158.

³ Jfr också ULMA 13679 (Grangärde sn, Dalarna), s. 2: det ansågs skamligt att gå i vall vid fyllda 16 år. Under nr 19 av sina Vallvisor (1846) skriver Dybeck: »Qvådet innefattar ett icke ovanligt skämt, syftande derpå, att vallsysslan icke är gubbefola. Också säger man ju ordstäfsvis: Intet många hemma, när Bonden sjelf går vall!»

⁴ Johannes Tornæi Berättelse (1653) i SvLm 17, 3 (1900) från Torne och Kemi lappmarker har tyvärr intet bidrag att ge till belysning av vår fråga.

⁵ Frödin har endast undantagsvis berört fördelningen på män och kvinnor av de nomadiserande stammarnas arbete i samband med boskapsskötsel. Sålunda skriver han: fårklippningen utföres (hos Alikan och sannolikt överallt) av kvinnorna, men vallningen av herdar . . . I tältet (där storfamiljen bor) utföra kvinnorna allt arbete: laga maten, bereda youghourt, smör och ost, hålla elden vid makt, spinna på slända, väva o. s. v. Gossarne sköta hjorden, mjölka, samla ved . . . (Turkiska Armenien . . ., s. 92 och 94 f.)

vittnesbörden om lapparnas arbetsförhållanden härrör från ungefär samma tid som de tidigare citerade vallningsbestämmelserna under Karl XI, vilka enligt vissa forskares uppfattning skulle ha vållat den revolutionerande omkastning i förhållandet mellan manligt och kvinnligt arbete som vi har antytt.

Å andra sidan kan man ej blunda för de betydande svårigheter som uppstår genom att antaga en generell övergång från manliga till kvinnliga vallare inom nordiskt fåbodväsende under nyare tid. Det förefaller till att börja med ganska osannolikt, att ett lag- eller husbondetvång under en ur traditionssynpunkt kort tid av något sekel skulle ha lyckats genomföra en så radikal omläggning av arbete som det här gäller utan att detta veterligen avspeglats i folktraditionen, vilken i fåbodbygderna tvärt om angett denna fördelning som en från urminnes tid fasthållen teknik.¹ Ej heller förklaras därmed — som prof. Erixon (i samtal d. 21/1 1952) betonat — varför vallgången varit och fortfarande är en kvinnlig syssla *även i Norge*, där de framdragna påbudens rättskraft ej har kunnat göra sig gällande. På min skriftliga fråga till prof. J. E. Almquist, Stockholm, förklarar denne (d. 4/12 1952), att »Norge icke haft motsvarande lagstiftning ifråga om vallhjon och att några säkra slutsatser icke kunna dragas av det svenska lagbudets existens». Prof. Erixon erinrar också om, att hos nordisk allmoges den sedvänjan härskat, att rengöringen av kostallet undantagslöst har hört till kvinnans göromål liksom rengöringen av häststallet varit mannens sak. Prof. Campbell antar för sin del, att källornas vittnesbörd om herdar rört vården av hästarna, vilken alltid varit männens sak, vaktandet av getter och svin samt vallningen av kreatur i de i närheten av gården befintliga hemfåbodarna, till vilka ej någon utflyttning skett.

En arbetsfördelning av den art Erixon avser gällde hembyns förhållanden lika mycket som säterns — framhäver prof. K. Rob. V. Wikman — och medförde jämväl en uppdelning av bostads- och sovplatser, vilka för flickornas vidkommande inom den nordsvenska provinsen mycket ofta var fåhuset eller ett omedelbart därintill gränsande rum; fåhuset var vintertiden flickstuga, tillhåll för deras arbets- och lekaftnar och samlingsplatsen för manlig och kvinnlig ungdom. Detta förhållande utgör för Wikman förklaringen till det intima sambandet mellan fåbodväsendet och de s. k. nattfrierierna i Sverige.

¹ Levander, a. a., s. 157. — Om kvinnliga vallare 1596 och 1666 meddelar excerpter i SAOB s.v. Horn. — S. Ek, a. a., s. 25, citerar ett rättsprotokoll 1671 med för trolldom anklagade Karin Jons i Uddevalla, som lärt sig en trollformel att bruka då hon körde sin boskap i vall. Jfr även uppgifter hos Karin Danver, Folktraditioner kring vårdagjämningen . . . Meddelanden från Lunds universitets folkminnesarkiv. Nr 1. Lund 1943, s. 113 f. Obs. också Gyllenborgs »konsert» med folkmusik inför Ulrika Eleonora på 1690-talet med idel »Skogz-Herdinnor» = pastorales puellae = vallkullor, Runa 1850, s. 38, Männe en reflex av det nyss cit. lagbudet?

Sammanfattande skriver Wikman: »Vieles scheint dafür zu sprechen, dass die mit der Pflege des Viehs betrauten Frauen schon in der germanischen Vergangenheit zur Winterzeit mit dem Vieh gelebt haben. Die im Viehstall herrschende feuchte Wärme, die auf die Verarbeitung der Wolle einen besonders günstigen Einfluss hat [?], dürfte das Ihrige dazu beigetragen haben, den Viehstall als einen ganz besonders geeigneten Ort für den Aufenthalt der Frauen und Mädchen erscheinen zu lassen . . . Der teilweise im Erdboden ausgeschachtete Raum, der bei den alten Skandinaviern dyngia . . . hiess, war von Anbeginn nicht nur Arbeitsraum der Frauen, sondern, wenigstens während der kältesten Jahreszeit, wahrscheinlich auch Winterquartier für einen Teil des Viehs . . .»¹

Problemet om vallpersonalens kön har — som jag redan sagt — också en musikvetenskaplig sida. Skulle till äventyrs den svenska vallmusiken uppvisa sådana konstitutiva särdrag, som skiljer den från alla andra kända melodiska uttryck för den europeiska herdekulturen, så kunde det ligga nära till hands att sammanställa detta med olikheten i traditionsbärarnas kön. Svårigheterna att nalkas problemet från denna sida är dock betydande, eftersom vi saknar säkra kriterier för att våga ställa upp musikstilar, vilka kunna tänkas bero på könsmotsatser. Curt Sachs² har gjort ett försök att särskilja en manlig och kvinnlig sångstil i anslutning till antitesen mellan extravert (manlig) och introvert (kvinnlig) dans. »In all times and countries women have preferred neat and lucid form» säger Sachs (s. 91) och gör gällande, att den kvinnliga sångstilen undviker språngtoner och föredrar en sluten, symmetrisk melodik med taktmässig rytmik i motsats till männens vidintervalliga melodisprång, asymmetriska och ataktiska melodibildningar.

En dylik formulering kan vara bestickande men synes alltför schematisk för att vara brukbar i vårt sammanhang. Påtagligare är Bartók-Lords framhävanne av kvinnosångsrepertoaren (ženske pjesme) såsom en grupp, skild från den »heroiska diktningen» (guslesångerna) i den serbokroatiska vokala folkmusiken.³ Man skulle sålunda kunna tala

¹ Die Einleitung der Ehe, s. 274 f.

² Curt Sachs, The rise of music in the ancient world East and West. London 1944 s. 40 med stöd av Robert Lachmanns framställning i Bückens Handbuch der Musikwissenschaft (1929).

³ Serbo-Croatian Folk Songs. Number 7 in the Columbia university studies in musicology. Texts and transcriptions of 75 folk songs . . . and a morphology of Serbo-Croatian folk melodies by Béla Bartók and Albert B. Lord. New York 1951, s. 21, 247 f. — Även A. O. Väisänen: Wogulische und ostjakische Melodien (Mémoires de la Société Finno-ougrienne 73, Helsinki 1937), s. xxviii, antyder en liknande repertoarfördelning. Den centrala manliga repertoaren är björn- och björnfestsångerna, varemot de s. k. ödessångerna (tillfällighets-, kärleks-, flugsvamps- och bönesångerna) i allt väsentligt utgör den kvinnliga repertoaren. — Jfr också E. Emsheimer i Sohlmans musiklex. s.v. Sibirien, sp. 772 f.

om en specifikt »manlig» sånggrupp i form av episka dikter, vilka reciteras på envist upprepade melodiformer till ackompanjemang av något instrument, varemot den »kvinnliga» har lyrisk prägel med varierande längd på versraderna. Den sjunges vanligen utan beledsagning och »för nöjes skull», för andra att lyssna på. Det synes naturligt att männen — som i strid på liv och död försvarar hus och hem, rådlägar och bestämmer, för stammens och förfädernas traditioner vidare — också diktar och sjunger om allt detta. Formelsången av episk karaktär och av anseelig längd har m. a. o. varit en utpräglat manlig angelägenhet.¹ Med manlig sångutövning synes också ett stridbart drag av hävdande och tävlingslusta höra samman. Den alpina herdemusiken utmärkes än i dag av mångfaldiga utmanande, hånande och dramatiska visor,² dialoger och kultiska spel, som kulminerar i alpfesterna. Med Wiora kan man gott finna det rimligt, att förklaringen till den centrala plats de musiska tävlingsspelen hade i det antika Grekland kan sökas i ett dylikt »agonalt» grunddrag i en arkaisk herdekultur.³

Kvinnorna står närmare livets och växandets urkällor, de sjunger barnen till sömns och veklagar över döden, de har starkare sinne för de rytmiska växlingarna i naturens kretslopp.⁴ Deras sång rör sig huvudsakligen inom tre innehållsgrupper: arbetssånger och vaggvisor, kärleks- och naturlyrik, klagosånger och dödssånger. Men erfarenheten visar, att kvinnorna i stor utsträckning kan upptaga en manlig repertoar vid sidan av sin egen. Redan en av romantikens tidigaste upptecknare, den kroatiska Vuk Karadžić, redovisade 1824 också en tredje sånggrupp, som utmärktes av sin heroiska karaktär och reciterande formelsång men utfördes av kvinnor. Men på Bartóks tid var den tydligen utdöd.⁵ Kvinnliga hjältesångare fanns det i »smedernas» kast hos »morerna» i Ulad Nassr i Sudan.⁶ Curt Sachs har i ett brev till förf. (d. 11/1 1953) tolkat situationen för sin del sålunda: »Erfahrung zeigt dass ein klarer weiblicher Stil nur herrscht, wo die Frauen vorwiegend Kinder betreuen, weben, spinnen, töpfeln oder sogar primitive Feldarbeit leisten. Schon bei den Eskimo, wo die Frauen ihre eigene Boote

schwer genug rudern, sind die Geschlechtsstile nur wenig zu unterscheiden. Frauen die jagen oder mit den Herden in die Berge klettern würde ich mir in ihrem Singen so vorstellen wie Sie die schwedische Senn-Melodie beschreiben.»

Mot bakgrunden av det sagda måste man också pröva den svenska vallmusikens karaktär. Men innan man kommer så långt måste åtskilligt annat utredas och begrundas.

¹ Jfr Standard Dictionary of Folklore, Mythology, and Legend, bd 2, s. 1034. New York 1950.

² Den svenska vallmusiken ger enstaka prov på skämtsamma eller hånfulla visor i form av kühreigenparodier. Men de är få och beskedliga och går sällan utom ramen för ungdomens naturliga skämtsamhet med varandra.

³ W. Wiora, Zur Frühgeschichte der Musik in den Alpenländern. Basel 1949, s. 13.

⁴ Så har jag uttryckt saken i Traditionsbegreppet i musiken. Ord och Bild, bd 62, s. 165. Stockholm 1953.

⁵ Serbo-Croatian Folk Songs, Introduction to part two, s. 248.

⁶ Jfr Spielmannsgeschichten der Sahel, hgg. v. Leo Frobenius. Atlantis. Volksmärchen und Volksdichtungen Afrikas. Bd VI, 1921, s. 41.

Då det gäller arbetsvisor som vallåtarna är det av vikt att till en början beröra det arbetsschema, inom vars ram denna musik har haft att fylla sina uppgifter. Den för vallgången typiska proceduren är att på morgonen lösa kreaturen på sätern, föra dem ut till en rad lämpliga betesplatser (»löt»), se till att djuren äter, vaka över dem under idisslingen och middagsvilan samt i god tid före kvällningen (vid 6— $1\frac{1}{2}$ 7-tiden) leda dem åter till hemfäboden.¹ De som gick vall hade sålunda full sysselsättning att genomföra detta dagsprogram och hålla hjorden (c:a 10 kor per herde) samman och skydda den för vildmarkens talrika faror; men ändå hände det titt och tätt, att kreatur kom på avvägar eller att vilda djur var framme och rev.

Sett något mera i detalj bestod detta dagsprogram av följande moment.² Man steg upp med solen för att hinna morgonsysslorna (jfr ULMA 2202, Transtrand sn, Dalarna, s. 29 f.), innan det var dags att vid sjutiden (»lästia») »lösa» kreaturen, dvs. att släppa dem ut ur ladugården, vilket föregicks eller beledsagades av hornblåsning eller sång.³ (Jfr härtill mel. 1 a—b!) Till herdeutrustningen hörde spelhorn eller näverlur (jfr ULMA 1510: 9, 1874, 13679, 14148); men vallaren måste i minst lika hög grad förlita sig på sin stämma. »Hon som har vackraste rösten skall gå först och 'kula' (sjunga)», skriver en meddelare 1933 från Nusenäs by (ULMA 5656, Mora sn, s. 27). Vallhjonet och skällkon skulle följas åt under vallningen⁴ i spetsen för hjorden. En riktig valljanta skulle i lockton kunna rabbla upp sina kors namn (ULMA 3185, Bjuråker sn, Hälsingland, s. 67), dvs. »liksom sjungande ropa skällkon vid namn» och därefter namnen på de övriga djuren (ULMA 5497, Gnarp sn, Hälsingland, s. 36).

¹ Jfr härtill prof. Frödings utomordentliga analys av vallningsprocedurens betydelse och teknik i »Siljansområdets fäbodbygd» (The fäbod-district around lake Siljan) i Skrifter utg. av Vetenskaps-Societeten i Lund 5 (Publications of the new society of letters at Lund). Lund 1925, s. 69 f.

² Jag stöder mig huvudsakligen på en sammanställning av mina excerpter ur ULMA:s fäbodundersökning, de inkomna svaren på frågelista nr 12 Fäbodväsen, L. Hagbergs Fäbodlif i Medelpad i Fataburen 1918, s. 107 f., och på uppgifter som jag fått i samband med uppteckningsfärder.

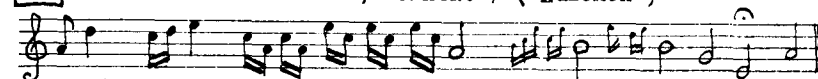
³ ULMA 2055, Vänjans sn, Dalarna, s. 56; 2018, Sollerön, s. 43; 3185, Bjuråkers sn, Hälsingland, s. 82 f. Jfr även SvLå Dalarna III, 861 och IV, 1401.

⁴ ULMA 8699, Ore sn, Dalarna, s. 14. — I ULMA 1679, Djura sn, Dalarna, s. 15, heter det, att »hölen skulle gå först före sina kriter ända till första räknestället. Den höle som först kom dit, stannade och lät sina kor gå förbi och på så sätt räknade alla. Denna manöver upprepades av alla herdar.» — Jfr också ULMA 2018, Sollerön, s. 44: när man kom till betesplatsen räknades kreaturen, en sed som kvarlevat från den tid man fick vara rädd för björn och varg.

1 a Runa 1865:9 (jfr Folk-lore III: Orsa o. Skattunges 4)

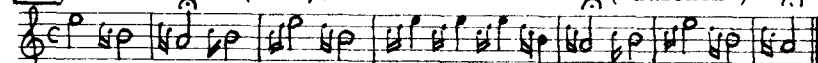

1 b Folk-lore III:Rättvik, hornlåt 7 ("Kuleken")

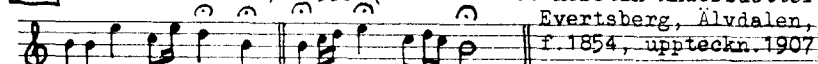
(efter vallpojken Bud-Anders Ersson i Västbärg. 20/7 1851)

2 a Hornlåtar 1 (1846), Rättvik och Ore sn¹ ("Kuleken")

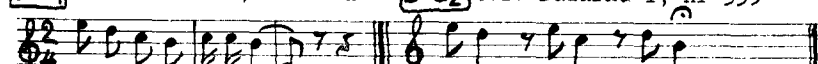
(för att leda och sammanhålla boskapen)

2 b SvLå Dalarna I, nr 359 (efter Tommas Kerstin Andersdotter, Evertsberg, Älvdalen, f. 1854, uppteckn. 1907)

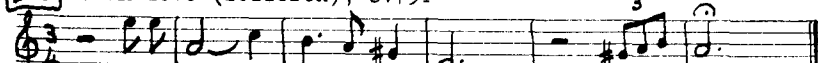
Si kum i då

3 a₁ Folk-lore II,Wall-låtar 4 3 a₂ SvLå Dalarna I, nr 359

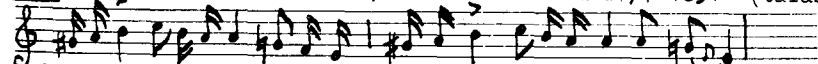
Jätä,jätä,tjyner, o Jätä, jätä, jätä

3 b ULMA 2018 (Sollerön), s.75f

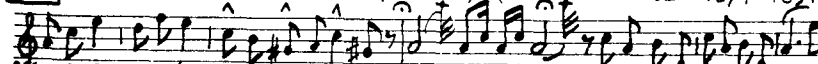
jätä nu o

3 c Folk-lore III: Rättvik, Bud-Anders E. d.27/7 1851 (talas)

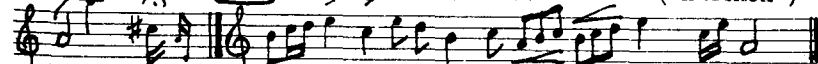
Gettä välä välä välä välä! Gettä vä-lä välä välä välä Kum nu!

3 d Folk-lore III: Mora 6 (Färnäs) (Britt-Maritta 12/7 1851)

Kumir bort ./.. Jätä grasi kuner Kui kui./.. Kui Jätä längje ./.. Kui

3 e Hornlåtar 4 (1846), Rättvik ("Kuleken")

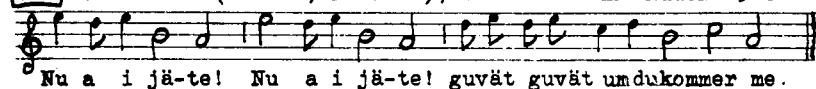

ku-----i! (efter Disme-Kari, Utby, d. 20/7 1851)

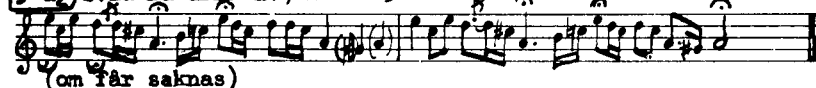
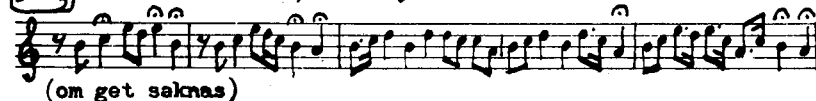
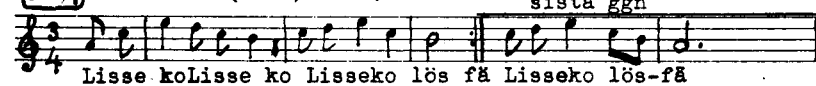
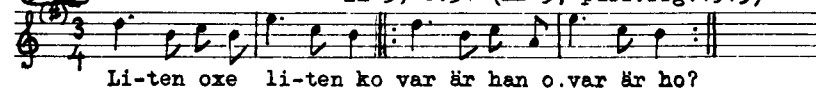
4 a Hornlåtar (1846) nr 12 (Öster-Dalarna)

4 b ULMA 1640 (Ore sn, Dalarna), s. 11 And. Rudén 1928

4 c Folk-lore II: vallåt nr 1 efter Karin And. d^r, Lok, Heden, f. Våmhus4 d SvLä Dalarna I nr 359 efter Tommos Kerstin Andersd^r, 19075 a₁ SvLä Dalarna IV, nr 1213 a-b efter Ris Kersti Persdotter,

Blecket, Rättvik, f. 1858

5 a₂ SvLä Dalarna IV, nr 1213 c5 a₃ SvLä Dalarna IV, nr 1213 d5 b₁ Hornlåtar (1846) nr 8, Tuna sn m. fl. i Dalarna Runa 18445 b₂ Forsslund Dalälven II 3, s. 34 (nr 5, publ. ffg. 1915)

Under sång och spel och genom att då och då utdela mjöl-saltportioner ur »slekepåsen» (slekskräppan) förde herdarna hjorden i samlad flock från en betesmark till en annan (melodi 2 a—b). Kreaturen livades att äta även genom sjungna tillrop (mel. 3 a—e). Middagsvilan njöt man på något öppet och torrt ställe, en slät gräsbevuxen plan eller ännu hellre en kolbotten, den s. k. stannstan el. sovholn (stannmor, svömhult, vilmora, viltuva etc.); varje »gätsla» (betesplats) hade en dylik vilstad.¹ Där uppgjordes en eld (»myggjald») för att driva bort insekterna och låta djuren idissla och sova i ro (ULMA 3337: 1, Bonäs i Mora sn, s. 16). Sång och spel användes både för att leda korna till sovholn och att locka dem till sömns.² (Mel. 4 a—d.) I vissa fall synes några av de här angivna momenten ha varit förbundna med en slags böneceremoni, som vi här nödgas lämna därhän.

Medan kreaturen vilade och idisslade, vanligen 2—3 timmar, var det tid för lekar och »vigligheter» (idrott), åtminstone bland vallpojkarne;³ valljantan tog fram »vallsömmen» (ULMA 2672: 4, Ockelbo, Åmots kapell, Gästrikland, s. 30) eller flätade stora knippor av »länkar och länktåg» av björkvidjor, barkade och fina, särskilt om det skulle vara en länk för skällan hos skällkon (skälltackan eller skällgeten; varje kreatursslag hade sin ledare med skälla, ULMA 5656 Mora sn, s. 17). Under middagsvilan brukade man också »hoa» (ropa) från stannmor till stannmor, el. man blåste på lur (vallhorn) för att sända viktiga meddelanden, t. ex. att något kreatur kommit bort och tagits tillvara av andra⁴ (mel. 5 a₁—c₃, 6 a₁—a₅), att någon främmande ko kommit till vallen,⁵ för att be om hjälp vid fara (ULMA 3185, Bjuråker sn, Hälsingland, s. 79) el. för att vägleda vilsegångna fåbödöser och kråk. (Jfr SvLä, Dal. III, 1402.) Men dylika signallåtar fordrade kontroll — heter det i en skildring från Grangärde i Dalarna —, ty de betydde »trådlös telefoni» på den tiden (ULMA 14148, Grangärde o. Sävsnäs sn, Dalarna.) — Sigurd Erixon har i Svenska kulturbilder 1937 under rubriken »Folklig telegrafering» redogjort för användningen av dylika signalmetoder i gammal och nyare tid.⁶ (Mel. 7 a—f, 8 a—b.)

¹ ULMA 2672: 4, Ockelbo — Åmots kapell, Gästrikland, s. 30. — Om namn på dyl. vilstäder, jfr Allan Rostvik, Nyare ortnamn i Gräsmora fåbod i Envikens socken. Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift 1953, s. 21 f.

² ULMA 3337: 1, s. 20; 5656, Mora sn, s. 26; 2202, Transtrand sn, Dalarna, s. 54; jfr SvLä Dalarna I, nr 359.

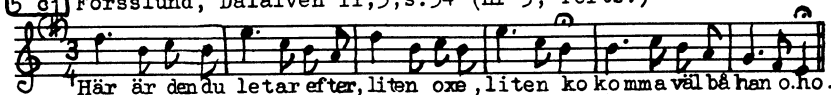
³ Bl. a. dansade man »björndansen». Jfr ULMA 13679 (Grangärde sn), s. 29.

⁴ ULMA 1510: 9 (Mockfjärd sn, Dalarna), s. 25; 14148 (Grangärde o. Sävsnäs sn., Dalarna, meddel. av Ludvig Eriksson, 1940); 2202 (Transtrand sn), s. 55; 8146 (Boda sn, Dalarna), s. 30. Jfr SvLä Dal. IV 1213 a—e, kommentar.

⁵ ULMA 2018 (Sollerön, Dalarna), s. 79; 1582 (Rättvik o. Boda sn, Dalarna), s. 24.

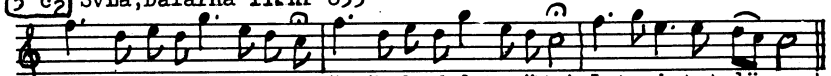
⁶ Jfr också Norsk sætertradisjon, 1952, s. 261.

5 c1 Forsslund, Dalälven II, 3, s. 34 (nr 5, forts.)

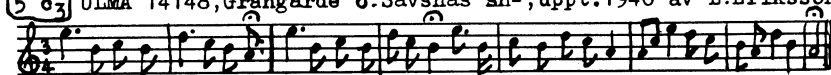
Här är den du letar efter, liten ox, liten ko kom väl båhan o. ho.

5 c2 SvLä, Dalarna III nr 855

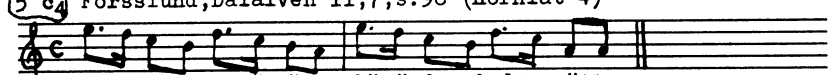
Här är den du letar ätte. Här är den du letar ätte! Leta intet längre!

5 c3 ULMA 14148, Grangärde o. Sävsnäs sn^r, uppt. 1940 av L. Eriksson

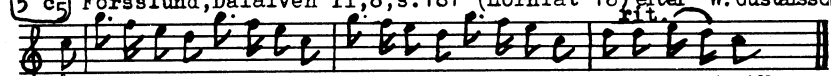
Här är den du letar efter litten tjur o. lita ko. Lockar du så kommer ho...

5 c4 Forsslund, Dalälven II, 7, s. 98 (hornlåt 4)

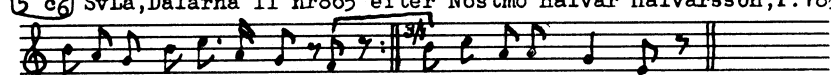
Här ä dagar här ä nätter, här ä den du letar ätter.

5 c5 Forsslund, Dalälven II, 8, s. 181 (hornlåt 18) efter W. Gustafsson

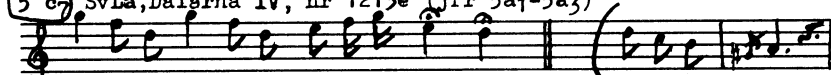
A här ä dagar, här ä nätter, här ä den du letar ätter, tro tro omni vill.

5 c6 SvLä, Dalarna II nr 865 efter Nöstmo Halvar Halvarsson, f. 1852

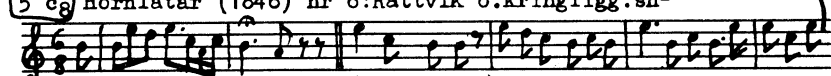
Här ä den du letar ätte. Leta inte läng-re!

5 c7 SvLä, Dalarna IV, nr 1213e (jfr 5a1-5a3)

Let icke, let icke, ko-a ä hemma!

5 c8 Hornlåtar (1846) nr 6: Rättvik o. kringligg. sn^r

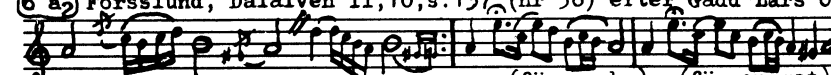
Horn: Sång: (Pekkos Anna!) jag letar efter dig, trär efter dig etc.

6 a1 SvLä, Dalarna I, nr 307, vallåt (fragm.) fr. Mora

Letir int mer Letir int mer Tjyner e 'ema.

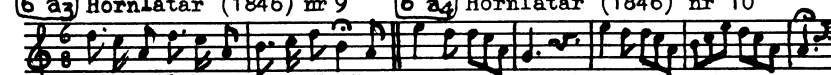
6 a2 Forsslund, Dalälven II, 10, s. 137, (nr 56) efter Gädd Lars O.

svar: (för en ko) (för en get)

6 a3 Hornlåtar (1846) nr 9

6 a4 Hornlåtar (1846) nr 10

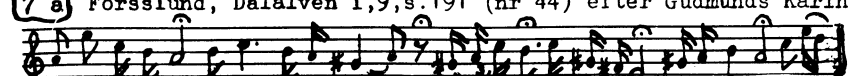

Lekete! Lekete! Kura ä jäna.

6 a5 Hornlåtar (1846) nr 11 (mkt allm. n. om Mälaren)

7 a Forsslund, Dalälven I, 9, s. 191 (nr 44) efter Gudmunds Karin

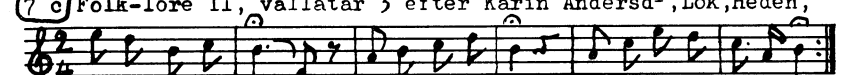
7 Kom hit kum våra kommaru-u då-å... dåå då komme nukom nu

7 b Folk-lore III: Älvdalen-Gagnef 2, kolock

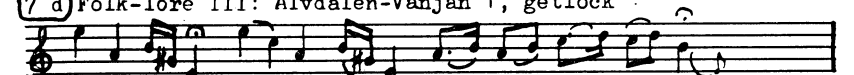
Värä kune-ro--o, kom å gå hem nu mä nu mä

7 c Folk-lore II, vallåtar 3 efter Karin Andersd^r, Lok, Heden,

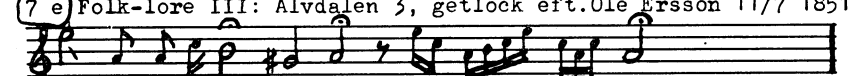
Tjyner urer, o Kumiä hiemaä nu! lo lo lolo lolo lo

7 d Folk-lore III: Älvdalen-Vänjan 1, getlock

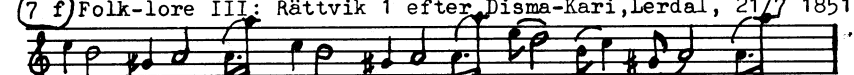
Ge-----tär, si kum nu! La la la la la

7 e Folk-lore III: Älvdalen 3, getlock eft. Ole Ersson 11/7 1851

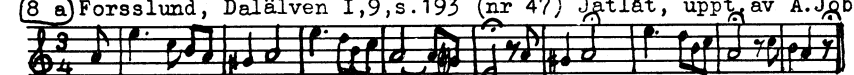
Tais vatt a di då, oh oh! åh åh åh åh!

7 f Folk-lore III: Rättvik 1 efter Disma-Kari, Lerdal, 21/7 1851

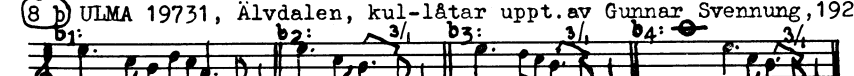

Kunä vä--lä kom! Kunä vä--lä kom! hoo hoo hva, kom!

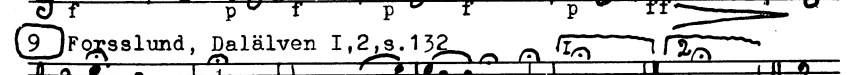
8 a Forsslund, Dalälven I, 9, s. 193 (nr 47) Jätllåt, uppt. av A. Jobs

8 b ULMA 19731, Älvdalen, kul-låtar uppt. av Gunnar Svennung, 1928

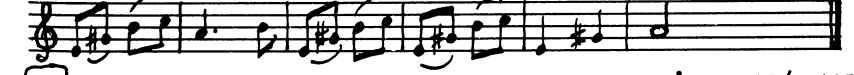
9 Forsslund, Dalälven I, 2, s. 132

(hornlåt från Älvdalen, upptecknad av Carl Gudmundsson)

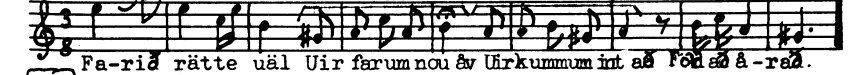

10 a Folk-lore III: Älvdalen 5 efter Ole Ersson i Åsen, 11/7 1851

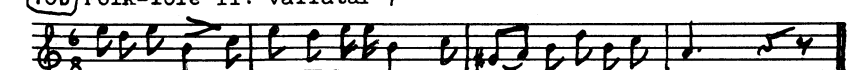

Fa-riä rättte uäl Uir farum nou av Uirkumum int ad Fod ad å-rad.

10 b Folk-lore II: vallåtar 7

Ferä nu vel Ig kumb int juttermer för eld ad häret så härs.

Även vid uppbrottet från sovholen blåstes och sjöngs, vilket besvarades från gätalag vid andra fäbodlöter med olika låtar, särskilt om det var något djur borta eller fara hotade. (ULMA 1874, Ål sn, Dalarna, s. 36). I Lima (Dalarna) spelades vid detta tillfälle (enl. uppgift av N. Hj. Mattsson) den s. k. masleiken, som tyvärr ej föreligger upptecknad (ULMA 1874, s. 34). Hemfärden i skymningen manade till ökad försiktighet: skällan kunde stoppas igen med en mosstapp »för att ej störa naturens frid!»,¹ och valfflickan litade på korset, som var inskuret i skäll-länkens knäppögla, på det som var insytt i länken och på stålet i kniven hon bar på sig (ULMA 1874, s. 34).

I äldre tid brukade man blåsa »hofre[d]» om kvällarna, så att det hördes till andra vallar; melodierna var ofta mycket utsirade (»till-knycklade»), och det ansågs vara en stor konst att blåsa dem (ULMA 10920, Enånger sn, Hälsingland, s. 243). En annan meddelare framhåller, att valluren användes på lördagsafton för att blåsa »vallfre[d]» med, vilket snart besvarades från omkringliggande vallar. Man fick inte blåsa den, annat än om *alla* kreatur var i behåll (ULMA 3185, s. 79). (Mel. 9.)

Uppgifterna rörande användningen av låtar är likväl ganska obestämda och svävande i frågelistsvaren liksom vissa ceremonidetaljer som här t. v. må lämnas åsido. Denna ofullständighet är ytterst beklaglig men naturlig med tanke på de starkt uttunnade traditionerna på 1920—30-talen även i typiska fäbodbygder.² Man framhåller att det blåstes eller sjöngs någonting, men högst sällan preciseras uppgiften att gälla *vad* som utfördes och *hur*. Likväl måste man antaga, att det tidigare har funnits inte bara olika melodier för skilda faser i fäbodarnas boskapsskötsel utan även noggranna regler för deras användning, kanske lika fasta som någonsin de traditioner som bestämmer om den indiske eller arabiske spelmannens standardmelodier.

Ett sådant antagande bestyrkes också av uppgifter som äldre kunnare av svensk folkmusik lämnat. En av Dybecks bästa medhjälpare, sedermera seminariektorn i Härnösand Sven H. Wagenius, meddelar i sina »Strödda anteckningar om 'Herdelifwet' i Jämtland»,³ att vall-

¹ Jfr om »tystnad» i Ostpreussen Hdwb d. dt. Aberglaubens bd I, sp. 731 f. s.v. Austrieb. Se också Forsslund, Dalälven III, 1 (Enviken & Svartnäs), 1929, s. 115 f. efter N. Lithberg i Fataburen 1914.

² Jfr t. ex. ULMA 3185 (Bjuråker sn, Hälsingland), s. 80: Nu (1931) har man svårt att erinra sig några vallåtar; s. 82 f: vid lösningen av kreaturen omtalas, att man sjöng, ehuru jag ej lyckats erhålla upplysningar om vad de sjöngo eller varför. — ULMA 2055 (Venjans sn, Dalarna), s. 60: att man skulle ha använt tonerna till att meddela varandra något har inte förekommit här. Inga gamla vallåtar äro kända här.

³ Jfr min uppsats om Richard Dybeck och svensk folkmusik i Arv, årg. 4, 1948, s. 9.

pigornas »köukningar» (som de kallades i detta landskap), dvs. deras locklåtar, var »högst skiljaktiga — olika för olika kreatur — olika när det sker efter kräk som är borta och som man söker — olika när man har kräket nära sig — olika när boskapen utföres, olika då den föres hem igen . . .»¹ Dybeck själv har gjort en slags systematisk gruppering av sina uppteckningar år 1851 efter den då 16-åriga Karin Andersdotter i gården Lok, byn Heden i Våmhus kapell (Dalarna).² Hennes repertoar omfattade melodier till alla följande moment: till korna då de lösas tidigt på morgonen, då de vilar, då de stiger upp från middagsvilan, då de uppmanas äta, dels i allmänhet, dels när de går hemåt från fällan, då de lockas hemåt om kvällen, då de gått vilse, till killingarna, till svinen, till avsked från de i fäboden kvarvarande (mel. 10 a—b).

Även i frågelistornas svar spårar man alltså enstaka rester av denna en gång fasta låttradition. Sålunda meddelar fil. dr Ingeborg Nordin-Grip i en uppteckning år 1929: de som kunde, lockade på sina kreatur med vissa bestämda locklåtar. Av dessa skilde man på låtar för kor och för getter och får. Den som är skickligast att locka i Ockelbo torde säkerligen vara Präståsmor, vilken även skiljer på låtar från olika socknar och landskap, gästrikelåten, svärdsjölåten, vallnäslåten osv. (ULMA 2672: 4, s. 30). Från Bjuråker sn (Hälsingland) meddelar W. Backman 1931: det fanns en låt för vallfre', en för om björn syntes till, en för varg, en om något djur försvunnit osv. (ULMA 3185, s. 80). Givetvis fanns det också särskilda melodier för att »leda och sammanhålla boskapen», visor som i viss mån skulle kunna sägas motsvara koskällans uppgift: att vara den betande hjordens palladium och samtidigt dess skyddande talisman — för ett uttrycka sig som N. Lithberg,³ eller för att tala med Broman i hans Vidskepelser: »then har mycket att innebära, lika som en wignings ring på bruden».⁴ »Märkvärdigt» skriver Dybeck i förordet till sin publikation 1846 (Svenska vallvisor . . . s. VIII), »att t. o. m. de osjälige kreaturen lyssna till och tyckas veta att skilja mellan dessa låtar, hvilka . . . hvar för sig hafva en viss bestämelse, hvilken, så otroligt det än må synas, den vallande boskapen sålunda vet att på sitt sätt uppfatta».⁵

¹ Dybeck citerar uttalandet i sina Vallåtar (1846), s. VIII. — Jfr också W. Wiora, Zur Frühgeschichte der Musik in den Alpenländern. Basel 1949, s. 12.

² Texthäfte i Folklore II med beteckningen Wall-låtar. Det är fråga om 16 nr. Jfr också i Folklore III, Vallvisor från Dalarna, 36 s. 4:o, efter orter systematiskt ordnad samling från Rättvik, Mora, Orsa och Skattungö, Älvdalen och Vänjan, sammanlagt 60 melodier.

³ N. Lithberg i Fataburen 1914, s. 11 o. 13.

⁴ Olof Joh: Broman's Glysisvallur I (Uppsala 1911—1949), om Vidskepelser, s. 853.

⁵ ULMA 9955 (Sollefteå lfs) s. 22: korna kände fäbodflickan på »målet» (rösten); ULMA 9869 (Ramsele sn, Övanmo by, Ångermanland), s. 18 f.: korna kände igen folket så väl. »Dom känne kökan på folket sitt»; VFF 1050 (Färgelanda sn, Dalsland):

Lika obestämt drar våra uppgiftslämnare gränsen mellan vokalt och instrumentalt område: i varje enskilt fall synes det, som om vallhjonet (s. a. s. efter fritt val) har kunnat blåsa på lur eller horn eller sjunga; för större delen av vårt notupptecknade musikmaterial gäller samma ovisshet rörande uppförandepraxis. Även Dybeck synes ha varit minst lika villrådig, när han i nyssnämnda förord påpekar, »att jag först nyligen insett omöjligheten, att bestämma någon viss gräns mellan Vallvisor och Hornlåtar».¹

Naturligtvis kan man tänka sig, att en instrumental melodi fått ord i efterhand på sedvanligt parodimåner. Det finns i SvLå gott om exempel härpå, främst i form av s. k. polsktrallar, ehuru T. Norlind säkerligen går för långt, då han tolkar sådana texter enbart som medel att utföra de nya danserna, om spelman skulle saknas, eller som stöd (?) för det instrumentala spelet.² Forsslund berättar t. ex., att en i Dalarna mycket känd och ofta spelad hornlåt uppträdde med text i Malung sn: »lia ku som e fager å vän, kom utför, kom!» (Dalälven II, 3, s. 32). Men ingenting säger, att inte även denna låt varit vokalt, med eller utan text, och den meddelade texten håller sig f. ö. helt inom ramen för det främsta ändamålet med en vallåt: att locka på kreatur.

Likväl kan detta inte vara liktydigt med, att en och samma melodi-avfattning — alldeles utan förändringar — såväl sjöngs som blåstes på horn, lur el. flöjt. Det rör sig väl snarast om ett gemensamt melodi-substrat, som får en skiftande idiomatisk utformning efter tonverktygets egen natur och efter omständigheterna i övrigt. Härpå tyder ett uttalande i Forsslunds Dalälven II, bok 10 (Mockfjärd o. södra Gagnef), s. 65, om en locklåt (på kvällen) för korna, vilken »var rikare utkrusad när den blåstes på horn än när den sjöngs men ännu rikare när den speltes på fiol».

E. v. Hornbostel framhåller i sin bekanta studie av alptrakternas jodding som sin åsikt, att denna från början saknat text,³ och det förhållandet, att joddingen sker »auf sinnlose Silben», är för Bukofzer ett säkert tecken på dess primärt instrumentala ursprung.⁴ Men det

skildes hölingarna åt i skogen, så »lålade» de till varann, och till slut blev kreaturen så vana vid det, så att de hörde vem som »lälla». Jfr också SvLm V, 3 (1885), s. 15, W. Wiora, a. a., s. 12, fotn. 4; Ol. Magnus, Historia om de nord. folken, bok 17, kap. 24, som citerar en betecknande historia efter Plinius.

¹ Ej alldeles sällan förekommer också kombinationer av lurilåt (signaler) och vokalt locklåt. Jfr t. ex. Forsslund, Dalälven II, 4, s. 164 (låt nr 50).

² T. Norlind, Svensk folkmusik o. folkdans, Sth. 1930, s. 120. Jfr C. Sachs, World History of the Dance, s. 290.

³ Die Entstehung des Jodelns. (Bericht über den musikwissenschaftlichen Kongress in Basel ... 1924). Lpz. 1925, s. 203—210.

⁴ Magie und Technik in der Alpenmusik (Schweizer Annalen. H. 3, 1936), s. 212. Jfr också Béla Bartók, Volksmusik der Rumänen von Maramures (Sammelb. f. vgl. Mkw, Bd IV, München 1923, s. xi).

skulle vara ytterst förhastat, om vi ville tolka alla eller ens flertalet skandinaviska vallåtar såsom primärt instrumentala bildningar. I själva verket betonar våra sagesmän ofta, att *de sjungna locklåtarna saknat ord*¹ eller rättare sagt en sammanhängande text. Det ordmaterial som förekommer utgöres vanligen av onomatopoetiska uttryck (vad Hj. Ideforss kallat »primära interjektioner»)² och enstaka anmaningsord som »kom», »sov», »jätå då» (ät nu) samt ko-namn,³ vilka snarare har karaktären av sångbara vokaler än av betydelsebärande text (mel. 11).

11 Folk-lore III: Älvdalen-Husby 4: hornlåt fr. Husby fäbodlar

I lāh lāh lāh loalo Ah, āih āih āih oh Korli kuja, korli kuja

korli kuja La āh lo āh lo-lo-o-lo la-a-lo. Lo---loho ho lo

In, lo--lo--lo Sah sah sah olo aj-a-lo, aja lo sjalo ja ja

dolce (?)

sr tr korli kuia korli kuia kuja Du ja Du la tsjy, sāk,

tsjy, sāk, la lailā - jā jā jā jā kurl, āh ā, hāh, jā -.

Det har m. a. o. legat i locklåten egen natur, att gränsen mellan vokalt och instrumentalt utförande måste ha varit flytande: den sjungna melodin har ej haft behov av någon förklarande text för att

¹ ULMA 10703 (Avaträsk i Dorotea sn, Lappland), s. 18; 12630 (Hammerdal i Jämtland), s. 16; 2640 (Alfta sn, Hälsingland), s. 95; 13679 (Grangärde sn, Dalarna), s. 30; 3186 (Orsa sn, Dalarna), s. 31; 1679 (Djura sn, Dalarna), s. 23; 2018 (Sollerön, Dalarna), s. 79; 9528 (Äppelbo sn, Dalarna), s. 84; IFGH 4959 (Tönse sn, Dalsland).

² De primära interjektionerna i nusvenskan, I, 1928; dens., De primära lockorden i svenskan (Arkiv för nordisk filologi, bd 47, Lund 1931), s. 1—50.

³ ULMA 2403 (Nordeön, Jämtland), s. 102; 8699 (Ore sn, Dalarna), s. 14; 3337: 1 (Mora sn, Dalarna), s. 17; 2055 (Venjan sn, Dalarna), s. 57; 2305 (Lima sn, Dalarna), s. 44; IFGH 1552 (Fryksände, Värmland); VFF 680 (Hjärtum sn, Bohuslän).

rätt uppfattas av både människor och djur; den har tydligen verkat som en lystrings- och igenkänningssignal. Det är då mycket naturligt att instrument och sång till en viss grad ersätter varandra och att vallåtarna fortlevat in i nyare tid såsom instrumentala relikter, då det vokala utförandet förlorat sin ursprungliga praktiska betydelse på grund av fäbodväsendets tillbakagång. I SvLå finns det gott om exempel på horn- eller violinlåtar, om vilka det förmåles, att de tidigare sjungits.¹

På det intima sambandet mellan vokal och instrumental uppförandep Praxis pekar också den folkliga terminologin för denna slags meddelelse-teknik. Jag skall längre fram utförligare återkomma till densamma; på denna punkt i vår framställning kan det vara nog med att erinra om, att ett flertal dialektala uttryck för själva sättet att utföra locklåtar har den dubbla betydelsen att *såväl sjunga (ropa) som på horn (lur) blåsa* vallåtar. Sålunda anför Dybeck i sin ordlista,² att termen »kuja» eller »kula» i Dalarna betyder »ropa högt i skogen eller blåsa i horn (kulvånn = kulhorn), i synnerhet till boskap». Ordet är vanligt även i Hälsingland. Också de i Norrland nyttjade termerna »köka», »koke» eller »kauka» är enligt SAOB (s. v. köka eller kåka) av samma art liksom de i de södra och västra landskapen vanliga uttrycken »lulla» (lalla, iella, lilla, lila, låla): SAOB (s. v. låla) belägger dubbelbetydelsen hos »låla»; en meddelare i Forsslunds dalamonografi³ förklarar, att »lulla» var detsamma som att *härma hornlåtar med munnen utan ord*, en tolkning som får stöd i SAOB:s belägg från 16—1700-talen. Termen förekommer f. f. g. känd i en av Olof Rudbeck d. ä. (i hans *Atlantica* II, 628, Nelsons nyuppl. s. 645) anförd visa om Herkules, vari refrängen lyder sålunda: »det var en man som så kunde lulla, när han gick i vall». Dikten har av S. Ek (Bohuslänska Folkminnen 1922, s. 46) sammanställts med en folkvisa i G-A 50: »Knut Huling⁴ han tullar sin få över bro/
I blåsen i horn/ förgyllande lur./ Femton flickor det har han i tro./
För den utländske hulingen.» Här möter oss termen »tulla», som Dybeck i sin ordlista anför från Västergötland i betydelsen »qväda i vallskog» men med förklaring, att den egentligen hörde samman med luren. I två nutida meddelanden från Halland⁵ användes den mycket riktigt om att blåsa i vallhorn.

¹ Jfr t. ex. häftena från Dalarna: I, 131; II, 519, 614; III, 744, 866, 884; IV, 1275, 1322, 1353—58, 1379 etc.

² Svenska vallvisor . . ., Förklaring . . ., s. 46 f. s. v. Kuja och Tulla.

³ Del II, bok 8 (Nås finnmark och Säfsen), 1927, s. 182.

⁴ Dvs. Herde, dalsl. höle, bohusl. hulin, värml. kåling.

⁵ VFF 841 (Veddige sn, Halland) och VFF 4352 (Boarp, Köinge, Halland). I båda fallen är det fråga om »tolvmanssägen»: vallgossen (svinaherden) får lov att »tulla» (tula) dvs, att blåsa i sitt vallhorn.

Men även åtskilliga uppgifter om allmogens sätt att hantera fäbodväsendets speciella tonredskap — valluren och hornet — bidrager i sin mån att överbrygga den för vårt moderna betraktelsesätt självklara klyftan mellan vokalt och instrumentalt utförande. Innan jag emellertid går in härpå torde det vara lämpligt att något närmare redogöra för fäbodens speciella instrumentarium — luren, hornet och låtpipan.

Om fåbodens instrumentarium måste utan inskränkning gälla, att det lätt skulle kunna förfärdigas av material inom räckhåll i den omgivande naturen. »Pigorna som gick med boskapen i skogen» — så berättas det från Värmland¹ — »brukade göra sig lurar av albark, s. k. *arderlurar*, på så sätt, att de skuro upp barken i spiralform (uppiifrån och nedåt) på någon slät alstam (»när ardra löp», dvs. då alen savade),² flådde av och rullade ihop den till en lur». Den kunde också göras av rönn, sälj m. fl. barkslag och varade inte stort mer än någon dag, eftersom nävern snabbt torkade ihop.³ I det hänseendet var luren av björknäver (»nävvlur», »nävvalur»)⁴ väl sämst, starkare tydligen den av barken från en ung gran i savtiden.⁵ Barkluren kunde emellertid »permanentas» till en längre tids användbarhet genom att omlindas med en liknande spiral av björknäver (utanpå den första)⁶ men blev ännu hållbarare, om det första barklagret redan från början virades omkring en svagt koniskt täljd träkärna (ten), som sedan försiktigt drogs ur.⁷

Arderluren synes — att döma enbart av de insända frågelistsvaren⁸ — ha varit om ej precis den enda så åtminstone den vanligaste formen av lur under senare tid i Dalarna, Västmanland, Värmland och Dalsland, givetvis därför att den var lätt att förfärdiga. »Herden gjorde sig en ny lur för varje dag» skriver N. Nyman (E. u. 8594), »icke för att luren blev så fort obrukbar utan för att ha någon sysselsättning».

¹ ULMA 2621 (Brunskogs sn, Värmland), s. 18.

² E. u. 8594 (Gräsmarks sn, Frykdals hd, Värmland), meddelat av N. Nyman, Södra Ängen.

³ E. u. 8704 (Berga sn, Sunnerbo hd, Småland). — Man har gjort lurar också av näver. »Men vad det berott på voro de alltid sämre i ljudstyrka» skriver N. Nyman, a. ställe.

⁴ E. u. 8927 (Alsters sn, Väse hd, Värmland); ULMA 9528 (Äppelbo, Dalarna), s. 79: nävvalur.

⁵ E. u. 9194 (Sura sn, Snevringe hd, Västmanland).

⁶ E. u. 8938 (Grangårde & Sävsnäs sr, Dalarna).

⁷ E. u. 8968 (Älghult & Kråksmåla sr, Upvidinge & Handbörds hd, Småland), meddelat av C. Wiking, Furåkra, Kråksmåla, som skriver: man virade »rättsyls» (= rättsols, medsols) och lade barkkremans skarvar 1/4 tum på varandra och fäste här och var genom barken i skarvarna med trästift, stora som små skoppligar.

⁸ E. u. 8846 (Köla sn, Jösse hd, Värmland): här minnes man endast »arderlurar» och bockhorn; E. u. 8938: stomme av något slag förekom ej . . . Trälurar har ej funnits i mitt minne här i bergslagen; E. u. 8594: den . . . mest använda var den s. k. arderluren; E. u. 9194: den enda form av lurar som är mig (J. Pettersson, Surahammar, Västmanland) bekant är barkluren; E. u. 9234 (Torrskögs sn, Vedbo hd, Dalsland): lurar utan stödostomme, blott raka eller gjorda som en karamellstrut.

Längden synes ha varierat från c:a 30 cm¹ upp till någon meter eller däröver.² I förhållande till sin ringa längd gjordes den rätt vid åt mynningen; den kallades också för »stacklur» (stackot = kort, »stocklur»)³ och formades som en strut, därav namnet såväl på denna typ av lur som på vallhornet inom Ovansiljansområdet i Dalarna: »straut» (älvdalsmål), »stroit» (moramål) och »strait» (orsamål), varest ordet »lur» som beteckning för blåsinstrument saknas.⁴ Vid anblåsöppningen var barken uttunnad och formad till ett slags munstycke. »Ljudet frambragtes genom att med tänder och läppar klämma samman munstycket till en del när man blåste.»⁵ Däremot har meddelarna intet att förmåla om, att denna typ av barklur skulle ha varit försedd med ett särskilt rörbladsmunstycke och kallats näverskalmeja eller näverbloe (barkoboe) som T. Norlind gör gällande.⁶

Till skillnad från barkluren är *rak-* eller *långluren* (träluren, i Dalarna även kallad »basa», »basu» eller »båså»)⁷ gjord av trä med eller utan näverbeklädnad. Den är alltid minst 60 cm lång, vanligen omkring 1½ m, mera sällan uppåt 2 m eller därutöver.⁸ Den av T. Norlind ut-

¹ E. u. 8913 (Tösse sn, Tössbo hd, Dalsland): ävenledes fanns en sort, 12 tum lång, som bondgummorna begagnade att kalla in folket till måltiderna; 8968: 12—15 tum långa (dvs. 30—33 cm); E. u. 8938: en fots längd ibland och en aln andra gånger, alltefter längden på barkspiralen man hade till förfogande; E. u. 8749: en halv aln till 1 aln.

² E. u. 8927: något över en meter lång; 8846: ända till tre fot lång; 8594: varierade mellan 1—2 fot; E. u. 9675 (tillägg till 8968): stacklur 2 fot (60 cm); E. u. 9194: c:a 40 cm; E. u. 9234: c:a 40 cm. — Meddelande till Lilliehöök från Granö i Västerbotten: stutar är gjorda som lurar men kortare, c:a 60 à 70 cm.

³ E. u. 8968: stacklur; E. u. 8704: stocklur.

⁴ Oldeberg i Värmland förr och nu 48, s. 61.

⁵ E. u. 8968, meddelat av C. Wiking, som själv gjort många sådana lurar som ung.

⁶ Jfr hans framställning i Musikinstrumentens historia (1941), s. 91, och Bilder etc. I (1947), s. 30 f. — Mot Norlinds klassificering kan invändas, att instrumentet saknat fingerhål och rörblad. De sammanpressade, tunna näverskivorna synes här ersätta eller förstärka läpparnas och tungans roll i ett trumpetinstrument såsom initiationsmedium för luftpelarens uppdelning på svängande längder, vilket kan förklara, varför tonen (enligt C. Wiking, E. u. 9675) blev »klagande och vattnig». E. u. 8968 säger uttryckligen, att munstycket saknade tunga, liksom E. u. 8938 betonar, att på lurar fingerhål aldrig förekom. Det enda instrument med sådana hål som här kan komma i fråga är den ur ett trästycke utarbetade »trälur» (c:a 18 tum lång) med 10 hål (»tapelhål»), som Wiking beskriver och avritar i E. u. 8968. Den var byggd av svarvaren Ola Andersson, f. 1845 i Mjösebo, Högsby sn, Kalmar län, och av W. med all rätt kallad för en flöjt. Det är fråga om en blockflöjt, m. a. o. en konstfullare form av låtpipan, varom mera nedan.

⁷ Forsslund, Dalslän etc., I, bok 2 (Älvdalen), s. 34: en gammal båså, trälur; s. 134: basa, näverburen.

⁸ Jfr dock också den »Holztiba», som beskrives av Hanns in der Gand, Volks-tümliche Musikinstrumente der Schweiz, i Schweizerisches Archiv für Volkskunde, Bd 36, Basel 1937/8, s. 107.

talade meningen, att lurarna i Norrland genomsnittligt skulle vara längre än i södra Sverige vinner ingen entydig bekräftelse genom den sammanställning som Lilliehöök gjort på grundval av NM:s lurmaterial, inte heller med ledning av frågelistornas uppgifter.¹

Med hänsyn till tillverknings sättet kan man skilja mellan två olika metoder: den ena utvinnet luftkanalen ur ett helt trästycke, den andra genom sammanfogning av två, var för sig urholkade längshalvor. Den förra — som helt naturligt är den yngre² — var givetvis ytterst mödosam utan specialredskap — såsom borrh, skedjärn och »laggsnåbb» — och erfordrade mycken övning, ty röret måste vara jämnt och med glatta väggar, »annars blev ljudet hest». Träslaget synes ha varierat mellan »glasbjörk», al och ung tall; ju lättare virke desto renare ljud.³

Den andra metoden var relativt enkel: en rak och lagom grov al-, asp- eller granstam⁴ klövs (sågades) på längden i två halvor,⁵ som bearbetades utvändigt till lurform och därpå (efter uppritat mönster)⁶ urholkades med tälj- eller skedkniv eller halvrunn svarvjärn.⁷ Rännan gjordes jämn och slät och vidgades mot den blivande luren mynningsända. De urgröpta halvorna lades omsorgsfullt tillsammans med

¹ Lilliehööks sammanställning utgör möjligen en äldre, ofullständig tabell, ty den stämmer ej med detaljuppgifterna. Dessutom förvirras bilden därav, att L. till behandling upptagit *hela* lurmaterialiet i NM och ej avsondrat de utländska och/eller till proveniensens obestämda exemplaren. Vidtar man emellertid denna ur metodisk synpunkt nödvändiga utgallring men i övrigt accepterar L:s tabell, så skulle av 133 svenska lurar från kända ursprungsorter 72 (dvs. närmare 50 %) ha ett längdmått, varierande mellan 1—1½ m, medan blott 10 ex. är mellan 1½—2 m och ej mindre än 50 (dvs. knappt 38 %) under 1 m men minst 60 cm. — Endast Småland har jämte 5 norrländska landskap lurar redovisade som är längre än 1½ m, och förstnämnda landskap står ensam i hela det svenska materialet med 3 lurar på dryga 2 m (från Hinnaryd, Nöttja och Hörlanda sr)! L:s tabell upptar här blott en av dessa. — Norlind, Bilder . . . 1, s. 35 återger (fig. 43) en bild från Hälsingland (efter fil. dr E. Salvéns foto) av en långlur, som måste vara bortåt 4 m lång. Ex. har sannolikt byggts för att konkurrera med schweiziska lurar och återspeglar knappast någon svensk tradition.

² Jfr med E. M. v. Hornbostel, Die Entstehung des Jodelns. (Kongressbericht Basel 1924, tr. 1925), s. 204. — En metod att utan borredskap utvinna ett trärör genom att vrida ur innerveden beskrives av N. Nymän i E. u. 8594 (Gräsmarks sn, Frykdals hd, Värmland). Jfr också U. T. Sirelius, Suomen Kansan omaista kultuuria II, Helsingfors 1921, handskr. ex., avd. Musikinstr. och leksaker.

³ E. u. 8749 (Otterstads sn, Kållands hd, Västergötland); punkt 8 handlar om verktyg. Jfr med E. u. 8594 (Gräsmarks sn, Frykdals hd, Värmland).

⁴ E. u. 8594: helst gran, som kunde ge mer klang åt tonen! Violinbyggarsynpunkt?

⁵ Överensstämmande beskrivning även i ULMA 13679 (Grangårde sn, Dalarna), s. 7.

⁶ E. u. 8968: röret ritades ut i båda halvorna och skars ut med »stopprump» (en kniv) och urholkades med »hoggebrudd».

⁷ E. u. 8594. Jfr därmed överensstämmande beskrivning av O. Nilsson, Granö, Västerbotten, i meddelande direkt till Lilliehöök.

beck som tätningsämne och tränaglar i kanterna som höll ihop halvorna. Därefter tjärades luren utvändigt och bandades¹ med fina gran- eller enrötter, stundom järnband vid anblås- och mynningsändarna — som på laggkärl.² Ibland lindades den helt med björknäver i tumsbreda band.

Bark- och trälurarnas förgängliga material gör, att man har svårt att med någon nämnvärd säkerhet rekonstruera deras äldre historia. Särskilt gäller detta barkluren med dess dagslände korta livstid. Dess primitiva framställningssätt, som också är känt i de schweiziska Alperna³ liksom bland indianerna vid Amazonflodens nordliga tillflöden,⁴ tyder på hög ålder, och det förefaller ej osannolikt, att dess strutartade form kan ha påverkats av djurhornet — som A. Oldeberg vill göra gällande.⁵ Det vore sålunda tänkbart, att barkluren utvecklats som en relativt lättgjord och lättspelt typ av vallhorn.⁶ — Även trälurens konstruktion med urholkning av rännor i två (eller flera), därefter sammanfogade träspjälor är säkerligen utomordentligt gammal, ehuru — om vi följer E. M. v. Hornbostel⁷ — yngre än de tubor som utvinnes av naturröret bambu. Den har ett geografiskt mycket omfattande känt utbredningsområde, som i Europa sammanfaller med höglandsdistrikten,⁸ och sträcker sig bakåt i tiden till bronsåldern, om verkligen en av de av Oldeberg (s. 59) påpekade trälurarna i Dublins museum skulle vara så gammal. På schweiziskt område är konstruktionstypen beskriven 1555 i zürichprofessorn Conrad Gesners Descriptio montis . . . Pilati.⁹

¹ E. u. 8968 på grundval av uppgifter av J. A. Johansson, f. 1829 i Målilla sn, Kalmar län.

² E. u. 8749 under punkt 3. En mager efterklang i VFF 1766 från Lane Ryr i Bohuslän.

³ Jfr Hanns in der Gand, a. a. s. 104.

⁴ v. Hornbostel, a. a., s. 205.

⁵ A. Oldeberg i Värmland förr och nu, 48, s. 60 f. — Detta antagande vinner också stöd av Hj. Thurens beskrivning av Nordische Musikinstrumente im Musikhist. Museum zu Kopenhagen, ZIMG 10 (1908/9), s. 333 f. — Jfr också v. Hornbostel, a. a., s. 204. v. H. drar dock in ett alltför vidsträckt område i sina studier, då han anför bambutrumpeter, event. med teleskopiskt i varandra trädde rördelar, och australiska jättetubor etc. för att belysa den europeiska herdelurens ursprung. Det ligger något sunt i Wioras principiella reaktion mot alltför obetänksamma slutsatser »vom Heute auf das Einst» och »von den Naturvölkern auf Alteuropa.»

⁶ Kanske gäller också här Oldebergs ord om hornet som stoppinstrument: det är en troligen uråldrig uppfinning som kan ha gjorts många gånger på olika håll. (A. a., s. 42.)

⁷ a. a., s. 205. — Jfr också Béla Bartók i Sammelb. f. vgl. MW, bd. IV, München, 1923, s. XXV, Nr 7. Das Alphorn.

⁸ Jfr W. Sichert, Der alpenländische Jodler etc. (1939), s. 87 f.

⁹ »duobus lignis modice incurvis et excavatis compactum et viminibus scite obligatu» (cit. efter Sichert, a. a., 89).

För våra problemställningar synes det icke vara nödvändigt att här ingå på frågan om olika utformning hos lurarna av mun- och klockstycken eller på *krumlurarna*.¹ Ur fäbodens traditionssynpunkt sett måste dessa detaljer anses ovidkommande och betraktas som kulturbyggens efterbildningar i primitivt material av konstinstrument, med vilka allmogen stiftat bekantskap först i nyare tid.² Framför allt torde detta gälla om basunformen, som svenska beväringar lärde känna under 1800-talet på de gamla exercisplatserna, Rommehed, Beckamo, Sanna hed, Trossnäs, Frösö läger osv., varest de på officerarnas bekostnad uppsatta militärmusikkårerna konserterade.³ Betecknande är Forsslunds iakttagelse⁴ om regementsmusikens påverkan på folkmusik i Dalarna från Rommehed ända bort mot Svartnäs invid gränsen till nv. Gästrikland och hans framhävande av orsaken till näverlurens starka förankring i Äppelbo,⁵ som varit en soldatsocken: »ty luråttarna äro ingenting annat än trumpetsignaler, somliga alldeles desamma som vid regementet.» Forsslund exemplifierar med några luråttar i notskrift: »den första är 'tropp', samlingssignal, den tredje och fjärde blåsas båda tillsammans till parad, särskilt när flaggan hissas upp på morgonen och [firas] ner om kvällen.» Mel. (12 a₁—a₂, b.).

Barkluren torde — som framgått av dess byggnad — ha varit ett på det hela taget lättspelt instrument för enklare signalartade stycken, och dess relativt ringa längd gjorde det möjligt att använda stopptechnik. C. Wiking (E. u. 8968) berättar från Småland, att en av hans sagesmän (J. A. Johansson) kunnat »stämman fram hela tonskalor med fingrarna», då han höll handen vid lurens storände.⁶ Man får antaga, att det har varit på en »näverlur» av denna typ som Sigrid Persdotter

¹ Lilliehöök har uppdelat lurtyperna på *raka* och *krumma* former. Inom de förra skiljes mellan helt koniska rör och sådana med markerat klockstycke, inom de senare mellan å ena sidan svagt böjda, svagt s-formade, båg- och halvcirkelformade samt vinkelböjda lurar, å den andra den basunliknande typen, där röret antingen efter gammal metod är vikt i s-form eller enligt modernt mönster låter röret öglemässigt vika sig på ömse sidor om sin fortsättning ut i klockstycket. — Klockstyckena kan antingen vidgas så småningom eller också tvärt eller flaskformigt från röret eller slutligen utgöras av en löst påsatt del. — Mynningen är antingen vinkelrätt, kupigt eller snett avskuren eller uppvisar en utvikt ytterkant, en fördjupning eller har ett löst påsatt munstycke. — Anblåsningshålen är antingen runda, ovala eller fyrkantiga. — Nu är emellertid att märka, att den s-formade liksom den basunliknande typen *ej är företrädda av svenskt material i NM*; beläggs-exemplar för den förra är av tjeckiskt, för den senare av norskt ursprung. Ett vinkelböjt ex. är känt från Dalarna; 2 lurar i Halland och 1 från Råneå i Lappland uppgives vara försedda med löst munstycke.

² Jfr härtill Sichardt, a. a., s. 91.

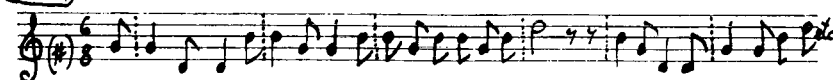
³ Jfr Sohlmans musiklexikon (bd 3, sp. 932) s. v. Militärmusik.

⁴ Forsslund, Dalälven III, 2 (Svärdsjö), 1930, s. 220.

⁵ Forsslund, Dalälven II, 4 (Malungs kapell-lag och Äppelbo), 1925, s. 163.

⁶ Jfr också O. Nilssons meddelande från Granö, Västerbotten.

12 a₁ Jämten 20 (1926), s. 109f. (förmödl. en Mattmars-kauk)

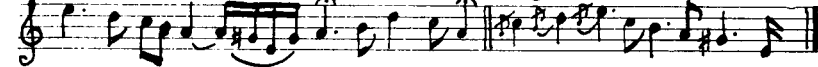
12 a₂ Forsslund, Dalälven II, 4, s. 164, "tropp", sp. av L. Larsson Mellanhed, 1924

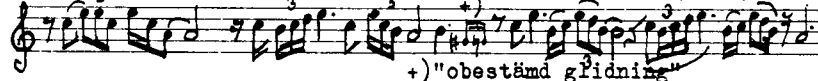
12 b SvLA Dalarna II, nr 537, spelad av Fogd Marit, Älvdalen. Lars Åhs efter/

12 c Jämten 19 (1925), nr 17 av G. Ullbergs "Köuklätar fr. Klövsjö", sp. av P. Skoglund, Skålen.

13 a Forsslund, Dalälven II, 10, s. 137 (nr 55) efter Gadd Lars Olsson, 1923.

från Hede i Härjedalen spelat den melodi som finnes upptecknad av kyrkoherde Gösta Ullberg efter hennes son, Per Berglund i Skålen (Klövsjö, Jämtland), som sjöng låten. (Mel. 12 c.) Stopptechniken var däremot av naturliga skäl omöjlig på långluren. Spel därpå liksom på hornet fordrar en starkt sammanpressad luftström, varvid anblåshålet pressas hårt mot mungipan med minsta möjliga öppning mellan tänderna.¹ Tekniken var sålunda något annorlunda än ifråga om militärkårernas bleckblåsinstrument. Tonkvaliteten var också en annan.²

I ännu högre grad än luren har *hornet* hört till den obligatoriska herdeutrustningen. Näverluren användes ytterst sällan, i stället vallhorn (lajkho[r]n, dvs. lek- = spel-horn), berättas från Lima (ULMA 2305, s. 44). Sigurd Erixon har erinrat om, att den hornlösa fjällrasen inte har dominerat i övre Sverige som den nu gör.³ Både ox- och kohorn

¹ E. u. 8938. Sagesmannen stöder på egna erfarenheter. Jfr också J. Anderssons meddelande från Västergötland (i E. u. 8749): man kan ej blåsa med hela munnen utan vid ena sidan med tungspetsens tillhjälp. Med tungan åstadkommas de olika ljuden, och hålles ej läpparna rätt, blir det intet ljud.

² Forsslund, a. a., I, 1 (Storån [Idra-Särna]), s. 44: luren, utan fingerhål, ... har sin egen klang, mjukare än metallens, klarare och mindre dov än kohornets.

³ S. Erixon, Folkl. telegrafering, s. 50. — Jfr Nordlander i SvLm V, 3, s. 34, och Forsslund, Dalälven III, 2 (Svärdsjö), s. 197.

har vid sidan av get- och bockhorn begagnats såväl i Lappland som Norrbotten, liksom de är typiska för Göta- och Svealand. Hornet som blåsredskap har uråldriga anor i Skandinavien. De två blåshorn (av horn från kviga), enligt Oldeberg från 900-talet resp. c:a 400 f. Kr., som funnits det ena 1937 i Hedemora, det andra 1946 i Visnum sn (Värmland), skiljer sig med sina 4 resp. 4—5 hål (2 hål utvidgade till 1) principiellt på intet sätt från de vallhorn svensk allmog brukat in i våra dagar.¹ Att hornet användes som vallhorn under medeltiden framgår av Olaus Magnus' skildring.²

Av de skilda hornslagen synes bockhornet ha varit vanligast som »tuthorn»³ eller »tjuthorn» som det benämnes i vissa fall.⁴ Oldebergs översikt (a. a. s. 39 f.) över den stora samling vallhorn NM äger tyder också på en övervikt för bockhornet såsom egentligt vallredskap. Den ringa procentsatsen bockhorn i materialet från Dalarna (c:a 10 % av 130) kunde då möjligen tolkas så, att därstädes klangliga och speltekniska synpunkter har trängt i förgrunden för de nyttobetonade; sålunda anses gethornet giva en mjukare och finare ton och ej heller vara så hårdblåst som bockhornet.⁵ Kohornets klang var enligt Forsslund (Dalälven I, 1, Idre o. Särna, s. 44) dovre än lurens, men den kunde ej desto mindre höras en mil eller mera, varemot bockhornet ej hördes så långt men — tvärt emot vad som nyss anfördes från annat håll i Dalarna — ansågs lättblåst.⁶ Oxhornet anges av Wagenius (Strödda anteckningar ...) som högst sällsynt i Jämtland på 1850-talet och brukat endast av karlar »för att skrämma odjur, emedan det låter illa och tjutande».

Att bygga några slutsatser på NM:s vallhornssamling med hänsyn till hornslagets frekvens eller utbredning i olika svenska landskap är dessvärre ogörligt, eftersom samligen inte tillkommit genom något systematiskt insamlingsarbete. Oldeberg menar sig likväl kunna utläsa, att Syd- och Mellansverige är fattigare på vallhorn än Norrland, vilket synes naturligt, då fåbodväsendet har sina sista replipunkter i

¹ Jfr A. Oldeberg, a. a., ss. 21—27, med utförlig fyndbeskrivning och redogörelse för pollendiagrammen. Det nyaste arkeolog. hjälpmedlet, mätning av kolatomens sönderfall, kunde här ge en värdefull komplettering.

² Historia de gentibus septentrionalibus (1555), I, s. 24 (träsnittet).

³ E. u. 8846 (Köla sn, Jösse hd, Värmland); E. u. 8594 (Gräsmark sn, Frykdals hd).

⁴ ULMA 2329: 1 (Arbrå sn, Hälsingland). Om blåsande på bockhorn utan fingerhål jfr även U. T. Sirelius, Suomen Kansan omaista kultuuria II (Finlands folkliga kultur), Hfors 1921, handskrivet ex., avd. Musikinstrument och leksaker, Bockhorn användes enl. denna källa främst i Tavastland.

⁵ E. u. 8938 (Grangårde och Sävsnäs snr, Dalarna). Jfr även VFF 1766 (Lane Ryr, Bohuslän).

⁶ Forsslund, Dalälven II, 7 (Nås), s. 98.

norra Sverige. Ur materialet måste givetvis avsöndras de exemplar som genom uppskärning förvandlats till flöjtartade instrument.¹

Tillverkningen bestod i en urkokning² eller urlakning av kvicken³ och en uppborrning av anblåsningshål i spetsen samt eventuellt av fingerhål på den konkavt böjda sidan, »hos bockhornen dock oftast på någon av yttersidorna och vanligen på den hälft av hornet, som är vidast». (Oldeberg, a. a., s. 43.)⁴ Även om storleken varierar något har vallhornet i allmänhet 3—4 fingerhål borrade på den konkava delen, lämpliga för höger hands fingrar, då hornet ligger bekvämt i tumgreppet. (E. u. 8594, Gräsmark sn, Värmland.) Ej alla vallhorn har emellertid fingerhål. Oldeberg uppger, att i NM:s samling av över 200 ex. c:a 10 % är utan, c:a 5 % försedda med 1—2 och c:a 60 % med 3 fingerhål. Därefter kommer c:a 19 % med 4 hål och enstaka ex. med ännu flera (5—8) hål. Oldeberg har också fäst uppmärksamheten på, att i vissa exemplar hål *efteråt har igentäppts* med harts eller att två närliggande hål utvidgats till ett, vilket ovedersägligen visar, att somliga exekutörer prövat sig fram för att uppnå ett annat tonmaterial än det förefintliga. Här har tydligtvis musikaliska

¹ De djurhornsflöjter från Sverige som H. A. Moeck behandlar i sin uppsats i denna tidskrifts förra ärg. (s. 65 f.) och som vi ej har anledning att här närmare gå in på, skiljer sig principiellt från de andra europeiska typerna genom sin exverta konicitet, dvs. att uppskärningen är gjord vid den smala änden, där anblåsning sker, och inte vid den breda mynningen (som t. ex. i Martin Agricolas avbildning från 1529, STM 36, s. 80, fig. 15). Moeck framhåller själv, att de förekommer huvudsakligen i Värmland under namn av vallhorn (!) eller »prillarhorn», men att typen är känd också i Balticum (1 ex. i Narva-museet), liksom den förekommer i Norge. Norlinds gissning på norskt inflytande ligger nära till hands, trots det att O. M. Sandvik (Folkemusikk i Gudbrandsdalen. Annen ökede utgave. Oslo 1948, s. 15) med »prillarhorn» endast synes avse horn med rörblad, varigenom instrumentet förvandlas till ett klarinettartat redskap. (Jfr STM 30 [1948], s. 169. Angående liknande horn i Jämtland [under norskt inflytande?] se Jämten 20 [1926], s. 109.) Men hänsyn till Narva-ex. kunde man väl också (med en viss reservation) ställa upp den hypotesen, att griphålshornen av flöjttyp i Värmland går tillbaka på den finska invandringen till detta landskap c:a 1580—1660. (Jfr Karin Denver, a. a., s. 116, och Moeck, a. a., s. 75, fotn. 51 om Skandinavien och Östersjöområdets gemensamma traditioner i fråga om musikinstrument.)

² J. Nordlander, a. a., s. 23.

³ Den 80-åriga Jann-Mor i Boda sn, n. om Rättvik, skildrade under upptagningsresan i juli 1954 hornets beredning sålunda: man grävde ner ett slaktfärdigt horn i gödselstacken och lät det ligga något år. Det hade då automatiskt rengjorts från sina inre mjukdelar, så att de vanligen 3—5 hålen kunde borraras upp. Jfr S. Bergel i Tidskrift för det folkliga musiklivet 27 (1954), nr 4, s. 46.

⁴ Amanuensen fil. kand. Arne E. Arnbohm, som ägnat vallhornen ingående studier, gör — i anslutning till uppgifter från enstaka sagesmän — gällande, att det första hålet uppborrats på den punkt, där hornet balanserar, t. ex. på pek-fingret. Jag hänvisar till en utredning av honom, Om vallhorn i Siljanstrakten, som publiceras i Dalarnas Hembygdsförbunds Årsskrift 1956.

principer gjort sig gällande vid sidan av den primärt ändamålsbetonade.

Hornet är ett svårspelt instrument, åtminstone då det rör sig om mera utvecklade melodier,¹ och det fordrar goda tänder (Forsslund, Dalälven I, 7, Boda, s. 97.) Ej desto mindre har det funnits synnerligen skickliga hornblåsare av bägge könen. Om Hakras August på Landsjöhöjden i Grangärde (Dalarna) berättas, att man dansade efter hans musik.² Även Jönsmor i Ovanmyra (Dalarna), en av de sista virtuoserna på detta instrument i landskapet, kunde blåsa dansmusik.³ Främst genom Radiotjänsts försorg har något av de sista reserna av denna — utanför Norden praktiskt taget okända⁴ — konst bevarats till eftervärlden i klingande form.⁵

Tonerna skapades ej blott genom fingerhålen, skrives från Värmland,⁶ ty en van blåsare kunde få många toner även ur ett horn utan fingerhål genom varierande läpp- och lufttryck. Därtill kom stopptonerna, vilka frambragtes genom att sticka in vänster hands fingrar i »storänden» på hornet under blåsningen.⁷ Sådan stopptonsteknik är känd även hos naturfolk och kan väl tillhöra de slags uppfinningar som gjorts många gånger på skilda håll i världen.⁸

Ifråga om hornblåsningens pedagogiska sida är vi föga underrättade. Detta kan inte vara överraskande, om man betänker att folklig musicerings är mera beroende av rutin och instinkt än av vetande och kunskaper. Det är där aldrig tal om inövning eller estetisk bedömning i egentlig mening.⁹ Möjligen kunde man tänka sig, att den hos Forsslund (Dalälven II, 10, s. 137) återgivna »första låten att blåsa upp hornet med» avsiktligt använder i vallningsarbetet betydelsefulla motiv såsom en slags förövning (se mel. 13 a; 6 a₂), vilket stärkes av Tjäder Brita Anderssons i Malungs vallåt (SvLå, Dal. III, 853), som hade samma

¹ ULMA 2018 (Sollerön, Dalarna), s. 80: enär vallhornet var ytterst svårspelbart och tonförrådet begränsat blott till 5 toner, spelades vanligen endast de enklaste melodier. — En av organist Bärzell från Hälsingland upptecknad hornlåt (Folk-lore II) är uppbyggd på endast 3 toner. Men det hör till undantagen.

² ULMA 13679 (Grangärde sn), s. 47.

³ Forsslund, a. a., I, 7, s. 97.

⁴ Jfr A. W. Moeck i STM 36 (1954), s. 75, fotn. 51: »weiter südlich nur noch in Katalonien.»

⁵ Inspelade på lackskivor: Pelle Jakobsson, kohorn, Leksand 1951 (15,093:9i); Erik Bäckman, Skattungsbyn, kohorn, Leksand 1951 (15,093: 35); dens., oxhorn (15,093: 45m och 45y, 46); därtill den kommersiella skivan RD 559.

⁶ E. u. 8594 (Gräsmark sn, Frykdals hd).

⁷ E. u. 8938 (Grangärde o. Sävsnäs snr).

⁸ Oldeberg, a. a., s. 42. — I enstaka fall framträder i fäbodsmusiken stopptekniken som karakteriserande klangligt medel: ULMA 11121 (Malung sn), vilket väl måste betraktas som utslag av konstmusikaliskt inflytande.

⁹ Standard Dictionary of Folklore, bd 2, s.v. Song, s. 1034 b. New York 1950.

13 c SvLå Dalarna III, nr 853, vallåt spel. av Tjäder Brita Andersson, Malung, 1907 (f. 1844)

(långsamt) vanlig avslutning

14 a Folk-lore III: Mora 4 efter Skogs Brita Larsd^r, Garsås, 18/7 1851

(vallåt för pipa, om våren; om morgnarna, då boskapen löses)

14 b Folk-lore III: Mora 1 efter Kränk And. Larsson i Kråkberg, Mora, 8/7 1851

14 c Folk-lore III: Mora 2 efter Kränk And. Larsson. 8/7 1851

14 d Folk-lore III: Mora 3 efter Snes Margret Larsd^r, Garsås d. 18/7 1851

14 e Forsslund, Dalälven II, 10, s. 109 (nr 37) uppt. av E. J. Thunstedt ("vipiplek" från Mock fjärd)

14 f Folk-lore III: Orsa & Skattunges 7 efter Dans Enka fr. Kallmora, Joksel fäb. 16/7 (1851)

("vallåt för småkritra" för sång, horn el. pipa)

14 g Forsslund, Dalälven I, 4, s. 91, spel. av Kans Hans i Sund-

"Vall-låt spelad på traipipa"

bäck. (Originalläge en septima högre.)

14 h Jämten 19 (1925), nr 11 av G. Ullbergs "Köuklätar fr. Klöv- (#) (#) sjö", sj. av J. Jönsson.

(Jönssons morfar S. Olsson, 1814-93, brukade spela den på pipa)

Nr 16 b. Forsslund, Dalälven II, 10, s. 138f. Uppt. av K. Sporr.
Långs. obeständ. Ryt. 1910

Vallåt, blåst på kohorn, efter A. Frisell

uppgift och i varje fall presenterar en clausula, som ansetts karaktéristisk och ofta återkommande i flera vallåtar från malungstrakten: (mel. 13 c). Men då Forsslund i boken om Leksand (I, 9, s. 192) meddelar en hornlåt efter Gudmunds Karin, »den första hornlåt, som en ung kulla skulle lära sig», så framgår det av situationen (»det var hårdblåst och svårt, man skämtade med henne») och av melodin (en dansvisa i dur med skämtsamt text), att det var helt andra synpunkter än pedagogiska som gjort sig gällande. (En melodiskt rikt utvecklad melodi, spelad på kohorn, återges som nr 16 b.)

Även om regementsmusiken kan tänkas ha verkat stimulerande på lurblåsningen i vissa fåbodtrakter — som Forsslund vill göra gällande — så har likväl andra faktorer utövat en så mycket oemotståndligare traditionsupplösande verkan. »I början av 1860-talet var det slut med det gamla bylivet här i dessa bygder», skriver K. A. Larsson, Torlarp, Lagan, i sitt svar på frågelistan rörande lurinstrumenten hos allmogen¹ och fortsätter: »samtidigt undergick jorden laga skifte, vargarna utrotades och försvunno från våra skogar, och varje gård eller hemmansdel hade sedan även utägorna och betesmarken sig tilldelad, som sedan inhägnades och betades var för sig utan att boskapen vidare åtföljdes

¹ E. u. 8704 (Berga sn, Sunnerbo hd, Småland).

av vallhjon. Det är sålunda över 70 år sedan byhornet och valluren förlorade sin kredit och bortlades.»¹

Även andra meddelare uttalar sig på liknande sätt. Redan Wagenius påstår i sina »Strödda anteckningar ...» från 1840-talet, att nästan inga i fåbodarna i Jämtland längre använde sig av luren, och att varken han eller hans seminarister (i Härnösand) kunde några hornlåtar.² »Före 1850-talet hade man allmänt en lur fastbunden vid kunten» heter det i en rapport från Grangärde sn.³ »Men bruket att använda lur avtog mer och mer, så att många av dem som gingo vall på 1880—90-talet aldrig ha sett en lur ens.» De gamle berättade för meddelaren, att luren liksom hornet »försvann samtidigt med björnen».⁴ På samma sätt har många andra gamla sagesmän uttryckt sig. De bägge instrumenten hade varit oundgängliga redskap i kriget mot vilda djur och annan farlighet. När dessa onda makter fördrivits eller förgjorts under de oavslutliga anloppen från den moderna civilisationen, så förlorade lur och horn sitt egentliga berättigande. De fortlevde i någon mån som signalmedel i sam- och växelverkan med människorösten eller (närmast vad hornet beträffar) som redskap för inneboende musikaliska uttrycksbehov. I sistnämnda hänseende hade de dock en svår konkurrent inte bara i kulturbyggens violin utan också i det tredje av fåbodens egna instrument »låtpipan».

Liksom vallhornet är även låtpipan ett uråldrigt instrument hos nordisk allmoge. Den är en av de många slags enkla flöjttyper, vilka varit i bruk redan i stenålderstid som magiska och signalmässiga hjälpmedel vid jakt.⁵ Från 800-talet härrör den fåbensflöjt med uppskärning men förlorat spaltinlägg i blåsänden samt med 2 fingerhåll, som

¹ Jfr ett uttalande av Forsslund i samma riktning (Dalälven II, 9, Floda, s. 119): Under årtiondena 1840—80 stod fåbodväsendet på sin höjdpunkt. Då byggdes nya hus och ordnades betena med milslånga gårdsgårdar mellan »lötarna» och omkring svedjefall och röjselslogar. Sedan kom en tid av förfall — tack vare lantmäteriintressenas övervikt och främmande agronomers inlärdas läxor från sydligare nejder med helt andra förhållanden, teorier som blevo irrläror ... — Jfr också Frödens redan citerade omdöme, ovan s. 18 f.

² De melodier Wagenius tecknat upp är »kökningar», vilka Dybeck likväl inlämnat med sina »hornlåtar», uppenbarligen därför att han ej fann någon möjlighet att separera det vokala materialet från det instrumentala.

³ ULMA 13679, s. 6. — Jfr också 14148 (Grangärde och Sävsnäs); 1874 (Ål sn, Dalarna); 1510: 9 (Mockfjärd sn, Dalarna), s. 22 m. fl. ställen.

⁴ Ur Forsslunds dala-monografi kan man inhämta, att den sista skallgången mot vilddjur i Gagnef var c:a 1840 (II, 10, s. 222). De sista vargarna avvisades och den sista björnen härjade i Boda sn på 1860—70-talet (I, 7, s. 96); ungefär samma tidpunkt nämnes för Äppelbo (II, 4, s. 1), Rättvik (I, 8, s. 123). I Enviken dröjde det till slutet av 1870-talet (III, 4, s. 16). — Jfr även Karin Danver, a. a., s. 81, 109.

⁵ Jfr Otto Sewald, Beiträge zur Kenntnis der steinzeitlichen Musikinstrumente Europas. Wien 1934, s. 19 f. — Jfr också Standard Dictionary of Folklore I, s. 395.

återfunnits i kulturlagret »svarta jorden» på Björkö. Även andra blockflöjter av djurben har påträffats i Sverige, bl. a. i de medeltida kulturlagren vid Vreta kloster i Östergötland.¹

De flesta dylika instrument från äldre tid gjordes emellertid av vida förgängligare material än ben, nämligen av vassrör eller andra växtstjälkar eller i form av barkhöljen från sälg, vide, pil och rönn. Det är denna sorts flöjt som intresserar oss här särskilt och som A. Moeck (STM 36, s. 71 f) behandlar i sitt 4:e avsnitt på grundval av ett 50-tal exemplar från olika museer. Dessa instrument utmärks — för att summera hans resultat — av sin starkt koniska uppbörning, sina 6—8 geometriskt ordnade övre fingerhål och ett alternativt tumhål på undersidan, sin rund-ovala uppskarving och sin ocarina-artat tunna och dova klang. Medan Härjedalens, Hälsinglands och östra Norges folkloreflöjter syns ha rönt inflytande från konstmusiken, utmärkes dalmaterialet däremot av ålderdomliga och i stort sett självständiga drag.

Som signalverktyg var denna flöjttyp givetvis vida underlägsen de båda andra blåsinstrumenten och kan väl, byggd av så förgängligt material och med så svag ton, knappast någonsin ha haft en dylik uppgift.² I gengäld ägde den ett rel. stort tonförråd och gav lätt an. Den var också enkel att förfärdiga. Under savningstiden på våren skars från någon salixart en rak och kvistfri käpp med en längd av 30—60 cm, varpå veden försiktigt vreds loss från barkhöljet, som skulle utgöra själva pipan. Ur vedämnet skar man ut en c:a tumslång s. k. ljudpropp, som täljdes flat en smula på sin ena sida till ett spaltinlägg och insattes till nästan hela sin längd i pipans ena (grövre) ände; därtill gjordes i barkröret en uppskarving med rak kant mot änden av proppen. »Sälgpipan liknade nu i stort sett en orgenpipa.»³

Redan beteckningen på dessa enkla flöjter, låt- eller spålpipa, anger en särställning bland fäbodens tonredskap: det är fråga om ett *melodi*-, ett *spelinstrument*; flöjten har i fäbodkulturen ingen påvisbar betydelse som arbetsredskap i likhet med luren och hornet utan har snarare varit till förströelse, till vad Sigurd Erixon kallat »estetiska övningar». Tyvärr är antalet bevarade melodier för låtpipa ytterst begränsat. I musikbil. 14 a—h återges några av dem, de flesta betecknande nog i en av dansmusiken från bygden ganska tydligt påverkad gestalt.

¹ Oldeberg, a. a., s. 53. — Dessa och andra djurbensflöjter behandlas av Moeck i a. a., s. 60—64.

² Formuleringen i ULMA 2671: 9 (Rensjö sn, Hälsingland), s. 47, »Längre upp i Hälsingland, där fingerpipa användes, funnos särskilda melodier, vilka under rättade folk på vallar, när ett kreatur kommit bort, eller när det återkommit», är olycklig. Jag tolkar den utan tvekan så, att »längre upp i Hälsingland» dylika melodier levde kvar i minnet men *numera* utfördes på fingerpipa.

³ E. u. 8594 (Gräsmark sn, Frykdals hd, Värmland).

5

Lurar och horn har — som vi funnit — varit viktiga meddelelsesredskap vid sidan av den mänskliga rösten i den svenska fäboddriften. Men detta ändamål har ingalunda varit det ursprungliga eller det viktigaste. Enligt en samstämmig mening hos nordisk allmoge har luren och hornets uppgift först och främst varit att skrämja bort vilddjur, som velat komma åt kreaturen. Detta framgår redan av beteckningar som »björnlur» eller »varglur», »björn- eller vargskrämmare» på långlurar av trä¹ och betonas av praktiskt taget alla sagesmän.²

Det är naturligt att en användning av tonredskapen till signal- och larminstrument inte har någon primärt *musikalisk* uppgift, ehuru den givetvis inte utesluter, att även artikulerade toner inställer sig, låt vara som sekundära företeelser. Betecknande är uttrycket »tjuthorn» — som tidigare nämnts — och Oldebergs iakttagelse, att det gällt vallhornet (av bockhorn) utan fingerhål.³ Avsikten med ett sådant horn är givetvis att frambringe så avskräckande tjut och ylningar som möjligt men inte blåstoner.⁴ Motsvarande förhållande gäller om luren; då det i en uppgift som åtföljt en gammal lur i NM från Hinneryd sn (Småland) heter, att herden, om hjorden anfördes av vargar, skulle »skorra i lu[r]en»,⁵ så faller det sig svårt att tro, att det har varit fråga om vanlig blåsning utan snarare om oartikulerade läten, vilka skulle förstärkas och göras mera skräckinjagande med tillhjälp av luren.

Det finns emellertid andra och påtagligare spår av denna »amusiska» användning av horn och långlur. En sagesman från Sollefteå skriver, att vallpersonalen utnyttjat luren endast då det gällt att skrämja björnen och då blott genom att »tuta» i den, men — tillägger han — »de sjöngo i långluren också en del». Att en dylik praxis — att tala, ropa eller sjunga i luren — ej varit okänd ännu så sent som i vår tid, synes framgå av att tre meddelare till NM:s frågelista om luren från resp. Värmland, Småland och Dalarna oberoende av varandra opponerat emot en så »oriktig» användning av instrumentet: att tala, gnola eller sjunga i luren vore inte rätta sättet; denna tjänstgjorde då endast som

¹ Enl. uppgifter i Lilliehööks manuskript på grundval av lurar i NM (E. u.).

² Jfr härtill också Norsk setertradisjon 1952, s. 261. — Hur primärt ändamålet att skrämja vilddjur varit framgår därav, att, som nyss nämnts, olika sagesmän påstått, att luren kom ur bruk samtidigt som varg och björn utrotades.

³ Värmland förr och nu 48, s. 39.

⁴ Jfr Wagenius' nyss citerade uttalande, ovan s. 46.

⁵ Bil. till A. Lilliehööks tabeller över mätningar av vallurar i NM. Luren har inventarienummer 47874.

⁶ ULMA 9955 (Sollefteå landsförs., Ångermanland), s. 22.

megafon, ehuru den borde spelas som ett bleckblåsinstrument!¹ Denna opposition synes vara en senare tids musiktekniska reaktion mot en kvarlevande primitiv praxis. — Från Solberga sn (Bohuslän) uppges, att där fordom funnits lurar, vilka emellertid ej benämndes så utan hette *ropare* och användes vid ensligt belägna gårdar för att tillkalla hjälp.² Även om det kan göras gällande, att det här föreligger ett fall av påverkan från de i kusttrakterna välkända megafonerna, så framgår sambandet mellan megafon och långlur av de talrika exempel, då den senare »profanerats» till att begagnas för »matbud»,³ tutats i »från muren» i Linköpings stad eller blivit »bylurar».⁴ Detta samband är grundat mindre på en nödvändig gemenskap i instrumenttyp än på själva instrumenttekniken, handhavandet av tonredskapet som ett ljudförstärkande hjälpmedel. Vallhornet eller luren i sin utveckling till byhorn och ropare må ha sina säregna små morfologiska problem, men den teknik som förenat dem är av allt att döma den som åsyftat en *ljudförstärkning men ej a priori utvinnandet av det i redskapet latent tonmaterialet*.

Då är frågan detta: föreligger här en ålderdomlig praxis eller är det kanske endast fråga om en regressiv företeelse, t. ex. i samband med fäbodväsendets minskade betydelse, kanske rent av beroende på den genomsnittligt kvinnliga vallpersonalens fysiska oförmåga att använda de för män avsedda instrumenten på det rätta sättet? Utan att underkänna det berättigade i att överväga en sådan möjlighet tror jag dock att det finnes större skäl för att tro på, att vi här möter utslag av en uråldrig teknik, och vi kan belysa frågan med några varianter av den bland nordisk allmoges vitt spridda »tolvmanssagen», Tull tulleri tova.⁵

Dybeck meddelar bl. a. följande uppteckning.⁶ En flicka råkade i vallskog ut för rövare men fick löfte om att leva en timma och ut-

¹ E. u. 8594 (Gräsmarks sn i Frykdals hd, Värmland); 8968 (Älghult och Kråksmåla sn, Uppland och Handbörds hdr, Småland); 8938 (Grangårde och Sävsnäs sn, Dalarna); »det talades eller gnomades ej i luren eller hornet utan det blåstes verkliga melodier». Det är uppenbarligen polemik mot en annan praxis.

² NM:s E. u. 8756. Jfr även ULMA 2640 (Alfta sn, Hälsingland), s. 95: »Lurar av koppar funnos även». Jfr även E. u. 8938 (Grangårde o. Sävsnäs sn): lurar av koppar på mera bemedlade gårdar för jakt och skallgång efter varg.

³ En lur från Tiveden med anteckning om proveniens i A. Lilliehööks excerpter.

⁴ Lilliehööks excerpter från Östergötland. — Användningen som bylurar bestyrkes av uppgifter i E. u. 8749 (Västergötland: före 1812 lurar för att kalla samman byalaget), 8968 (Småland), 9165 (Östergöt., även som larminstr. vid eldsvåda) m. fl. Jfr också Sigurd Erixon, Folkl. telegrafering, s. 49 f.

⁵ Att den varit spridd även i Danmark och de tidigare till Danmark hörande delarna av Sydsverige (där den dock omformats att gälla svin och svinaherde) framgår av Aug. F. Schmidts bok Byhyrder. Ett stycke bondehistorie. Kbhvn 1928, s. 21, 4:e uppl. (1922), s. 203 ff.

⁶ Svenska vallvisor och hornlåtar, 1846, s. 4.

nyttjade då tiden med att på vallhorn blåsa en visa i vallhornet, varmed hon påkallade de hemmavarandes hjälp (så följer vistexten). Jag bortser på denna punkt i min framställning från alla andra detaljer än dem som rör *utförandet* av det räddande budskapet och hänvisar f. ö. till den utförligare diskussionen av tolvmanssagen som följer längre fram i denna studie.¹ De flesta varianter anför, att *visan blåstes på hornet eller luren*,² men på sina håll har man andra tydningar, vilka uppenbarligen är föranledda av en nykter reflexion över den tveklaktiga möjligheten att blåsa ett så detaljerat meddelande som det här gäller. Det heter sålunda, att vallflickan blåste 12 lurstötter,³ vilka »översattes» till visans ord;⁴ hon »kvad följande rim»;⁵ hon visste, att hennes fästman »skulle höra och förstå lurens toner»;⁶ »det var i den tida dei kunde *tala i luren*, og so spela ho detta . . .».⁷ Flickan klev upp i en hög fura och blåste . . . »Att (säga) 'blåsa' är egentligen fel. Orden 'stöttes' fram, dvs. *det var inte här toner utan ord*».⁸ I Johan Bureus' Sumlen 26⁹ från tiden omkr. 1600 har sägnen formen av ett gränsintermezzo med ryssarna, som tagit till fånga en fäherde från Bygdeå vid kusten nö. om Umeå; herden får tillåtelse att spela på lur för dem: han lekte och *sadhe i luren* »Ryssen ä här, Ryssen ä här, te tagha mitt fä», efter som han forr var lärd af.

Också i de schweiziska Alperna kvarlever rester av denna ropeteknik. H. Szadowsky anför i sin kulturhistoriska skiss¹⁰ ett s. k. Ruffhorn, som kallades för »Gucha» i Prätigau, Davos m. fl. orter (i Graubünden). Han räknar det dock ej till »alphornen». Betydelsefullt är också bruket att utföra »böneropet»¹¹ genom ett megafonartat redskap (en mjölksil)¹²

¹ Jfr nedan, s. 86 f.

² VFF 1001 (Bohuslän) och 1215 (Värmland): tutade, IFGH 4075 (Värmland): spelte på bockhornet, VFF 760 (Halland): blåste i vallhornet, IFGH 747. (Värmland): »tuta» i näverluren, IFGH 3391 (Värmland): blåste sin lur.

³ IFGH 1566 (Köla, Värmland).

⁴ IFGH 721 (Skillingmark sn, Värmland).

⁵ VFF 1981 (Spekeröd, Bohuslän). Sagesmannens reflexion om vad »tulleritova» kunde betyda, visar, hur fjärran man i denna bygd stod fäbodlivets »tullande» = att sjunga (eller blåsa) vallåtar.

⁶ ULMA 2202 (Transtrand, Dalarna), s. 56.

⁷ Norsk Folkminnelag nr 25 (Oslo 1931), s. 145.

⁸ ULMA 3185 (Bjuråker sn, Hälsingland), s. 19.

⁹ SvLm, Bih. I (1883—94), s. 182. Prof. D. Strömbäck påminde mig om citatet.

¹⁰ Die Musik und die tonerzeugenden Instrumente der Alpenbewohner. Jahrbuch des Schweizer Alpenclub. Vierter Jahrg. 1867—68, s. 311. Scharf, a. a. s. 91, synes ej ha genomskådat betydelsen av denna uppgift.

¹¹ A. Schering i SIMG II, s. 669 f.

¹² Hanns in der Gand, a. a., s. 103: »Bei uns wird der 'Bättruf' teilweise noch durch eine 'Folle' (Milchtrichter) gerufen — in Unterwalden, wo der Ruf durch Alpnutzungsvorteile gefördert wird (!) sind es auch schon moderne Blechtrichter, weil, wie man sagte, die hölzernen 'verlächnen' (austrocknen, zerfallen).»

hos herdarna i kantonerna Uri, Schwyz, Unterwalden, Zug, Luzern, S:t Gallen, Wallis och Graubünden.¹ Curt Sachs har sammanställt en dylik användning av megafonartade instrument med vissa rituella bruk (omskärelse, ynglingainitiationer, fruktbarehets- och skördefester) i Melanesien, Australien och Amerika,² och H. Hickmann³ erinrar om trumpetens användning på den egyptiska kultdödsbåten som signal- och magiskt inkantationsredskap, jämförligt med den australiska bambutrumpeten, vari mumlas magiska ord.

Vad de svenska exemplaren av lurar i NM beträffar, så företog förf. tillsammans med intendenten vid MM, dr E. Emsheimer, och docenten S. Walin, vissa försök den 6/6 1950 för att utröna, om långlurarna överhuvud taget läte sig användas som »högtalare». Det visade sig att åtminstone 7 ur förråden godtyckligt uttagna lurar från olika svenska landskap⁴ var *utmärkta megafoner* vid utropandet av den nyssnämnda vallvisan, Tull tuller i tova.

Med lurar och horn liksom med lockrop har fäbodens folk kunnat hålla vilddjuren på avstånd och sända bud över milsvida ödemarker. Samtidigt har signalerna betytt sammanhållning mellan vallare och boskap. Men därmed är inte allt och knappast det från början väsentliga utsagt om tonredskapen. Det är inte så litet mystik som varit förbunden med dem, hemliga föreställningar om dem som ej förklaras av instrumentens prosaiska användning som skräm- eller signalmedel. Sålunda har det varit en utbredd tro över vårt land, att *vild-djuren förhållit sig olika till tonerna från de skilda instrumenten*. Lurens, oxhornets eller kohornets skilda verkan på björnen uppgives härröra från »deras olika ljudart» skriver redan R. Dybeck för ett sekel sedan.⁵ I prof. Å. Campbells arbete om nybyggarkulturen i Lappland före industrialismens genombrott⁶ berättas om getpojken Janne, som gjorde

¹ E. Hoffmann-Krayer, Feste und Bräuche des Schweizervolkes. Neuarbeitung durch Paul Geiger. Zürich 1940, s. 55.

² The history of musical instruments. New York 1940, s. 47 f.

³ La trompette dans l'Égypte antique i Supplément aux Annales du service des Antiquités de l'Égypte I, Kairo 1947, s. 67; Die kultische Verwendung der altägyptischen Trompete, i »Die Welt des Orients» 5 (Stuttgart 1950), s. 351; jfr också MGG s. v. Ägypten.

⁴ Från Småland, Östergötland, Närke, Dalarna, Ångermanland, Västerbotten. — Lurarna var av olika längd och typ, från 0,99—1,97 cm i längd, med olika klockstycken, rund el. oval anblåsöppning, tvär, sned eller fördjupad, med el. utan näverklädnad, i ett fall något bågböjt rör. Ehuru lurarna provades direkt ur förrådet i källarlokalen och borde ha blöts för att fungera bättre, framträdde rop-ljudet mer el. mindre tydligt och klangfullt, i alla de här beskrivna 7 lurarna. Många andra utprovades också, varvid i allm.h. de långa visade sig olämpliga, förmodligen främst beroende på att de blivit ganska skeva.

⁵ Dybeck, 100 svenska folkmelodier (1853—56), sub n:o 68.

⁶ Från vildmark till bygd. En etnologisk undersökning av nybyggarkulturen i Lappland före industrialismens genombrott. Skrifter utg. genom ULMA ser. B:5, 1948.

sig en långlur att blåsa i vid björnens parningstid. Han blåste så snart han såg spår av den för att hålla odjuret på avstånd. Han kunde också göra sig en spelpipa av kvanne eller sälgbark. Men björnen som flydde för luren tyckte om spelpipan, hade fadern berättat, så att Janne vågade ej blåsa i sin pipa, när han visste att björn var i skogen.¹ — Från Hälsingland berättade en av Dybecks medhjälpare, att björnen gärna ansågs höra musik och draga sig efter glatt ljudande instrument, varför vallpigorna ej finge begagna fingerpipor. Ett ofta förekommande uttryck som Dybeck citerat lyder så:

Bockhornet bror min / Sälgpipan syster min
Långljudet (= långa näverluren) förd' mej långt opp i skogen.

Det är vargen som tänkes reagera så. Även andra avfattningar från olika delar av landet är kända:

Å bockehorn å arderlur / Dä vell jä inte höre.
Men selgepipe å bjället / Dä klinger i mett öre.
(Köla Värmland)²

Smala videpipor och getahorn / Lyster min öron att höra
Men grova arderlurar och bockahorn / Komma mina fötter att blöda.
(Grangärde, Dalarna)

J. Nordlander upptar bland sina »svenska barnvisor och barnrim»³ följande varianter:

Sälgpipor och björnflo / Locka mig hit
Men långlurar och bockhorn / Skrämma mig långt opp i fjället.
(Åsele lappm., Vilhelmina)

Blisterpipor och fingerhorn / Låta mig väl uti öra
Tjutlurar (= näverlurar) och tjuthorn / Köra mig långt bort i myra.
(Hälsingland)

Harpor och pipor / Det lyster mig att höra
Stutar och lurar / De riva i mitt öra.
(s. Lappland)⁴

Ytterligare må citeras en variant, som tydligt visar den förklarliga för-tunningen av traditionen i Sydsverige, där ramsan övergått från allvar till medel att skrämma kinkiga barn med. En bohuslänsk uppteckning låter vargen säga:

Barneskrig å jämmerrob / Dä lockar mej till kräga
Men bockehorn å lanselur (= vallhorn) / Dä skrämmar mej till döda.⁵

Forsslund återger en hornlåt (efter Tillas Anna Andersson i Wästervik), som vi upptagit i vår melodibilaga som mel. 15 a.

¹ Campbell, a. a., s. 156 f.

² VFF 651 efter I. Per och Maria Andersson, Bålsta, Köla sn.

³ SvLm V, 5, s. 158.

⁴ Efter Lindholms bok, Hos lappbönder. Sthlm 1884, s. 26.

⁵ VFF 1001, Spekeröds sn, Bohuslän. — Jfr också Norsk sæterttadisjon, Oslo 1952, s. 261 (efter Storaker: Naturriggerne, s. 160).

15 a Forsslund, Dalälven I, 9, s. 194 efter Tillas Anna Andersson
Sakta

Luren å de grova horn, de skrämmer mig i mörka morn, men
i Västanvik
fiolen å de granna piporna, de låter väl uti min ö-ron.

15 b Dybeck, 100 svenska folkmelodier (1853-56), nr 68, meddel.
Folk-löre V, bl. 83-104, nr 20 & 34.

Hilsterpipa är min sys-ter, Å-re-lur'n är min bror. Kvik-
av C.J.E. Öberg från Hidinge, Närke
hor-net dri-ver mej över all land, så mina fötter de blöda

En systematisk granskning av de 18 mig tillgängliga varianterna ger vid handen, att vilddjuren (dvs. främst björnen, ibland vargen) enligt folktron reagerar ytterst häftigt mot ljudet från lurar och tjuthorn, som skrämmer dem ut i ödemarken, men gärna lyssnar till tonerna från pipor och fingerhålsorn, vilka lockar dem till människorna. De är tydligen »musikaliska» bestar, eftersom de föredrager melodiinstrument framför rena larmredskap. Detta bestyrkes också av de redan citerade texter, där låt-pipen sammanställts med fioler och harpor, liksom av en meddelare i Köla sn (Värmland), som förklarar, att björnen gärna lyssnade till »seljepipa» och »pigelill», dvs. till vallpigornas melodiösa »lillande» (vokalissång).¹ I en annan variant lockas den också av kvinno-rop.² Endast i en avfattning — från Närke³ — sammanföres (arder)-luren med låt-pipen, dvs. björnen föregives hysa sympati i st. f. avsky för luren som här tydligen är spelinstrument (jfr s. 44 f.); se mel. 15 b.

Möjligheten av att dylika talesätt kan ha ägt en viss verklighetsgrund, som skulle bero på djurs skilda reaktioner för olika slags ljudkvaliteter, behöver ej avvisas, då det här till en viss grad rör sig om

¹ E. u. 8846 (Köla sn, Värmland), meddelat av R. Nilsson, Växvik. — Jfr också organisten Bärssells kommentar till en hornlåt från Hälsingland hos Dybeck i Folk-löre II (»orgelnist Bärssells handskrift»): »Björnen skall höra musik gerna och draga sig efter glädigt ljudande instrumenter, hvarföre Vallpigorna icke få begagna fingerpipor.»

² Forsslund, Dalälven II, bok 3 (Malung), s. 33.

³ Dybeck, 100 svenska folkmelodier (1853-56), sub n:o 68. Meddelad av C. J. E. Öberg från Hidinge, Närke. — Där även en variant från Älvdalen.

elementära reaktioner.¹ I första hand visar dock de anförda uttrycken hän på en bestämd uppfattning hos allmogen, att de nämnda instrumenten utövat en olikartad inriktad magisk verkan på de vilda djuren,² varvid luren och hornet (utan fingerhåll) såsom larm- och tjutinstrument verkat apotropeiska (avvärjande) men låt-pipen och fingerhornet liksom den melodiösa vallsången utövat en lockande och tilldragande verkan.³ Denna klangmagi hos svensk allmoge kan inte vara överraskande, om man betraktar den mot bakgrunden av äldre föreställningar om ropets och de megafonartade instrumentens magiska betydelse. Vi kan studera dem just i samband med de gamla bruk och tänkesätt som rört vården av kreaturen, dvs. strävan å ena sidan att skydda boskapen mot ont, å den andra att öka deras avkastning.

Särskilt ödesdigra ansågs som bekant övergångarna från en huvudperiod av året till en annan vara, då onda andar var ute på jakt. Det gällde att skrämma dessa demoner med eller utan djurhamn — i grupp med häxorna har även rovdjuren placerats⁴ — främst på våren, då kreaturen skulle ut från vintertidens ladugårdsvistelse. Man gjorde upp eldar, blåste i lurar och skrek ut besvärjelser⁵ eller blåste i en lång lur genom fähusgluggen för att boskapen skulle få gå ifred. Så långt ljudet hördes, hölls häxor, varg och räv från lagårn, heter det från Långaryd i Småland.⁶ Så långt hornklängen når, så långt måste häxorna hålla sig borta, säger man analogt i Oberpfalz.⁷ Ropande och blåsande i lurar »så långt det hörs» har varit vanligt både i svenska och finska landskap, vanligen för att hålla vargen borta men även som svart magi — för att stjäla andras »smörlycka».⁸ I senare fallet har vi uppenbarligen att göra med vad K. G. Westman kallat för »magiskt tillägnelse-

¹ Jfr H. Carrington Bolton, The language used in talking to domestic animals. The American Anthropologist vol. X (1897), s. 65-90, 97-113.

² Hdwb. d. dt. Aberglaubens Bd VI s.v. Musik, sp. 681 ff.

³ Jfr Dm. Zelenin, Die religiöse Funktion der Volksmärchen. Internationales Archiv für Ethnographie, Bd 31, Leiden 1932, s. 22, 25. — För hänvisning till detta arbete har jag att tacka dr E. Emsheimer.

⁴ Västsvensk forntro och folksed, utg. av D. Arill, Göteborg 1923, s. 21.

⁵ T. ex. ULMA 2621 (Brunskogs sn, Värmland), s. 2: »Urbanus tag dina hundar i band, för nu är boskapen lös!» Forsslund, Dalälven II, 8 (Nås Finnmark och Säsen), s. 158, förlägger upptaget till Peregrinus-dagen d. 16/5. Riklig exemplifikation härtill hos Karin Danver, Folktraditioner kring vårdagjämningen, kap. 7. För:an har gjort det antagligt, att den för nordiska förhållanden ovanliga tidpunkten (16/5) för denna avvärjningssed berott på finsk-slaviska traditioner.

⁶ Västsvensk forntro och folksed, s. 21. — Jfr Lappmannen Jon Johanssons Signier. Malmö 1917, s. 22 om trollformler mot rovdjuren, utropade från en höjd och verksamma så långt de hördes.

⁷ Hdwb. d. dt. Aberglaubens, s.v. Horn II och Trompete.

⁸ G.-O. Hyltén-Cavallius, Wärend och Wirdarne, bd 1 (1864), s. 293; K. Danver, a. a., s. 113, m. fl.

rop».¹ Det har alltså samma karaktär som hornklangen i den bekanta berättelsen i *Chronicon Novaliciense* om en longobardisk spelman, som fick ett så stort landområde som klangen från hans horn kunde höras över, vadan invånarna där ännu lång tid därefter kallades för »transcornati».

Man måste föreställa sig, att sambandet uppfattats särskilt starkt mellan hornet som magiskt redskap och den behornade kreaturshjord, som för sin vård och trivsel var så beroende därav. Dybeck meddelar en visst inte obekant men i vårt sammanhang särskilt värdefull uppgift: »kveckhorn kallas det horn som stängas av. Men det får ej falla till jorden, om det skall behålla sin kraft. Blåses i sådant horn, flyr vargen.» Här får vi för en gångs skull en tydlig glimt av en ursprunglig folktro. Till grund för en sådan uppfattning ligger givetvis föreställningen om den livgivande, virila kraften som koncentreras i hornet i högsta potens vid strid. Den magiska kraften i ett sådant horn verkar bl. a. genom det tjutande ljud eller de toner det alstrar vid traktering och sprider på så sätt välsignelsebringande verkningar inom det hörbara området, något som jämväl kan innebära en olycksavvärjande förmåga — vargen flyr och björnen i den anförda Närke-varianten tänkes säga: »kvickhornet driver mej över all'land, så mina fötter de blöda». — Men hornet kan likt elektricitet »urladdas», om det »jordas».

Hornet kan mista sin kraft också på annat sätt. En anteckning från Vänjans sn (Dalarna)² gör gällande, att björnen var rädd när man blåste i horn eller lur men ej längre reagerade så, om hornet tidigare hade trakterats under nävertak; enligt en annan uppgift skulle i så fall skällkon dö.³ I Viksdalen i Sunnfjord (Norge) ville folk ej blåsa bockhorn inomhus, ty eljest skulle »gråben» bli svår på sommaren.⁴ Meningen kan ej gärna vara någon annan än den, att hornet mister sin magiska kraft genom att profaneras till spelinstrument och användas — emot sin natur — inomhus. Härpå tyder också sammanställningen av get- resp. fingerhorn med säl- resp. blister-(= vissel)pipa i de två varianter vi har återgivit ovan. När hornet har övergått från tjuthorn till spelhorn med fingerhåll för melodier, är dess yrkesbetonat magiska egenskaper förlorade och dess utveckling till ett musikinstrument av samma typ som låtpipan kan börja.

Pipan å sin sida har i egenskap av flöjtinstrument ursprungligen varit ett falliskt redskap, som hos naturfolken gärna användes i frukt-

barhetsriter.¹ Björnen, som gärna lyss till dess toner, har i nordisk och lapsk mytologi spelat en betydelsefull roll, bl. a. som vegetationsande. Det förefaller sålunda naturligt, att flöjten i tidig nordisk föreställning haft en särpräglad magisk karaktär. Men dess lättillgängliga tonmaterial bör ha gjort instrumentet till ett lätt byte för den hos människan inneboende musikaliska leklusten. Flöjten hör till människans tidigaste musikaliska tonredskap med rika möjligheter till idiomatisk melodik.

Ropet liksom luren och hornet har sålunda spelat rollen av såväl magiska avvärjnings- som lock- och tillägnsmedel. Ropet når längre, om det »utbasuneras» med ett ljudförstärkande redskap; luren och hornet kan ha tjänstgjort som människostämman förstärkande eller omfärgande tjutredskap, i vilka eventuellt magiska ord har framvästs. — Vare sig man vill betona den fruktbahetsrituella eller den demonavvärjande karaktären hos speciellt hornet, så visar såväl Dybecks rikhaltiga samlingar av hornlåtar som erfarenheten från uppteckningsarbetet för SvLå, hur nära förknippade hornlåtarna har varit med den dagliga, skiftande vården av kreaturen ute på fäboden och dess sjungna låtar. Den på hornet spelade låten har sjungits och den sjungna har spelats, utan att vi kan avgöra prioriteten i endera uppförandepaxis. Vi förs därmed över till frågan om vallsången och allmogens egen uppfattning därav.

¹ Jfr Hdwb. d. dt. Aberglaubens s.v. Pfeife.

¹ K. G. Westman, Magiskt rop i svensk folktro och i forntidsrätten. Saga och Sed. Kungl. Gustav Adolfs Akad:s Årsbok 1944, s. 52—56.

² ULMA 2055, s. 56.

³ Forsslund, Dalälven II, bok 9 (Leksand), s. 199.

⁴ Norsk sætertradisjon, 1952, s. 9 f.

Vi har redan i vårt tredje avsnitt berört några dialektiska termer för vallsången hos den svenska allmogen. De talrika men inbördes likartade uttrycken härför visar, att detta sångsätt använts överallt, där fäbodväsendet in i nyare tid varit en någorlunda levande realitet. Tyvärr är materialet alltför sprött för att med någon fördel återges på en karta. De landskap som berörs är (från s. till n. räknat) Halland, Bohuslän, Dalsland och Värmland, Dalarna, Gästrikland och Hälsingland, Medelpad, Ångermanland, Härjedalen, Jämtland och s. Lappland. Av dessa ligger de tre förstnämnda s. om den egentliga fäbodgränsen;¹ av de n. därom befintliga landskapen är Västmanland företrädd av endast en uppgift.

Inom landskapsgrupperna Halland-Värmland är dialektala termer av typen *lulla* (lella, lilla, lila, lålla, låla) förhärskande, i Dalarna, Gästrikland och Hälsingland däremot av typen *kula* (kuja, kulua) och i den norrländska gruppen av typen *köka* (käuka, kauka, koka o. likn. dialektala omfärgningar). Inom hela fäbodsområdet tillkommer ytterligare som en ofta använd terminus technicus *locka* (lucka etc.).

I Värmland synes man främst ha använt uttrycken *lella*, *lil(l)a* och *lulla*. De kan beläggas från Dalby sn² i n. till Sillerud sn³ i närheten av dalslandsgränsen i s., från Järnskögs sn⁴ i v. till Gåsborn sn⁵ nära gränsen till Västmanland. I betydelsen »locka eller ropa på kreatur under vallgång» anger SAOB året 1686 för sitt äldsta litterära belägg av *lulla* och c:a 1670 av *lilla*. Ordet *lulla* har också (enl. SAOB:s citat från Wärend och Wirdarne II, 1868, s. 75) använts i Uppland (jfr även ovan, s. 38). Termgruppen är i vårt material eljest känd från n. Dalsland,⁶ där man kan förmoda påverkan från Värmland.

Den dialektala omfärgningen *lålla* eller *låla* möter man i s. delen av Dalsland och främst i Bohuslän, där den kan beläggas från Naverstad sn⁷

¹ Som ett visst orienteringsmedel kan tjänstgöra kartbilden i STM 31 (1950), s. 9.

² IFGH 3820: bergfolket *lilla* å *locka* på 'kråka'.

³ IFGH 797: A. L. Johansson, f. 1841, vallvisa: Vallepiga tuter/å råa ho liller. IFGH 1533: G. Skoglund, f. 1872: skogsråa ... *lilla* som di gamle sa.

⁴ IFGH 3040: K. Börjesson, f. 1842: ho stog på berge å lelle.

⁵ IFGH 4190: A. Karlsson, f. 1858: Skogsråa *lilla* i skogen.

⁶ IFGH 4573 (Ärtemark): M. Danielsson, f. 1849: skogsråa ... *lilla* så grannt; i IFGH 1026 uppger A. Andersson (Ärtemark), f. 1836, termen »*lalla*»: skogsråa *lalla* och *sjöng*. 2972 (Laxarby): S. Bryngelsson, f. 1849: skogsråa *lilla* så grannt, 4959 (Tösse): Hj. Pettersson, f. 1871: hon *sjöng* och *lila* så vackert. 3118 (Tisselskog): skogsråa *lillade*.

⁷ VFF 1007: A. Pettersson, f. 1850, om lålning.

i n. till Spekeröd sn¹ i s. På sistnämnda ort förekommer också ett annat uttryck, *tulla*, som i nutida uppteckningar har belagts i det angränsande Halland.² Dybeck uppger, att det användes i Västergötland, och G.-A. 50 (jfr ovan s. 38) visar, att det varit känt i början av 1800-talet i »Bohuslän och det dit angränsande Västergötland» (som Afzelius uttrycker sig).

I Dalarna — närmast i de centrala delarna av landskapet³ — framstår termen *kula* som det vanliga uttrycket. SAOB äger ej äldre litterärt material än Turistföreningens Årsskrift 1907, men Dybecks ordlista (1846) upptar — som redan nämnts — uttrycket (jämte alternativet *kuja*) för Dalarna i betydelsen »ropa högt i skogen eller blåsa i horn (kul-vänn = kulhorn), i synnerhet till boskap». Hans alternativ (*kuja*) är i vår tid belagt vad Dalarna beträffar i Svärdsjö och Järna sn⁴ samt i Alfta sn i Hälsingland.⁵ Ett närstående ord är *kulua*, som använts i Ockelbo sn i Gästrikland⁶ samt Delsbo och Bjuråker sn:r i n. Hälsingland.⁷

I de norrländska fäbodtrakterna möter oss en helt annan term, *köka* eller *kauka* (Jämtland) eller *koke* (Ångermanland) m. fl. dialektala omfärgningar. Dess iakttagbara utbredningsområde sträcker sig i stort sett från Vilhelmina och Dorotea sn:r i s. Lappland⁸ till Loos sn (Hälsingland) i s.,⁹ från Kall och Frostvikens snr (i Jämtland) vid norska gränsen¹⁰ och Hede och Lillhärda sn:r (i Härjedalen)¹¹ till socknarna Njurunda (i Medelpad) och Gnarp (i Hälsingland) i ö.¹² Äldsta litterära belägg för termen i SAOB är Bromans Glysisvallur (c:a 1730).

Vid sidan av dessa allmänare spridda termer uppträder ett antal

¹ VFF 1001: man lålade namnet på den person man kallade på.

² IFGH 1981 (Spekeröd), 841 och 4362 (Veddige), 4352 (Köinge): *tula* el. *tulla*.

³ ULMA 19731 (Älvdalen), 2202 (Transtrand), 3186, 3243: 1 (Orsa), 5656, 3337: 1 och 3358 (Mora), 2055 (Venjan), 2018 (Sollerön), 1940 (Våmhus).

⁴ ULMA 3437 (Järna sn), s. 38: först gick vallkullan, kujande och lockande.

⁵ ULMA 2640, s. 95.

⁶ ULMA 1367, s. 75: att sjunga en kolåt kallades att *kulúa*.

⁷ ULMA 2893 (Delsbo), s. 44, ULMA 3185 (Bjuråker), s. 67: att sjunga eller sångvis *ropa* en vallåt kallades för att *küllúa* eller att *hojta* en låt. Jfr s. 64 fotn. 4.

⁸ Vilhelmina sn (enl. sedessaml., efter fil. dr F. Hedbloms excerpter), Dorotea enl. ULMA 10814, s. 18.

⁹ ULMA 8424: 12.

¹⁰ *Kall* enl. ULMA 361: 2 och *Frostviken* enl. sedessaml., efter F. Hedbloms excerpter.

¹¹ ULMA 1923 (Hede sn), s. 367 f: *kökning* = sjunga vallåtar utan ord. — Lillhärda enl. ULMA 5040, s. 562 f.: man *kökar* åt människor men *kuckelurar* åt boskapen. SAOB s.v. *kuckelura* hänvisar endast till Ihre 1769 i betydelsen »vara ensam, sitta (hemma) och ha tråkigt» med jämförelse med danska, norska och holländska motsvarigheter. — Jag riktar mitt tack till dr Hedblom för insyn i hans excerpter.

¹² Enl. Hedbloms excerpter ur ULMA 13424 (Njurunda sn) och 5497 (Gnarp sn).

andra, som förefaller mera lokalt betonade. Dit hör *kollra* (*korla*), som uppgivits på två orter i Dalarna¹ samt i Norberg i Västmanland.² Ett annat ord är *hoja*, som i olika former (håja, huja³, hājta) dyker upp i Bohuslän, Dalsland, Dalarna och Hälsingland.⁴ En sista grupp bildas av uttryck som *sua*, *hua*, *uhua*,⁵ *ua*⁶ och substantivet *uning*.⁷ Man kan också tillfoga uttryck som *drilling* i Glava sn,⁸ *locka en drill* i Nyskoga sn⁹ och möjligen *tralla* i Ransäter sn.¹⁰ Därmed är vårt svenska material praktiskt taget uttömt.¹¹

De flesta av de här anförda beteckningarna för vallningens medelseteknik synes vara onomatopoetiska bildningar i viss anslutning till de ljudhärmande interjektioner, vilka i form av anrops- och till-

¹ ULMA 10004 (Malung sn), s. 3: kollra = locka (på korna) med ordlös sång; s. 44 = kula, halvt jodlande, ordlös sång för att locka kreaturen i skogen. ULMA 2305 (Lima sn), s. 44: kollra = sjunga utan ord. Jfr Dybeck, Vallvisor (1846), s. n:o 31, och nedan, s. 68 fotn. 8.

² ULMA 7612 (Norbergs sn), s. 58: hörde någon som »tog till och kollra och locka». Kollra = jodla!

³ Jfr norska huje och hauke. Houking = »sang el. Raab, hvorned Hyrderne kalde Kreaturene til sig i Udmarken». Norsk Dialect-Lexicon, utg. av Gustav Indrebø, 1937, s.v. Juung. »Hauken» anför också H. F. Feilberg som herdarnas speciella »syngende Raab med Koernes Navne i». (A. F. Schmidt, Byhyrder. Kbhvn 1928, s. 21. Dansk Bondeliv, 1922, s. 203.)

⁴ Enl. benäget meddelande av assistenten i Institut. för ortsnamns- och dialektforskning i Göteborg, fil. mag. O. Almström (d. 14/6 1952), förekommer termen i Långelanda och Hjärtums snr, i Hede, Krokstad och Sanne snr i Sörbygd (enl. Nils Niléns Ordbok över allmogemålet i Sörbygd, Sthlm 1879) samt i Skee sn (enl. K. H. Lindberg, Skeemålets ljudlära, Göteborg 1906), ehuru ej i klart ut-sagd betydelse av vallsång utan snarare av gällt ropande. — Samma sak gäller beläggen från S. Dalsland: Färgelanda, Rännelanda, Järbo, Lerdal, Erikstad och Grinstad snr. Jfr också SAOB, som s.v. »hoja» ej anger något belägg för ordets bruk som terminus technicus i vallarbetet. — Annorlunda förhåller det sig med »huja» i Gagnef: det är för varje morgon en bestämd höle som skall huja (ULMA 10426, s. 33 f.), likaså Djura sn (ULMA 1679, s. 23): alla hölar kunde hoje, och Bjuråker sn i Hälsingland (ULMA 3185, s. 67). Jfr också s. 63 fotn. 7 ovan.

⁵ I Gotländska samlingar vol. 1 (UB R 623: 1) föreligger uppgiften, att *sua* är att ropa på kor och *hua* el. *uhua* att ropa på får.

⁶ I Fryksende sn (ULMA 18123: 7, s. 84) användes *ua* i betydelsen locka, och vallåt som blåses på horn beskrives genom uppradning av vokalen u: »Uuuu, uuu, u, u».

⁷ ULMA 13679, s. 29, talar om »uning» el. lulling, s. 34 ff.: »ua eller lulla».

⁸ IFGH 3610: A. Johansson Flyg, f. 1859, berättar om berggräts sång, en vacker drilling.

⁹ IFGH 3626: K. L. Larsson, f. 1882: kulan lockade en fin drill.

¹⁰ IFGH 4049: J. Eskilsson, f. 1864: skogsrådet sjöng och trallade.

¹¹ Uttryck som av meddelare använts som karaktiseringsmedel vid förklaringen av vallsången är bl. a. jodla, liktydigt med kollra. Vad angår termen »jojka» i Stensele sn (Lappland) enl. ULMA 2416: 8, »vallhjonet jojka ofta», så föreligger här givetvis påverkan från lapsk terminologi, betecknande nog för meddelarens åsikt om vallsångens egenartade natur. Även om norska »juing» har jämförelsen med lapsk jojkning tillgripits.

ropsord riktas till boskapen eller inbördes mellan de vallande. Hjalmar Ideforss har kallat dem »primära impulser och imperationer».¹ Lika litet som de vokalbärande stavelser eller »lockord» som därunder kommer till användning är termerna för denna egenartade musikaliska utövning etymologiskt besläktade med varandra eller med andra, ofta överraskande likartade uttryck i andra språk eller språkstammar² utan »primära», dvs. »självständiga bildningar av ursprunglig typ och av varandra i de allra flesta fall oberoende».³

Det kan då inte vara överraskande, att åtskilliga av de anförda sång-termernas struktur visar ett påtagligt samband med just sådana ljudhärmande imperationer som rör kreaturernas skötsel. Termer av typen kuja, kula och kulua förklaras väl naturligtast som beteckningar för sångrop med ständig upprepning av dialektala ord som »ku» etc. för »ko», vilket ord som bekant själv går tillbaka på en urgammal indo-europeisk beteckning av troligen ljudhärmande natur.⁴ Andra uttryck, som t. ex. lulla etc., torde ha samband med välkända vyssjningsord, riktade till kreaturen. Återigen andra, locka, köka och korla, är visserligen otvivelaktigt av onomatopoetiskt ursprung; men åtminstone de två sistnämnda orden synes syfta på en sångteknik, som avsett *ljudhärmande anrop av fåglar*. SAOB tolkar korla (kollra) som det låte vissa fåglar (kalkon, orre, duva) åstadkommer, dvs. liktydigt med onomatopoetiska ord av typen kurra, kuttra, rossla, gurgla, klucka o. dyl.⁵ På liknande sätt sammanställer jag köka (kåka, koka etc.) med gn. kok-r, tupp, i betydelsen »gala»⁶ eller med »gauka» = »låta som göken», dvs. »ropa eller sjunga magiska locksånger».⁷

¹ Hj. Ideforss, De primära interjektionerna i nysvenskan. Primära impulser och imperationer. Lund 1928, s. 285 f.

² Jfr Dybecks Runa 1850, s. 42 f., och 100 sv. folkmel., sub n:o 67.

³ Hj. Ideforss i Arkiv för nordisk filologi, bd 47 (Lund 1931), s. 3.

⁴ Jfr även uttrycket »kutsua», anført av Forsslund, Dalälven II, 4 (Malungs kapellag och Äppelbo), s. 32: Kutsumossen »hör kanske på något sätt ihop med kutsua = att kalla, i detta fall på korna» (Axelson).

⁵ Hellqvist (Svensk etymologisk ordbok, 1948, s.v. koller) förbiser alldeles denna innebörd hos korla och tolkar bellmanepistelns (53) uttryck om Fader Berg, som spelar violone, »Hör hur han kollrar / leker och jollar . . .», som om kollra vore liktydigt med »kolra bort», förvilla, av fra. colère, vrede, i st. f. drilla el. dyl.

⁶ Jfr dock även »kula» om tuppens galande (Hedbloms excerpter, Vätnhus 4395, s. 63).

⁷ T. Norlind anför termen »gauka» på tal om de över hela Sverige utbredda s. k. gök- el. svanpolskorna med deras karakteristiska flageolettoner, vilka av Norlind tolkas som försök att på violininstrumentet konservera tonfall från den tid, då Näcken var flodgud och spelade flöjt. Från min synpunkt sett ligger det närmare tillhands att tolka dem som försök att på det nymodiga stråkinstrumentet efterbilda typiska drag i vallsångtekniken. De visar — om resonemanget är hållbart — att vallmusiken påverkat kulturbygdens instrumentala dansmusik, närmast polskan, både som nytto- och stiliserad musik.

Även »locka» betyder bland annat »frambringa magiska locktoner».¹

För Ideforss framstår lånings- och kökningsljuden som ropljud med såväl praktiska som estetiska syften, och även lekdriftens fria spel anser han ha medverkat till deras yttre gestaltning, som står de s. k. trallkomplexen nära, dvs. refrängartade utbildningar av glädjeimpulser.² De i största utsträckning enstaviga ordindividerna bildar nämligen flerstaviga sammanhang genom itereringar av ord, vilket kan bero på en samverkan mellan å ena sidan tvånget att ideligen upprepa lockord och å den andra estetiska böjelser. Joseph Schopp framhåller,³ att texten i vallåten i början spelar en underordnad roll men så småningom gestaltas meningsfull. I motsats till Schopp har dock Ideforss ingalunda förbisett, att även magiska drag har kunnat göra sig gällande vid fixerandet av vissa appellativer som lockord: »somliga benämningar har varit *tabu*, andra *noa*. Noanamnen ha ansetts framför andra lämpliga som lockord.»⁴ Vi skall återkomma härtill längre fram.

Hur har nu allmogen själv uppfattat den meddelseteknik som fått alla dessa skiftande beteckningar? Åtskilliga av svaren på ULMA:s frågelistan angående fäbodväsendet använder sig av en schablon, som lyder sålunda: att sjunga eller sångvis ropa en vallåt kallades att locka (köka) el. dyl.,⁵ en formulering, som verkar så mycket mindre folkligt spontan, som den möter oss också i SAOB.⁶ Några meddelare har dock gjort aktningvärda försök att karakterisera denna sångstil mera ingående, och det är hos dem vi får de värdefullaste upplysningarna.

Från Alfta sn i Hälsingland meddelas:⁷ kujandet är »ett slags högljudda, långt utdragna locktoner utan ord, som genomgå olika lägen med gradvis skeende stegring till en viss höjd för att därefter dala ned och dö, sakta förtonande bort över bergen». »När man kulet här (i Vänjans sn) var det för det mesta fantasi, och det tycks ha varit det som ansetts bra, om man var bra att fantisera och få fram olika melodier.»⁸ »Att sjunga en ordlös vallåt kallades kul(a)», heter det från Sollerön.⁹ »Därtill brukades vanligen alltid samma tema, vilket till-

¹ SAOB, s.v. »locka» citerar Forsius (1621): En pipa sjunger liufft och lätt / När hon Foghlen lockar i nätt.

² Hj. Ideforss, 1928, s. 84.

³ Das deutsche Arbeitslied, Heidelberg 1935, s. 340 f.

⁴ Hj. Ideforss, 1931, s. 11.

⁵ ULMA 10703 (Dorotea sn, Lappland), s. 18; 3185 (Bjuråker sn, Hälsingland), s. 67; 1874 (Ål sn, Dalarna), s. 34; 8146 (Boda sn, Dalarna), s. 30; 2055 (Vänjan sn), s. 60.

⁶ SAOB s.v. köka, lulla och låla.

⁷ ULMA 2640, s. 95.

⁸ ULMA 2055, s. 60 (efter schablonfrasen).

⁹ ULMA 2018, s. 75.

krusades eller utformades mer eller mindre, beroende på vallpigans fantasi och musikaliska begåvning.» En meddelare från Ål sn¹ beskriver locksången som »toner i höga svängningar och tvära cirklar i låg diskant och återigen upp i höga toner . . .» Forsslund ger sin beskrivning i en smula blomsterrikt konstfull form, som samtidigt värdefullt kompletterar bilden:² »starka höga toner, underbart klara, med en sällsam fyllig mollklang som av vallhorn snarare än människoröst — en underligt hednisk klang, på samma gång vild och betagande, trolsk och full av längtan . . .»³

I regel är omdömena välvilliga, ja ej sällan entusiastiska över vallsången. Från Grangärde berättades (1940) om en kvinna i Skattelösberg, Albertina Ersson, som »lullade så vackert, att männen ställde sig mot sina liorv och kvinnorna mot sina räfsor och lyssnade. De kunde inte arbeta, så gripna blevo de av hennes drillars skönhet. Hon lullade ofta fritt ur fantasin och skapade alltså själv sina låtar.»⁴ En meddelare i Laxarby (Dalsland)⁵ hade hört »skogsrået lilla skröpligt grant», en annan från Skillingmark (Värmland)⁶ hade »allri hört så vacker lelling för(r)»; »bergdusa» i Frykerud (Värmland) sjöng med toner som blev högre och högre. »Till slut blev det toner så granna, så hon (sagesmannen) hade aldrig hört maken.»⁷ Skogsrået sjöng, »det lät så vackert, så det var ingen människa som kunde ta de tonerna», heter det i ett meddelande från Ärtemark (Dalsland).⁸

Som vi ser av de sista citaten är det i de sydvästra provinserna nu inte längre fråga om människors sång utan om övernaturliga väsendens. »Det sades» — heter det också från Ljusdal sn i Hälsingland⁹ —

¹ ULMA 1874, s. 36 (efter schablonfrasen).

² Forsslund, Dalälven II, 2 (Lima), s. 174.

³ Jfr också J. Nordlander i SvLm 5, 3 (Sthlm 1885), s. 15: »Melodierna äro många och olika, men alla genomträngas af en rörande vemodighet, ock de drillar, man får höra i skogen, torde i flera hänseenden kunna mäta sig med dem, som de, hvilka känna konstens alla regler, kunna slå . . .» Jag har ej lyckats få uppgifter om Nordlanders musikaliska kapacitet, men jag är benägen att instämma i hans omdöme, sedan jag själv blivit i tillfälle att höra vallkullor som Karin Edwards Johansson och Elin Lisslass i Älvdalen.

⁴ ULMA 13679, s. 47 f.

⁵ IFGH 2972, berättat av Ingemar Andersson, Backhögen, Laxarby, f. 1855.

⁶ IFGH 3040 (Jernskog sn), berättat av K. Börjesson, f. 1842.

⁷ IFGH 3964, meddelat av Brita Larsson, f. 1860, om hennes mor. Jfr också Norsk sætertradisjon, 1952, s. 459.

⁸ IFGH 4573, meddelat av Sofia Andersson, f. 1864. — Överhuvud uttalar sig sagesmännen med nästan stereotyp formulering om skönheten hos denna sång: »obegripligt fint» (IFGH 1611, Ny sn, Värmland), »vacker lelling» (3040, Skillingmark, Värmland), »ingen kunde sjunga så vackert som 'skogsråa'» (Färnebo sn, Värmland) »hon lilla så grannt», »hon lockade så att det klingade i skogen», »hon sjöng så vackert så han aldrig hört maken» (1065, Ödsköld sn, Dalsland), etc.

⁹ IFGH 2416, berättat av Karin Larsson Brant, f. 1855 i Ljusdal.

»att bojäntorna fick lära att locka på korna av vittrorna». Detsamma betonas för Ångermanlands del i Johan Nordlanders uppsats om fåbodväsendet där:¹ sina kor locka vättarna så vackert att det är lust och fröjd att höra det; och jag har hört kvinnor på det bestämdaste förklara, att de lärt sig konsten att »koke» av dessa.² — Det övernaturliga i denna sång betonas också i en annan fåbodtrakt i Hälsingland: från Alfta sn³ är upptecknat, att sagesmannen hörde trollkärigen fara förbi med sina söar (får) med vackra skällor. Hon lockade på dem och sjöng, och dessa locktoner var så underliga och vackra, att så härlig sång kunde aldrig en jordisk fåbodjanta åstadkomma; — inte ens fastän hon kunde råka vara klädd i Järna sockendrätt!⁴

Med försvagad tradition uppträder som vanligt fiktföreställningar med moraliserande tendens: skogsrådet sjunger visserligen underbart vackert, men det ser ut som ett slags apa och flyger bort med barn, vill en meddelare i Töftedal (Dalsland) göra gällande,⁵ och en annan dalslänning (från Håbol i Vedbo hd)⁶ varnar uttryckligen för det djävulens bländverk som hennes sång i själva verket betyder: »skogsråa hade en vacker sång, men etteråt let då änna som när e ko bolar».

Av lättbegripliga skäl går meddelarna däremot sällan in på själva sångtekniken. Vi har dock ett och annat belysande uttalande: »Lullande och vallåtar sjöngs i regel i falsett eller med strupton, nästan alla vallåtar är i mollton och sakta takt och vemodigt.» Så uttrycker sig Ludvig Eriksson i en berättelse från Grangärde och Sävsnäs snr (Dalarna).⁷ Han kunde själv den konsten, liksom han spelat på »bockhorn, mandolin, gitarr, näver och fiol» och skrev noter. Om Got Martina Matssons (från By i Lima sn) sång heter det (SvLå, Dalarna III, s. 26), att hon framförde det lilla hon ännu kunde minnas »med en gäll, falsettlänkande röst, som i den djupa skogen hördes vida omkring. Got Martina var född 1855.» Även Ideforss⁸ framhåller som ett av de viktigaste dragen i locksången, att den »ej sällan» sker i falsett⁹, »uttryck för verklig eller

¹ SvLm 5,3 (Sthlm 1885), s. 31.

² En vallvisa, »bekant i några af de nordligaste Dalsocknarna, säges vallkullorna fordomdags lärt sig af trollen.» Dybecks Runa II, 3, s. 68.

³ ULMA 2640, s. 114 f. Sagesman hemmansägare A. Södervall, 70 år gammal.

⁴ ULMA 3437 (Järna sn), s. 45. Jfr också Forsslund, Dalälven II, 6, s. 163, 164. Jfr också ULMA 2271: 1 (Bodum sn, Ångermanland), bl. 2: så vackert mål att sjunga har ingen människa. Det gick genom mäg och ben, så vackert var det.

⁵ IFGH 1559, meddelat av Magnus Nykvist, f. 1847.

⁶ IFGH 740, meddelat av Anders Nord, f. 1847.

⁷ ULMA 14148: uppteckning från 1940. Meddelaren, Ludvig Eriksson, Skattlösberg f. 1866 i Sävsnäs sn, Väster Dalarna, hörde som ung sin mor (f. 1825) och andra vuxna sjunga eller nynna melodier, som sedan stannat i minnet.

⁸ A. a., 1931, s. 9.

⁹ I sitt meddelande, ULMA 11121, Malung sn, s. 86, tolkar Nils Hj. Mattsson uttrycket »koldra» som att sjunga utan ord och locka med hög, falsettartad röst åt korna. Jfr ovan, s. 65, om *kollra* och *korla*.

hycklad affektiv inställning.» Enstaka meddelare jämför vallsången med jodling¹ och i enstaka fall (som redan framhållits) med lapsk jojkning. I anslutning till numera tillgängliga inspelningar² kan man kortfattat karakterisera denna sång så, att hos den sjungande strupmuskulaturen är hårt anspänd, vilket samtidigt innebär svag innervation och därmed outvecklad artikulation med ljudning på vokaler med läpprundning;³ klangen är nasal och tonen slät och utan vibrato.⁴ *Detta är fåbodväsendets typiska sångsätt och säkert lika uråldrigt som detta.*

En så egenartad och över stora områden av landet utbredd sångteknik måste ha gjort sina verkningar gällande även utanför sitt egentliga arbetsområde. Jag har trott mig återfinna dessa i den nordiska allmogens församlingssång i kyrkan, sådana de avspeglar sig i vissa kritiska omdömen om menighetens koralssång.⁵ Klagomålen mot allmogens skärande psalmsång i kyrkorna hänger enligt min mening samman med det speciella sångsätt (»med næse- og ganelyd», L. M. Lindeman i Norge) som kvinnorna förde med in i kyrkan. Det stannade inte därvid utan gjorde sig gällande också i en mer eller mindre stark omformning av koralmelodierna.⁶

Kanske avspeglas denna med vida avstånd räknande meddelelsepraxis också i den bekanta förkärleken hos allmogen för gälla och starka

¹ ULMA 8925 (Malung sn), s. 44; 2305 (Lima sn), s. 44; jfr Forsslund, Dalälven I, 1 (Idre-Särna), s. 44: »joddlande drillar och löpningar utan ord . . .»; 9731 (Älvdalen), meddelat av musikdir. G. Svennung. Däremot uttalar sig Ludv. Eriksson (ULMA 14148) sålunda: Att jodla på tyrolervis förekom ej i vallskog eller dans, men konststycket var ej ohekant, ty jag lärde det litet av en äldre dragspelare och sjungare i min ungdom, men det ansågs ej vara vackert eller någonting att odla, utan mer som en kuriositet.

² Förutom den i handelen förekommande skivan med beteckningen RD 559 med kulningar av Anna Karlsson och de nyssnämnda sångerskorna (s. 67, fotn. 3) Elin Lisslass och Karin Edvards Johansson, finns bandinspelningar av kulningar av dessa och andra sångerskor under en upptagningsresa, som institutionen för musikkforskning ordnade sommaren 1954 i samarbete med Radiotjänst. Bandens arkiv-nr är: 43.157—43.158.

³ Hj. Ideforss, a. a. 1928, s. 289.

⁴ Karakteristiken »det lät grannt som från en pipa» om rändas sång vid Ösjön i Mockfjärd torde ej minst avse den instrumentala klangen utan vibrato. Jfr Forsslund, Dalälven II, bok 10 (Mockfjärd och Södra Gagnef), s. 53.

⁵ Jfr SMT 20 (1939), s. 26.

⁶ Här är inte platsen att ingå på det av mig behandlade problemet om de »folkliga koralvarianterna», som jag tidigast redogjorde för på musikkforskarkongressen i Liège 1930 och utförligare behandlade med utgångspunkt från Runö-inspelningarna (STM 21, 1939, s. 9—47). Jag har ansett mig böra avvisa Grüner-Nielsens gissning på rokokotidens agréments som inspirationskälla till koralvisornas utseende, själv gissat på spelmanslåtar och — sannoliktare — på kvarlevande gregorianska traditioner. Numera finner jag det höjt över varje tvivel, att *den rikare melodiska utformningen av de kyrkliga melodierna i främst »dalakoralen» är ett utflöde av kujningstekniken.*

röstresurser. Att vara »grann i målet» — som rånda kunde vara¹ — var liktydigt med att sjunga i högt läge. Enligt sägnen skall man fordom ha valt klockare i Enviken (s. Dalälven) i den branta Pinnbes backe: samtliga kandidater måste sjungande gå uppför branten, och den som ansågs ha största röstresurserna under strapatsen erhöll platsen!²

Går vi till det alpina områdets vallmusik, så visar upptagningar med magnetofonband av W. Sichardt i Schweiz, att samtliga sångstycken har utförts med mer eller mindre tydlig instrumentalisering av stämman, nasalt och med spänd strupmuskulatur.³ I Alperna benämndes denna sångspraxis för »gallen», i Bayern »galnâ», vilket närmast hänvisar på ett läte som från en tupp eller gök, alldeles som det norrländska köka.⁴ Det ligger nära till hands att sammanställa detta sätt att sjunga med det väst- och nordgermanska uttrycket för att föredra trollformler, *galan*, och för trollkarlen själv, *galder*, vilken — som vissa forskare menar — utfört sina trollformler med en falsettartad stämma likt en galande tupp.⁵ Det är ur den synpunkten beteckningar som »korla» och »köka» har ett alldeles speciellt intresse.

Om de setukesiska herdarnas och unga sångerskornas jodling hos esterna säger O. Loores,⁶ att ehuru jodlingen hos dem eljest förlorat varje magisk betydelse, så kunde de därvid rent av råka i extas. Om lockropen i kantonen Appenzell skriver Sichardt, att denna sångform ej endast uppenbarar »ett stycke uråldrig herdenyttomusik utan också gömmer på en kärna av gammal magi, på samma sätt som näverlursmelodierna, vilkas magiska, demonavvärjande och välsignelsebringande prägel är betygd på olika sätt.»⁷ I ett av honom där citerat

¹ ULMA 2018 (Sollerön), s. 97 f.

² Forsslund, Dalälven III, 1 (Enviken o. Svartnäs), 1929, s. 66, efter Anna Höglund, 1923.

³ Teknikens karaktär framgår redan av Toblers citat (i Kühreihen od. Kühreigen. Jodel und Jodelied in Appenzell, 1890, s. 41) av J. G. Ebels Schilderung der Gebirgsvölker der Schweiz, I, s. 152, Lpz. 1798: »Alle Töne . . . sind einfach und werden meistens in der Stimmritze ohne Beihülfe anderer Theile des Pharynx gebildet. Daher sieht man bei diesem Gesänge gar keine oder nur geringe Bewegung der Kinnladen und ihrer Muskeln, daher haben diese Töne fast nichts ähnliches mit denen, welche man sonst aus der menschlichen Kehle zu hören gewohnt ist, sondern scheinen vielmehr Töne eines Blasinstrumentes zu sein, besonders auch, weil man von dem Athem wenig bemerkt, indem die Sennen bisweilen Minutenlang mit einem Athemzuge singen . . .»

⁴ Hdwb. d. dt. Aberglaubens, s.v. Singen.

⁵ Jfr också uttrycket »hon sjöng mycket bättre än göken han gal» i en svensk folkvisa, citerad efter Svenska fornsånger, I, s. 388 av J. Nordlander i SvLm V, 3, s. 191.

⁶ Grundzüge des estnischen Volksglaubens I (Skrifter utg. av Kgl. Gustav Adolfs Akad. 18: 1), 1949, s. 227.

⁷ Sichardt, a. a., s. 52.

beläggsställe från 1759 heter det uttryckligen, att varje herde förstår sig på att »spela på luren för att hans hjordar skola blomstra».

Med hänsyn till här anförda omständigheter förefaller det alltså möjligt, att sångrop och vallsång med förställd röst, med eller utan megafonteknik eller mirliton,¹ både på alpint och skandinaviskt område kan ha haft ett visst samband med utdöende traditioner från germansk-fornnordisk galdersång, kanske såsom en i folkdjupet nedsunken »högreståndskonst», i varje fall som en därmed besläktad teknik. Vi skall längre fram påvisa ytterligare omständigheter, som gör en sådan förmodan mera sannolik än vad den kanske vid första påseende tyckes vara. Det extatiska och melismatiska draget är i varje fall framträdande och förenar vallsången typologiskt med österlänningens ordlösa, sjungna bedjande.² Men dess ceremoniella förbindelse med fäbodväsendets livsviktiga funktioner³ måste givetvis snabbt ha fört den över till det profana området i form av ändamålsbunden och nyttobetonad signal- och meddelseteknik. Så mycket märkligare framstår därför de prov på extatisk-melismatisk sång som kunnat inspelas ännu år 1954 i vårt land. Här må följa ett exempel: mel. 16 a.⁴

¹ Hanns in der Gand, a. a., s. 90: »... aus Wangen a. d. Aare (Schweiz) wird berichtet: Schilfröhrchen, dünne, möglichst grossgewachsene Stücke, werden oben und unten zwischen den Knoten, also offen, geschnitten. Dann wird so viel als möglich ca 2—3 cm unterhalb Blasseite von Röhrchen bis auf die Bastschicht weggeschnitten, was viel Sorgfalt braucht und nur zu oft missglückt. Der kleinste Reiss in der Basthaut zerstört das Instrument . . .» — I Sverige liksom i Norge (jfr Norsk sætertradisjon, 1952, s. 419) är bruket att sjunga eller spela med hjälp av en näverbit välkänt. Jfr L. Erikssons berättelse i ULMA 14148 (Grangärde och Sävsnäs snr, Dalarna), då han spelade på en näverbit: det var på litet avstånd imitation av klarinett, rätt bra. — Värmländska folkminnen upptecknade av E. Olsson och utg. av D. Arill. Karlstad 1932, s. 87. — Jfr också Forsslund, Dalälven II, 7 (Näs), s. 102, om Rånda, klädd i Näs-kullans vanliga jätrått, som spelte med munnen som den finaste klanått (klarinett).

² W. Wiora, a. a., s. 32.

³ Hdwb. d. dt. Aberglaubens, s.v. Melken.

⁴ Medarbetaren på institutionen för musikkforskning i Uppsala, den välkände saxofonvirtuosen hr Jules de Vries, tackar jag för hans utomordentligt skickliga och förebildligt noggranna transkription av inspelningarna till notskrift.

16a
MM $\text{♩} = 144$

Ex. 16a (forts.)

Kulning av frk Elin Lisslass (f. 17/6 1908) den 9 juli 1954 i
Källsätra, Högstrand, Älvdalen

För jämförelse må hänvisas till musikex. 16 b, ovan s. 50. — Observera t. ex. det melodiska förloppet i notsystem 1 (efter åttondelspausen fram till radens slut) i 16 b jämfört med senare hälften av system 4 och början av 5 i 16 a.

Diakritiska tecken är utskrivna i viss anslutning till Abraham-v. Hornbostels transkriptionssystem (för exotiska melodier). Flerdubbla legato-bågar betecknar sålunda tydligt framträdande, nästan ylande glidning mellan de så bundna tonstegen; ett + (ovan noten el. alterationstecknet) anger en något högre och tecknet — en något lägre ton än den traditionella. Det sistnämnda får sålunda ej här misstolkas som ett tenuto-streck. Utskriften har kontrollerats med ledning av en analys av melodiförloppet på 33-varvs-hastighet.

I sin undersökning *Das deutsche Arbeitslied* (1935)¹ skriver Joseph Schopp under rubriken *Ruflieder für Tiere* (s. 339 f.) följande: »Der Mensch macht den Haustieren seinen Willen durch Rufe verständlich. Diese haben den Sinn, entweder das Tier herbeizulocken, oder es bei einer Arbeitsleistung nach seiner Absicht zu lenken . . . Dieser Ruf kann der Kern von melodischen Gebilden und Liedern werden. — — Der Lockton, der eine Melodie bilden kann, ist dabei die Hauptsache, während der Text eine untergeordnete Rolle spielt.» Sedan förf. därpå givit ett par exempel på enkla Kuhreigen fortsätter han: »Bei den meisten Kühreihen hat aber eine Weiterentwicklung stattgefunden; vor allem gestaltet sich der Text sinnvoll. Da der Senne seinen Viehstand über alles liebt, begnügt er sich beim Heranlocken nicht mehr mit den Lockrufen, sondern nennt seine Lieblinge alle mit Kosenamen. Dazu treten noch andere Zusätze.»

Från enkla ropmotiv, med eller utan vokaliser, till mera utvecklade musikaliska bildningar med upprädnings av smeknamn på kreaturen samt andra, ofta skämtsamma texter, så ter sig alltså textproblemet i vallåtarna för denne forskare. Det är samma mekaniskt adderande betraktelsesätt som T. Norlind tillämpat i sin tolkning av svensk folkmusik, då han i sina Bilder ur svenska musikens historia tecknar utvecklingslinjen sålunda: »Den svenska sångmelodikens struktur visar en vidare utveckling av ropets cantilena. Allt tyder på säkrare grepp om formen . . . Motiven ha starkare uppgått i frasen med två kontrastmotiv. Frasernas sammangjutning till sats kan även förmärkas . . .»² Är denna gemensamma grundsyn hos de bägge forskarna riktig vid bedömningen av den alpina och nordiska vallsången?

Om vi här — som rimligt är — begränsar oss till frågan om vallåtarna och avstår från varje försök att med deras hjälp försöka lämna något bidrag till vare sig diktens eller musikens urhistoria, så måste denna evolutionistiska syn tillbakavisas som ogrundad. Så långt man förmår något mera detaljerat följa vallsången bakåt i historisk tid — och ifråga om den schweiziska låter detta sig göras till central medeltid — så framträder vid sidan av ropliknande, kortare signal- och locksånger också den s. k. kuhreigen (Kühreihen) — i inskränkt bemärkelse, ej som ofta skett som namn på hela genren — såsom en textligt och musi-

¹ Joseph Schopp, *Das deutsche Arbeitslied*. Germanische Bibliothek. 2. Abteilung. Untersuchungen und Texte, 38. Bd. Heidelberg 1935.

² Jfr delen om medeltiden, Sthlm 1947, s. 143. — Min kritik i STM 31 (1950), s. 46 f.

kaliskt omfångsrikare bildning, vilken rent av kan göra anspråk på att betecknas som en *musikalisk form*! Förtjänsten av att här ha bragt klarhet tillkommer Wolfgang Sichardt i hans arbete *Der alpenländische Jodler*, 1939.¹

Sichardt skiljer mellan meddelserop som Juchschrei, Juchzer, Alm-schrei, Jodelruf, och de omfångsrikare bildningar av lockrop och lock-sånger, till vilka kuhreigen hör och vilka utmärkas av melismer och — vad den sistnämnda angår — rikare text, framför allt i form av konamnsuppräkningsar.² I anslutning till sin analys av de äldsta bevarade melodiuppteckningarna³ liksom till ett vallonskt och ett par nordiska exempel uppställer Sichardt (s. 80) följande kännetecken på en äkta kuhreigen: 1) tredelad form, 2) mittedel med konamnsuppräkning på ett ropartat motiv, vokalt ursprung.

Den äldsta kända melodiuppteckningen av en kuhreigen är den i tvåstämmig sats återgivna »Appenzeller Kureyen Lobe Lobe» 1545 hos G. Rhau. Den är givetvis starkt bearbetad och saknar text. Men envist upprepade, signalartade motiv är framträdande och de formella dragen gör ej en ursprunglig kuhreigen-form otänkbar. Först i Stolbergs avfattning (1794) är formen tydligt påvisbar och texten återgiven:

(invokation:) melismatisk inledning på textordet »loba»
(ropdel:) Trieb iha iha Allsamma
Die Hinket, die Stinket,
Die Bläzet, die Gehäket,
Die Gefleket, die Bläset,
Die Schwanzere, Tanzere,
Glinzere, Blinzere etc.

Till jämförelse må citeras följande kuhreigen efter Tobler (a. a. s. 26):

¹ *Der alpenländische Jodler und der Ursprung des Jodelns*. Schriften zur Volksliedkunde und völkerkundlichen Musikwissenschaft, hgg. von Werner Danckert, Bd 2. 1939. — Jfr också W. Wiora, a. a., s. 50.

² Sichardt, a. a., s. 41 ff.

³ De äldsta av dessa är följande: »Appenzeller Kureyen Lobe Lobe», publicerad i boktryckaren och tonsättaren G. Rhau's Bicinia Gallica, Latina, Germanica . . ., Wittenberg 1545, del 2 nr 84; »cantilena helvetica der Kue-Reyen dicta», återgiven i en av J. Hofer försvarad dissertation *De pothopatrialgia* (Om hemlängtan) del III under baselprofessorn Th. Zwingers presidium, 1710. Båda dessa saknar text. — Under 1700-talets senare del upptecknade F. L. Stolberg en kuhreigen, som han publicerade i sin *Reise in Deutschland, der Schweiz, Italien und Sizilien*, 1794. I en något avvikande form återgavs den i G. Tarenne, *Recherches sur le Ranz des Vaches* Paris 1813, »tel qu'on le chantait l'an 1750», även denna kuhreigen enl. uppgift från Appenzel och med text. Vid ungefär samma tid torde den av J. J. Rousseau i *Dictionnaire de musique*, Paris 1768, bil., pl. N, återgivna varianten ha upptecknats. Slutligen återger Tarenne i sin bok 1813 4 ranzas des vaches från Jorat (utan text), Ormonds och Gruyère, samt den av violinisten Viotti ca 1800 upptecknade melodin utan text och proveniensuppgifter.

- (invokation:) Trib's ia allsamma:
 (ropdel:) die Plezet, die Gschegget,
 die Plasset, die Gflecket,
 die Listig, die Schlau, etc.
 (avslutning:) allsamma sönd do; tribs ia.
 Chönd wädli, Loba!

I en annan av Tobler (s. 28) citerad kuhreigen, från det romanska Schweiz (Basse-Gruyère i kantonen Fribourg), är namnen helt få men formen fullt tydlig:

- (invokation:) — — —
 å å å
 Lyauba, lyaua por ariå.
 (ropdel:) Vinide tote,
 pitite, grose,
 blyantse, neyre,
 rodze, modeyle.
 (avslutning:) Lyauba, lyaua por ariå.

Nu kan man emellertid med ledning av andra källor följa kuhreigen-typen bakåt i tiden betydligt längre än Sichardt har gjort. År 1750 gavs en dramatisk föreställning på gymnasiet Klösterli zu St. Joseph i Schwyz (Schweiz), vari förekom en kureigentext med början:¹

Trieb usen, trieb inen,
 Die groben und finen,
 Die Jungen und Alten,
 Die melchen und galten.
 Har! har! har!
 Ich weiss einen kleinen hoffärtigen,
 ärtigen, bärtigen Buo,
 heisst Dussli.
 Er hat eine schöne, läckhige,
 schäggige, naggige Kuo,
 heisst Mussli.

Det är en kuhreigenparodi med tydlig uppbyggnad på ropmotiv, och den visar, att de dåtida agerande »von geistlichen und weltlichen Ehrenpersonen und der studierenden Jugend» liksom deras publik ingalunda stod främmande för denna genre.

En ännu betydelsefullare parodi utgör den berömda s. k. alpvälsignelsen, av vilken A. Schering c:a 1900 upptecknade en variant i Obwalden (Schweiz)² och E. Buss i Glarus en annan i Entlebuch.³ Folktraditionen gör gällande, att denna text skulle ha skrivits av den som trollkarl och vandringsman berömde jesuitpatern dr J.-B. Dillier (1668—1745) på begäran av herdarna på alpen Wängi, vilka hade kallat på honom för att han skulle välsigna denna trakt, som börjat

¹ Schweizerisches Archiv für Volkskunde. 11. Jahrgang (Basel 1907), s. 287.

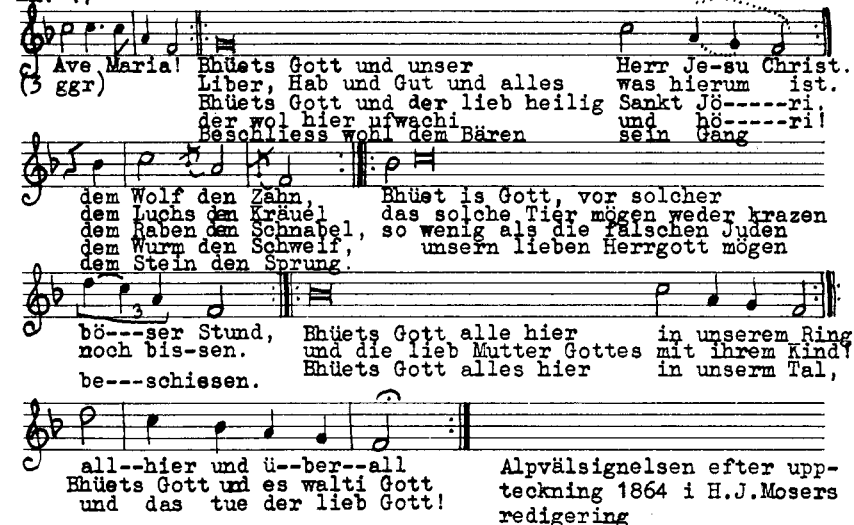
² Sammelb. d. IMG II (1900), s. 669.

³ Schweizerisches Archiv etc., 6. Jahrg. (1902), s. 294 f.

bli vanryktad genom de talrika dödsfallen bland boskapen. Forskningen är sedan länge enig om, att Dilliers roll bestått i en kristianisering av en äldre trollformel och denna parodi kunde gå så mycket lättare att genomföra, som det centrala ordet i formeln är »Lobe» eller »Lobela», omtolkat till det nära till hands liggande Lob = lovprisning, i stället för att det i själva verket är fråga om ett provinsialt *smeknamn* för ko, som man likväl ej längre förstod. En analys av alpvälsignelsens musik pekar åt samma håll: kuhreigenartade ropformler har samman-smälts med episoder av psalmodimässig recitation på en och samma ton.

Texten i alpvälsignelsen i Obwalden-Entlebuch kan ej rekonstrueras, men hur mycken naturbunden ursprunglighet som kan gömma sig även i en vederbörigen kristianiserad kuhreigen, belyses av en annan text, som upptecknades 1864 på alpen Lasa (i St: Gallen-kantonen).¹ Jag återger den i H. J. Mosers redigering,² som likväl ej helt överensstämmer med nyssnämnda källas: melodi 17.

Ex. 17

I kuhreigen är det missförstådda ordet lobe-lobela av utomordentlig betydelse, ja enligt somligas mening det enda ursprungliga. Det betyder som sagt ko och kan vara återstoden av en magisk lockformel, vars centrala del varit konamnsuppräknings. »Im Kühreihen verbindet sich nun der Melodiezauber mit der Magie des Wortes», skriver M. Bu-

¹ Jfr Szadowsky, a. a., s. 316: Alpsegen auf der Alp Lasa, am Gebirgstock der »grauen Hörner», im Bezirk Sargans, Kanton St. Gallen. Nach einer Notierung von 8. August 1864. Intet är utsagt om att Tobler skulle ha upptecknat den, som Moser (se nästa not) vill göra gällande.

² Tönende Volksaltertümer, Max Hesses Verlag. Berlin-Schöneberg 1935, s. 79.

kofzer,¹ »da hier jede Kuh einzeln mit ihrem Namen . . . aufgeführt wird. Die gewaltige Fülle von Kuhnamen, die immer wieder durch den Lobefruf eine Unterbrechung erfährt, ist das typische Kennzeichen für den Kührhien . . . Die Länge des Kührhien hängt also von der Grösse der Herde ab.»

En väsentlig omständighet vid tolkning av kuhreigens ursprungliga natur är A. Toblers påvisande av dess *förbindelse med dans*. Detta gäller den s. k. Löckler, en »Eintreibelied der Kuhhirten», som sjöngs då boskapen på aftonen drevs in i fähuset. Den är liktydig med en kuhreigen.² Herdarna ställde sig då i ring med ansiktet inåt centrum och armarna på varandras skuldror. Under ackompanjemang av den största koskällan sjöng den av herdarna som hade den bästa rösten melodin med ständig upprepning av lobe-lobela, medan de övriga monotont höll ut grundtonen som en slags säckpijsbordun.³ Sett i sådant sammanhang är då också namnet Kuhreigen, som vållat en del bryderi,⁴ lätt att förklara: det betyder »kodans» — dvs. ej en dans av kor men väl av deras väktare och vårdare, en dans i ring och uppenbarligen i magisk avsikt.

Det ligger nära tillhands att i likhet med Bukofzer⁵ förbinda denna dans med den *Lobetanz* man möter i senmedeltida källor. A. Meiches utredning,⁶ som Bukofzer följt, visar, att Lobetanz varit »ein Tanzreigen mit Umzug» och dess äldsta litterära belägg en medelhögtysk dikt om »Erlösung» i en handskrift från 1300-talet (men enligt K. Bartschs mening senast från mitten av 1200-talet):

dô hâte Herôdes wirtschaft
mit lûten vil in ganzer craft
unz daz die hochzît wurde ganz
sa hûp sich ein lobedanz.
Herôdes dohter drat dâ hin,
sie danzte under wiherte in,
daz es die geste dûhte gût.

Något samband med kuhreigen framgår visserligen ej här, och Meiche har inte heller — som Bukofzer — tänkt på något sådant.

¹ M. Bukofzer, *Magie und Technik in der Alpenmusik*. Schweizer Annalen 1936, s. 208 f.

² A. Tobler, *Kührhien oder Kührreigen. Jodel und Jodellied in Appenzell*. Lpzg und Zürich 1890, s. 18, fotn. 29.

³ M. Soeder, *Verschwundenes Brauchtum*. Schweizer Volkskunde, 26. Jahrg., 1936, s. 62 f.

⁴ Reigen eller Reihen resp. Ranz antogs av äldre folklorister syfta på raden (la suite, la file) av kor, dvs. kornas marsch efter varandra i kohagen.

⁵ M. Bukofzer, *Zur Erklärung des »Lobetanz» durch die schweizerische Volksmusik*. Schweizerisches Archiv für Volkskunde, 36. Bd, Basel 1937—38, s. 49—72.

⁶ A. Meiche, *Der Lobetanz*. Archiv für Kulturgeschichte, hgg. v. W. Goetz u. G. Steinhausen, 12. Bd, Lpzg u. Berlin 1916, s. 79—96.

Bukofzer, anför visserligen flera av Meiches texter, i vilka Lobetanz står i något samband med tamboskapen, men han synes i sin tur ej ha beaktat möjligheten, att kuhreigen kan ha utnyttjats i litterär form som ett stilparodiskt medel. I det hänseendet är emellertid en av Meiche framdragen text anmärkningsvärd nog, »Ein schön spil von fraw juttin von Theodorich Schernberk, 1480».¹ Spelet är ett rätt bistert skämt med prästerskapet: fru Juttin, klädd i mansdräkt, kreeras i Paris jämte sin älskare »Clericus» till doktor och utses i Rom till påven »Basilius papa»s efterträdare men jagar i kraft av sitt ämbete ut en djävul ur en besatt gosse och avslöjas genom en hämndeakt av djävulen Unversün såsom en havande kvinna. Tack vare förbön av den hel. Jungfrun och den hel. Nikolaus ryckes hon dock slutligen ur djävularnas våld och föres till himmelen. Spelet framställer kampen mellan de himmelska och djävulska makterna om Juttens själ: å ena sidan »Luciper» med hans »djävulsbarn» Astrott, Fedderwisch, Krenzelin, Nottis (Nottir), Satanas, Spiegelglanz och Unversün samt mormodern Lillis, å den andra den himmelska familjen jämte änglarna. Ingenting är känt om musiken, men framförandet måste ha räknat med sådan: »Nu heb an, knecht unversün, den gsang» ropar Luciper, och mormodern »springet auch an den reyen und spricht:

Last mich auch schütteln die alten runzeln,
Und last mich auch helfen singen
Und meine rosterige kele erklingen
Bei dem edlen guten gesang!»

I inledningen till spelet »ruefet (Luciper) seinem hellischen gesinde zu hauf und spricht:

(invokation:) Wolher, wolher, wolher,
Alles teufelisches heer,
Aus bechen und aus brüchich,
Aus wiesen und aus rorich!
Nu kompt her aus holze und aus felden,
Eher, denn ich euch begin zu schelden,
Alle meine liebe hellekint,
Die mit mir in der helle sint,
Krenzelin und Fedderwisch,
Darzu Nottis ein teufel frisch,
Astrott und Spiegelglanz,
Und machet mir ein lobetanz!

Enligt min mening är denna dikt en kuhreigenparodi, som kanske också har fått användning på andra ställen i spelet, t. ex. (s. 944):

Wolher, wolher zu mir, woluff!
Alle teufel, die gott ie geschuf,
Kompt her zu mir auf diesen plan . . .

¹ Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart 29, Stuttgart 1853, s. 900—953.

eller hos fru Jutten (s. 918):

Nu kompt her, mein liebe cardinal,
Die mit mir sind in meinem saal ...

Mot det psalmodierande föredragssätt, som man torde kunna förutsätta för de himmelska makterna i spelet, framstår den dansade kuhreigens trolldans som ett lämpligt medel att karakterisera helvetets onda andar.

Vi kan inte här fördjupa oss ytterligare i frågan om det antagna sambandet mellan Lobetanz och kuhreigen. Vi måste återvända till våra svenska fåbodar och fråga oss, hur de nordiska motsvarigheterna till den centraleuropeiska kuhreigen kan se ut. Traditionerna är dessvärre mer eller mindre starkt förbleknade, och de måste ha varit så hos den svenska allmogen redan på 1840—50-talet, då Richard Dybeck organiserade sin uppteckningsverksamhet. Sålunda nämner han om en melodi från Jämtland, att den var en av de vanliga »tonsatser», »vilka de (vallflickorna) utveckla i enlighet med de ord, däribland namn på kor, får och getter, som var och en har att inlägga i sången.» Han hade m. a. o. fått samma intryck av improviserade lockrop alltefter det aktuella behovet som t. ex. en meddelare i Bonäs (Mora sn) år 1931,¹ som förklarar, att man ej hade någon särskild text utan lade in några ord, som t. ex. »O komid o Krusa å Stjienna maj, o komid nu så!» Något tydligare uttalar sig en sagesman i Ockelbo (Hälsingland):² »att sjunga en kûlat (= vallåt) kallades att kulûa. Först sjöng man en låt och därefter ropade man namnet på skällkon och ibland namnen på alla korna.» Åter en annan sagesman från Hälsingland framhåller, att om vallflickan var »en duktig lockerska», så skulle hon i lockton kunna »rabbla upp en hel del av sina kors namn. Det kunde låta så här: 'Kom, kom, skynda er bra, skynda er bra ... Löva, Lycka, Gulla, Granna, Gåva, Vackerlin, Linna, Dejelin, Stjärna, Rosa osv.»³

I de två sist anförda utsagorna skimrar redan mer eller mindre tydligt konturerna av en svensk kuhreigen; denna måste också ha varit avsedd i en berättelse från Gnarp sn⁴ om en vallare, som började »sjungande ropa skällkon vid namn (invokation) och fortsatte med namnen på de övriga djuren, dock i hastigare tempo (ropdel) med ett på slutet utdraget 'kåm, kååm kona mennä' (avslutning), det s. k. kökandet». Tydlig är också kuhreigenformen i följande vallåt⁵ från Östervåla sn

¹ ULMA 3337: 1 och 3358 med Rombo F. Eriksson i Bonäs, Dalarna, som sagesman, s. 17.

² ULMA 11367 (Ockelbo sn), s. 75.

³ ULMA 3185 (Bjuråker sn, Hälsingland); sagesman är W. Backman, 1931, s. 67.

⁴ ULMA 5497 (Gnarp sn, Hälsingland), upptecknat av E. A. Forsslund, 1933.

⁵ ULMA 2091 (meddelat av Simon Eriksson), s. 52.

i Uppland, ehuru meddelaren förklarar sig ej ha kunnat bifoga musiken på grund av bristande kompetens: (invokation:) 'kukune kom, kukune kom. Ku-ku ku-ku ku-ku-u-u! (ropdel:) Muntra, Mölik, Ringrus, Piga. (Avslutning:) Kusune rara, kom, kuku, kuku (etc.)',

Med nästan förebildlig klarhet framträder kuhreigenformen i 2 *texter*, som lyckligtvis båda bevarats också med melodi. Den ena är en uppteckning av Olof Tirén (c:a 1850) av en »wallvisa från Njurunda», som jag har återgivit tidigare,¹ den andra, en uppteckning av Pelle Schenell i Gnarp (f. 1855) efter vallkullan »Velanes Anna», är publicerad i SvLå (Hälsingland och Gästrikland, bd 1, nr 53). På grund av deras stora vikt för vår framställning återges de här ånyo: mel. 18 a och b.

Konamnsramsor, kortare eller längre, är kända i ganska avsevärt antal från hela det nordiska fåbodsområdet. I allmänhet framträder också grupperingen av namnen i par, som synes utmärka den schweiziska kuhreigen. Här några exempel. Först en sydsvensk grupp:²

(Dalsland)³ Taven, Tärning
Burspång, Spärning
Ögonlocka, Livenstjärna,
Och så min stora Dagmö.

(Värmland)⁴ Inna å Ätta
Annebo å Smärta
Sockerto Tordriva
Nolegås å Giva ...

Här följer ett par nordsvenska prov:⁵

(Ångermanland)⁶ Ko-olje, ko-bolje
Ko-äláros, ko-smäláros
Ko-långbenta, söta

(Västerbotten)⁷ Kom Leinka, kom Sleinka
Kom långspenakelabo
Leissossa, surballa
Så har jag hemma dem alla.

Även ett par prov på namnlängder ur norska kuhreigen må anföras. De är hämtade ur O. M. Sandviks publikationer Österdalsmusikken (1943) och Folkemusikk i Gudbrandsdalen (1948):⁸

¹ Arv 4 (1948), s. 9, efter Dybecks efterlämnade papper i Folklore V: bl. 348.

² Andra belägg: Dalsland: VFF 992, 1003, 1189, IFGH 2351; Värmland: IFGH 3664, 1218, 747, 771, 3140, 3346, 3962, ULMA 1803: 3, 5112.

³ IFGH 1514 (Holm sn, upptecknat av O. Forsén, 1928).

⁴ IFGH 2199 (Jösse o. Nordmark hdn), vallåtstext nr 1.

⁵ Andra belägg: Ångermanland: ULMA 2142, 2668: 1, 4984, 1919: 4, 2271: 1.

⁶ ULMA 20371.

⁷ ULMA 3042: 1 (där också en annan ramsa).

⁸ O. M. Sandvik, Österdalsmusikken. Oslo 1943, avd. V, Melodier fra saeterlivet, nr 26, 30, 55, 64 65, alla med namnrader. — Folkemusikken i Gudbrandsdalen (særlig i de nordre bygder). Oslo 1948, avd. V, Gjaetarviser og budeisuller, nr 2, 3a, 3b, 4, 5, 6, 8b, 9, 27, 32, tilläggets nr 37, 50, 50b.

Ex. 18 a Folk-lore V, bl. 348, uppteckn. av Olof Tirén ca 1850

Å si ko---an! svar ä dä. KO (ropdel) ko-re-ro-ho. Ko Grönros Ko Rösros Ko Stjernan! Ko Rökind! Lissko---ho! Liss-ko-ro-ro-ho! Ko-ro-ro-ho!

Ex. 18 b SvLä Hälsingland & Gästrikland I nr 53 uppteckn. av

Kosi janten minasaja ä, kom nu mi--na kor Kolle Pelle Schenell i Gnarp. kossan mina. mina. Ko-n, ko-n Kossan, ko-n, ä Ro-sa, Li-sa, Snälla, Fromma, Linda, Ställa, kom nu mina kor. Kosi janten mina, kolli kossen mi--na. Efter vallkullen "Velanes Anna"

(Österdalen,
Tynset)¹

Gulldyr! Lykke! Fjelldyr! Lisskua ku! (sjunges)
Frukoll, Skjernkoll, (ropas)
Nyros, Gullros, å stakare (ropas)
Å ludeluila ku! (sjunges)
Nörje, Svarne, Droneng! (ropas)
Ludeluilulu, kua ku! (sjunges)

(Gudbrandsdalen)²

Kjyndes-köylle, Skogros
Leikros, Bleikros
Fefru, Garsfru
Lillegrein.
Bondköylle, Firijul
Rupe, Droppelros,
Salstut, Blomstut,
Blyanten min, Kjyré!³

Principiellt sett är husdjursnamnen i Norden ej annorlunda byggda än de forngermanska och därmed våra egna gamla personnamn.⁴ Medan de yngre i regel är enkla, t. ex. Rosa, Stjärna, Gåva, Granna, Snälla, Fromma etc., syns de äldre i allmänhet vara sammansatta av två led med var för sig egen betydelse, som kan hänföra sig till djurets färg, växt, temperament, tidpunkten för dess födelse (bl. a. veckodagsnamnen), hur det förvärvats, varifrån det kommit osv.⁵ J. Nordlander ser i en viktig grupp av de norrländska husdjursnamnen företrädesvis ett *smeknamn*, vilket givetvis sammanhänger med lockningens ändamål men också beror på, »att man med ett smekande och smickrande 'vackert' namn vill uppkalla ett husdjur, som framför allt bidrager till livets uppehälle.» Ur den synpunkten vinner en tolkning av E. Nordström⁶ av de sällsynta och egenartade, numera blott i Norrland och norra Norge kvarlevande konamnen på *-gås* särskilt intresse, eftersom han nämligen i detta efterled ser ett urgammalt smeknamn på *ko* i allmänhet. Likväl finns inte några exempel bevarade på, att namnet *gås* använts i de melismatiska partierna av den svenska kuhreigen — i analogi med *lobe-lobela* i den schweiziska — ej heller framträder det särskilt tydligt i konamnsramsorna.

Namngivningen av husdjur — understundom sägs, att dessa själva

¹ Österdalsmusikken, s. 171, nr 55, sjungen av Gisken Dalen, Tynset

² Gudbrandsdalen, s. 175, nr 32: Den ena av »Två huldreløkke».

³ Den säregna namnformen Blyanten för ett kreatur påminner om den romanska kuhreigen från Fribourg (citerad s. 76) med formen »blyantse».

⁴ Se art. Personnamn av Ivar Lindquist i Svensk Uppslagsbok.

⁵ Jfr Norrländska husdjursnamn samlade och utgivna av Joh. Nordlander i SvLm I, 9 (1880), s. 375 ff. — H. Fonnum, Kunavn i en fjellbygd, Maal og minne, utg. ved Magnus Olsen 1927, s. 49—77. Häremot Olav Midtbø, Kunavn og gjeite-navn fraa Masfjord i Nordhordland, Maal og minne 1918, s. 57 f. och G. Stoltz, Kunavn fra Radøen Maal og Minne 1935, s. 50—55.

⁶ E. Nordström, Svenska husdjursnamn i Finland under svenska tiden. Hem och Hembygd 1921, s. 89 ff.

önskat sig namn¹ — har tydligen också varit förenad med vissa bruk, av vilka spåren numera är utomordentligt svaga.² Namngivningens betydelse framträder också t. ex. vid ceremonier i samband med köp och byte av kreatur. I ett Dybeck-excerpt (i Folk-lore-saml.) heter det, att då kreatur köpes husmodern främst skall veta dess namn, vilket får behållas endast om hon finner det motsvara vad det hos kreaturet betecknar. Välbekant är också aktsamheten om att ej inför främmande eller överhuvud uttala husdjurens namn under för dem kritiska perioder.³ Bland de talrika ceremonierna vid lösningen på våren av fänaden märkes en, där man går till närmaste lövträd, bryter på en kvist samt ropar varje kreatur vid namn; men vid sista djurets namn avbrytes kvisten riktigt och uppsättes i fähuset för att djuren under betestiden skall gå ordentligt hem.⁴

Beträffande *antalet namn* i vallåtarna har vi självfallet ingen som helst vägledning av det material som numera står oss till buds. Men det kan mycket väl vara möjligt, att också mängden av namn i en kuhreigenramsa reglerats av vissa magiska tal, och i varje fall ej varit alldeles likgiltig för husdjurens ägare vid en tidpunkt, då en uppräknings av djuren hade en djupare innebörd än enbart den rena nyttighetens. I Bromans Glysisvallur⁵ förmäles, att »antalet af Kreaturen är bättre udda än jämt», och i ett Dybeck-excerpt (Folk-lore-saml.) står det: svin böra vara tre, sex eller nio eller sådant uddatal, i vilket tre gånger tre går jämnt upp.⁶

Namnen på liksom antalet av kreaturen torde m. a. o. ha spelat sin roll vid utformningen av den kuhreigenmässiga vallsången. Då Forss-

¹ Anton Röstad, Frå gamal tid. Folkeminnen frå Verdal. Norsk Folkminnelag nr 25. Oslo 1931, s. 97.

² Av en uppgift från Silleröd i Värmland (IFGH 1156: sagesman är Maria Greta Johansson, f. 1844) framgår, att det på sina håll företagits en formlig »kristningsceremoni» på pingstlördagen för att ge namn åt ungkreaturen, vilka därvid fick smällar av den magiska rönkvistvidjan, medan de stod bundna i båsen. Jfr härtill, överensstämmande, Dybeck, Vallvisor och Hornlåtar, 1846, s. V, som tillägger, att denna ceremoni var ett moment i en festlighet, som kallades *Köra middag* och firats i delar av Värmland, Dalsland och Bohuslän, då hornboskapen på våren f. f. g. fördes till skogs. Husfolket intog denna dag sin middag i ladugårdssvalen.

³ Norsk Folkminnelag nr 25. Oslo 1931, s. 99.

⁴ P. Heurgren, Husdjuren i nordisk folktro. Örebro 1925, s. 171. — På Jylland lästes fordom en bön med uppräknings av alla djuren och deras ungar. A. a., s. 175.

⁵ Glysisvallur (Om Vidskepelse), s. 853. »Antalet på Boskapen må intet angifvas för them, som ther om fråga. Lapparne äro så granlaga ther om, at när the komma med Renarne til någon by, försas hastigt Renarne hvar om an, at ingen them räkna kan.»

⁶ Jfr Hyllén-Cavallius, 1864, s. 300: Svinhoppen må ock, om det skall bli lyckligt, vara tre, sex eller nio, eller något annat tal, som antingen är udda eller en jemn mångfald af det lyckosamma tretalet.

lund menar,¹ att det legat »liksom en besvärjelse i själva namnet ... en bestämd mening och en magisk innebörd», uttalar han ungefär samma tanke som Bukofzer givit uttryck åt i samband med kuhreigens namnlängder — som vi nyss nämnde. Med tanke på »herdekulturens» namnsjälsofställningar och till möjligheten att bedriva talmagi ligger det nära till hands att tolka ropdelens namnuppräknings i denna anda.

Vid vår granskning av de svenska kuhreigen-låtarna och namnramsorna är det också andra omständigheter som pekar på deras roll i sammanhang utöver den rent praktiska nyttans. Sålunda visar det sig, att vissa vallåtar kan ha varit i bruk på skilda håll under lång tid. Detta står onekligen i en anmärkningsvärd motsats till antagandet, att vallåten improviserades — låt vara formelmässigt — och helt rättade sig efter situationens praktiska krav. En sådan över ett större område spridd låt synes vara den som J. Nordlander återgivit i SvLm V, 3 (efter SvLm I, 9) med flera varianter och jämför med en liknande hos Hyllén-Cavallius (Wärend och Wirdarne II, 1868, s. 76), vilka båda vi kan sammanställa med en uppteckning från 1930 efter en sagesman i Alfta sn, Hälsingland.² Det är fråga om en ropdel med nästan identiska namnrader, i en av varianterna jämte bevarad melodi av typisk signalkaraktär. Gemensamt för de olika texterna är också, att de tillskrivits de underjordiska varelserna: vätterkvinnan, »jordbyggarna», trollkärningen.

Redan i typiska fäbodbygder har sålunda övernaturliga väsenden varit bärare av vallsången med konamnslängder vid sidan av vanliga mänskliga varelser. I de sydligare landskapen, i de f. d. fäbodbygderna i Bohuslän, Dalsland och Värmland, framträder detta drag ännu påtagligare, ja det är här i själva verket rända, skogsrået, bergrået, bergfolket, eller vad namn väsendet bär, som är *ensam* företrädare för vallsången, och konamnslängderna antar en ofta nog förvriden och grotesk, ibland helt oförståelig karaktär, som vittnar om en bortdöende tradition. Från Lekvattnet i Värmland berättas:³ »en gång hördes från skogen en av bergfolkets kvinnor sjunga följande vallvisa:

Sommerlöva, Löverlinna, Rosenkinna,
Ätta, Nätta, Andebrokeslätta.
Hjorten, jur, Stjärna å tjur,
Pia, Nia, Lillerosia,
Locka, Docka, Nyckelpiga, Locka,
Spring, Kinn, Fagerlind,
Tjuren min.»

¹ Forsslund, Dalälven II, 9 (Floda), s. 132.

² ULMA 2640 med A. Söderwall, f. c:a 1860, som sagesman, s. 114 f.

³ IFGH 1541 (sagesman är Ture Berg, f. 1882).

»Det var en bergjätte» — heter det från Ljung sn i Bohuslän¹ — »som ropade sina kreatur om mornarna: (Jfr avfattn. s. 87!)

Kom Hehe-Anna / Du Brånkebru Märi
Du sleckete Kari / Du kåjeras Kersti
Du Råwt, du Skråwt / Du Räck, du Snäck
Du Langfot, Schilla, Basa / Kimpa, Hasa och kulla Brann.
Gå langt ifrå myra / Te roli håw.
Kom sockerdålia Britta / Kom ko, kom kalv, kom tjuren.
Kom Ringeros, kom Klingeros / Och Mellanlöv och Lövalin
Krona och Silkedocka och Gullkransen min, kom in!»

Användningen på olika orter av en bestämd namnramsa — därtill med lockord, som varken kreatur eller människor mera förstår — kan inte förklaras av något gemensamt namnskick eller någon praktisk anordning att anropa kreatur. Enligt allmogens egen uppfattning rör det sig ju ej heller om mänskliga locktoner utan om sådana som användes av de osynliga väsendena för att locka den egna boskapen. Somliga människor har emellertid haft den säregna upplevelsen att avlyssna och själva lära sig dylika huldretoner. »Segna illustrerer den gamle opfatning at visse sermerkte ku-lokkar og namngjevne slåttar hadde overnaturleg opphav», skriver Sv. Solheim.² Hur kom sig detta?

På denna punkt i vår framställning för oss nu Sverker Eks undersökning av bohuslänska vallvisor, som han publicerat på en något undanskymd plats,³ ett anmärkningsvärt stycke vidare. Ek når sina viktigaste resultat med ledning av två vallvistexter i svenska och norska källor, dels den här redan tidigare av oss berörda »tolvmanssagen», som han kallar »björnlåten», och dels en omfångsrikare text med en konamnsramsa, som han döpt till »bergagubbslåten». Båda är magiska besvärjelsesånger av betydelse för vallaren och hans hjord, men de företräder två motsatta magiska principer, i ena fallet användningen av omskrivande noanamn på onda och farliga makter, i det andra nämnandet vid namn i rätta ögonblicket för att »maktstjäla» den nämnde.

I likhet med Dybeck (1846) anser Ek, att den första visans »tolv man» varit en (i varje fall i Dalarna⁴) gångbar omskrivning för *björnen*, som ansågs äga »tolv mans styrka och tio mans vett».⁵ Även en annan

¹ IFGH 2107 (sagesman är Maria Olsson, f. 1857).

² Norsk sætertradisjon, 1952, s. 458.

³ Bohuslänska vallvisor, s. 23—53 i Bohuslänska folkminnen. Studier och uppteckningar redigerade av David Arill. Uddevalla 1922.

⁴ Jfr Dybecks Vallvisor 1846, s. 4.

⁵ Välbekant är allmogens skygghet att nämna odjuren vid deras rätta namn. Jfr Bromans Glysisvallur I (om Vidskepelser), s. 853; Wärend och Wirdarne I, s. 339; H. Hofberg, Nerikes gamla minnen . . ., Örebro 1868, s. 217; O. Hermelins Sägner och folktro från Hälsingland m. m. Jfr också ULMA 2018 (Sollerön), s. 75: *ufridn* (= björn och varg), s. 83: björnen var den egentliga *ù-fridn* i skogen. —

omskrivning (eller »kenning» som termen är i isländsk poesi) finnes: »Tor i fjäll» i st. f. *dödsriket*. Visan är en magisk avvärjningssång, riktad mot björnen som fåbodens och boskapens värsta fiende och mot dödsfara som hotar vallaren själv. Stilistiska drag i texten är stavrim och kenningar — som i den gamla Edda-poesin. Musikaliskt sett är låten uppbyggd som ropdelen i en kuhreigen. Jag har som musikex. 19 sammanfört ropmotiv från en rad olika varianter av denna låt. En rekonstruktion av texten enligt Eks anvisningar och med tanke på kuhreigenformen skulle te sig sålunda:

(invokation:) Tilleri toven (el. Tull i toven el. Tirilril Tova etc.)
Tolv man (= björnen) i skoga!¹
(ropdel:) Hundarne hängde de
Hölingarne (= herdarna) dängde de
Store studen stack de
Bjellekon bant de;
(avslutning:) Mig vill de locka
Till Tor i fjäll (= dödsriket).

Betydligt omfångsrikare är »bergagubbslåten», vars utan gensägelse intressantaste textvariant (från Naverstad sn i n. Bohuslän) Dybeck publicerade som nr 1 i sin samling 1846 och tolkade som en kraftmätning mellan människa och osynliga makter om kreaturen. Ek har upptagit hans tolkning och givit den rikare nyanser och djupare perspektiv. Vallåten inledes av följande sägen: »Berggubben gick en natt på fältet och jätte sin boskap. När morgonen kom, anlände till samma ställe en vallgosse med sina kreatur, och då Berggubben fick se dessa, sjöng han visan — *därmed ropande sina kor i namn*:

Du Hihi Hangela / Borsta Rangela
Läggete Hari / Du Kåperans Kari
Du Røjte, Skøjte / Række, Smække
Långt frå!
Kom Ole, Bås / E'kämpehack
Kom Sjölabrand
Och locke fram mera / Till mor i håll!
Kom ko, kom kalv, kom tjura
Och se de underli' djura!»

ULMA 1640 (Ore sn, Dalarna) s. 12: kreaturen kan släppas ut ovaktade, ty det finnes ingen »ofrid» nu för tiden. — Om människans förhållande till björnen, inte bara utilitaristiskt utan också psykologiskt, se A. Irving Hallowell, Bear Ceremonialism. American Anthropologist N. S. 28, 1926, s. 3, 10, 20 m. fl. ställen.

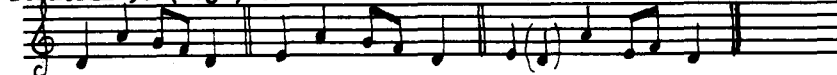
¹ I talrika textvarianter följer efter dessa rader i invokationen två andra, som konkretiserar »tolv man» till tolv beväpnade män. Detta måste betraktas som ett tillägg, gjort vid en tidpunkt och i en trakt, då »tolv man» ej längre förstås som noanamn. Både i Dybecks skrift 1846 liksom i hans Folklore-samling meddelas avfattningar (t. ex. från Lima sn och Vänjans sn, Älvdalen nr 4 och Mora nr 9) som saknar ifrågavarande tillägg. Jfr också uppteckningen av »Telli Toven» i A. Röstads uppsats, Frå gamal tid, i Norsk Folkminnelag nr 25 (Oslo 1931) s. 145, m. fl.

Ex. 19

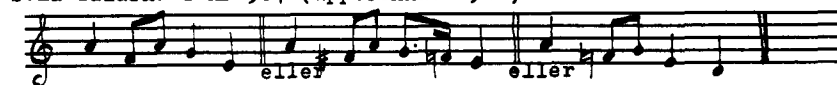
SvLå Uppland nr 135. Österdalsmusikken, Saeterlivet 10

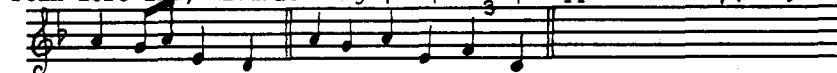
Börnerim 38 (Sogn). eller eller

SvLå Dalarna I nr 304 (upptecknad 1921)

Folk-lore III, Älvdalen nr 3 4 upptecknad 10/7 1851

Folk-lore III, Mora 9

Börnerim 39 (Telemarki)

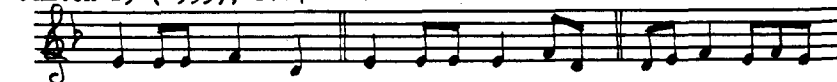
Folk-lore II nr 11 eller

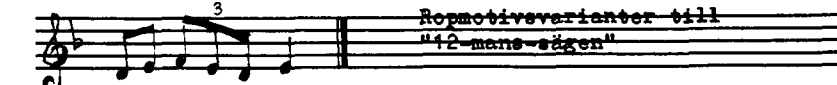
Jänten 20 (1926), s. 107 (Ström)

Jänten 29 (1935), s. 146 eller

eller

Bergagubben framställes här inte bara som en vallare som kallar på sina egna kreatur med en rad av mystiska kreatursnamn, utan han ber dessa locka till sig de »underliga djur» som är vallgossens till trollmor i berghålan; och för att förhöja effekten åkallar han omedelbart själve Åke-Tor, Sivs man, överherren över bergagubbarna-smederna, hans »länsmän» (jfr Eks framställning, s. 32):

»Kom Socke-Thore / Och Skivers man!
Kom Socke-Thore / Och Stivers man!»

Åke-Tor kommer till Bergagubbens hjälp: möjligen slår han vallgossens kreatur med blixten, så att de som döda hemfalla åt Bergagubben, eller han ger dem ett yttre bomärke, som har samma rättsliga effekt:

»Så kom der Socke-Thore lång
Med hammar' och tång
Och satte sitt märke på stoltan horn ...»¹

Men det återstår en sista rad i kvädet, en mystisk rad, som antyder, att utgången av striden till slut blir en annan:

»Det vällte den Berggubbe skallut.»

Genom att sjunga denna trollsång, som målat den för herdens del sorgliga utgången av striden om kreaturen, har denne velat *avvärja* Bergagubbens onda anslag. Ja, vallaren har därvid ej ens dragit sig för att använda den mäktiga Torsbesvärjelsen. Liksom munken i berättelsen om jätten Finn och kyrkobygget i Lund hinner han i tid nämna allt vid dess rätta namn och »maktstjäl» därigenom sin motståndare. »Hölingens upprepande av Torsbesvärjelsen, hans beskrivande av Tors handlingssätt och hans tillägg 'Det vällte den Berggubbe skallut' är allt avsett att binda bergfolkets makt.»

Kan man på detta sätt förklara mäktigheten i vallvisan, så blir de av Dybeck återgivna reflexionerna omkring densamma hos allmogen mycket naturliga: det skall icke vara rådligt — heter det — att i skog och mark sjunga denna visa, om ej i nödfall, när ett boskap bortkommit, då man någon gång med dess uppstämmande tror sig kunna återlocka kreaturet, helst om det genom någon »Berggubbes» (jättes) list förmenas farit vill. (S. 1.)²

¹ Jfr med följande tradition från Moo sn i Bohuslän (IFGH 1312), meddelad av fru A. Florin, f. 1862: Då va en huleng som jätte nära bergjättarnas berg. Så börja jätten å locke te så hans krättur: »Rave ronk å ronke stronk, å kalmobört å langkusebösten i äen!» Hulengen svara mä å locke på krätture för å ente bli å mä dom: »Kom kalv, kom ku, kom tjyren, för alle de rolige dyren!» »Sia kom smen mä hammar å tang. / Han sätte sett namn på de stolte horn. / Då vällte den skolkete länsman.» Härtill gav fru F. den förklaringen, att »smen» skulle vara guden Tor.

² Jfr ännu den uttunnade traditionen i Sundborn, som anföres av Forsslund, Dalälven III, 3, s. 211, enligt vilken föreg. visa (»Tovalåten») betyder »en signal till varann vid olycka».

Sammanfattningsvis framhåller Ek (s. 41): »Det nu behandlade vallkvädet, bergagubbslåten, kan ifråga om ursprunglighet endast jämföras med den tidigare omtalade björnlåten. Tänka vi tillbaka på bägge, slår det oss, hur många direkta överensstämmelser de äga med fornnordisk poesi. Härvid bör dock ihågkommas, att hela den mytiska uppfattningen, som kommer fram i dem, förändrats efter medeltida åskådning, och att låtarna även formellt ansluta sig till denna tids diktning genom bruket av slutrim. Det är sålunda påtagligt, att de tillkommit först under medeltiden, men de kunna dock i det hela betecknas som efterklang till forntidsdikten. Den för båda gemensamma germanska kortversen är ju denna dikts viktigaste formella kännetecken. För björnlåten tillkommer ytterligare stavrimmet och omskrivningen (kenningen) som klart fornnordiska drag. I bergagubbslåten peka åt samma håll: namnramsan, Torsbesvärjelsen och de alternativt använda kenningarne.¹ Den intimaste beröringen med den gamla dikten ligger dock i låtarnas uppgift att avvärja skada, och kanske ha övriga överensstämmelser blott blivit en följd av denna avgörande likhet.»

Det är inte bara kortversen som pekar mot fornnordisk poesi, även de för vallsången typiska namnramsorna har gamla anor. Ek erinrar om den av G. Storm² analyserade raden av namn på kämpar i Starkadvisan från Telemarken och mitten av 1000-talet om Bråvallaslaget. Några namn anses överensstämma med dem bergkvinnan (gygri) använder till sina slätterkarlar i en av B. Støylen³ publicerad »lurlåt från Telemarki», en kuhreigenparodi, vari konamnen utbytts mot mansnamn:

(invokation:) Kom no heim / Alle mine slätterkarlar!
 (ropdel:) Heim Hallvardsson / Hallvard Skamsson
 Skam Skyrisson / Skyri Brandsson
 Brand Brynjul(v)sson / Brynjulv Raneson
 Rabe Ropeson / Rope Kollsson
 Koll Kyllbrandsson / Kyllbrand Vraalsson!
 (avslutning:) Tip, tip Teirik! / Ette kjem vesle Eirik.

Namnramsan har — som synes — snarast karaktären av en genealogi i 10 led, vilken jag är böjd att tolka i samma anda som Ivar Lindquist kommenterat det mystiska talet om Heimdalls nio mödrar:⁴ ättens bestånd tryggas genom en återupplivning av namnet på en avliden, led för led. Den frågan uppställer sig då på fullt allvar, om vi ej i vall-

¹ Jfr också varianten ovan, s. 89, fotn. 1: »sme'n» för guden Tor, länsman» för bergjätten.

² Kritiske bidrag til vikingetidens historie. Xania 1878, s. 201—05.

³ Norske barnerim og leikar, Xania 1899, barnerim 41.

⁴ Ivar Lindquist, Guden Heimdall enligt Snorres källor. Vetenskaps-Societeten i Lund Årsbok 1937, s. 74.

kvädenas namnramsor har att göra med en förbleknad återstod av samma teknik som framträder i den fornnordiska diktningens katalogpolor, bl. a. den omnämnda uppräknings av Heimdalls nio mödrar, som prof. Lindquist i Lund närmast fäste min uppmärksamhet på (brev i juni 1950), eller den parvisa fördelningen av namnen i t. ex. Grimnismöl, vv. 46—49, då Odin inför kung Geirröd räknar upp sina namn, eller i Rígpula, v. 13, då tråldöttrarnas namn upprädas, osv., eller i Storms rekonstruktion av Starkadvisan.¹

Härtill kommer nu ytterligare, att det av Lindquist antagna galdermässiga föredragssättet — den magiska falsettsången — av de germanska trollsångerna måste ha varit av likartad karaktär som den teknik vi redan har påvisat i vallsången.² Skulle vårt resonemang alltså hålla streck, har vi i kuhreigen *den enda till vår tid överlevande form* som både till uppbyggnad, versteknik och utförande fört den forngermanska, hedniska galdersången vidare. Galdersången har då ej — som Lindquist antagit — »förklingat med hedendomens utdöende»³ utan fortlevat inom de europeiska fäboddistrikten, vilka på grund av sina konservativa arbetsmetoder i avsidet belägna och svårtillgängliga högländstrakter blivit reliktområden och i mer än ett avseende förhållit sig relativt oberörda av civilisationsprocessen.⁴

Men det är naturligt, att kristendomen och med den kyrkosången med tiden måste göra sina verkningar gällande även i dessa avsidet belägna distrikt. Det spiritualistiska eller demonistiska elementet i kuhreigens texter dunstade så småningom bort, men orden stod kvar som besynnerliga, missförstådda och snabbt korrumpierade relik i lika envist fasthållna, entoniga melodiformler, — såsom obegripliga och *just därför* magifyllda ramsor. Och vilka kunde tänkas använda dylika medel, om ej framför allt de osynliga, farliga och i regel onda makter, som regerar vid människornas sida, bergsborna, de underjordiske, dessa som vallar sin boskap nattetid, som återtar sätern, då människorna

¹ Jfr här till Erik Noreen, Den norsk-isländska poesien. Sthlm 1926, kap. 30.

² Jfr vår framställning ovan, s. 62 f. Jfr I. Lindquist, Religiösa runtexter 1. Sigtunagaldern. Skrifter utg. av Vet.-Soc. i Lund. 15. Lund 1932, s. 103 f.

³ I. Lindquist, Galdrar. De germanska trollsångernas stil undersökt i samband med en svensk runinskrift från folkvandringstiden. Göteborgs Högskolas Årsskrift bd 29 (1923), s. 53 f. »Ingenting berättigar oss — skriver L. — till ett annat antagande än det, att galderformen själv var oupplösligt förknippad med sångsättet *galan*. På annat vis har ett galderformigt stycke inte kunnat föredragas riktigt. »Galandet» har . . . förklingat med hedendomens utdöende. Det har blivit förträngt i första rummet av den kyrkliga sången och det recitativiska framsägandet av kristna signerier (benedictiones). Detta upphörande av det gamla föredragssättet hade till följd, att den stilform, som var egen för »galandet» försvann . . .»

⁴ Jfr E. Linderholm, Nordisk magi. Studier i nordisk religions- och kyrkohistoria. SvLm Bih. bd 20, H. 143 fr. början, s. 19.

på hösten lämnar den,¹ och vilkas kreatur i själva verket är vilda djur.² »Det är lätt förståeligt» skriver Ek (s. 38), »att en poesi med så uråldriga rötter i hedendomen längre fram tillskrivits bergsborna, som nog ofta uppfattats som de i högen kvarboende hedniska förfäderna».

Om kuhreigenformen i äldre tid verkligen ägt den centrala betydelse hos nordisk allmog som vi här har velat göra gällande, så måste man tänka sig, att segheten i traditionen varit stark nog att hålla den åtminstone vid skenliv i form av parodier. Så är också fallet. Här kommer vi då också på allvar in på en diskussion även av det musikaliska materialet. Men det skulle föra för långt att här gå in på dessa ting. Jag måste i denna del av min studie nöja mig med några antydningar och hoppas få återkomma till musiken i ett större sammanhang.

Den norska kuhreigen med slätterkarlarna, som vi ovan diskuterade, är upptecknad som en barnvisa, och talrika andra dylika sånger har sjunkit ned till skämt-, barn- och vaggvisor. Dit hör t. ex. de vitt spridda dikterna om den försumliga vallpigan, som försov sig (Dybeck 1846, nr 7) eller som tappade bort sin skällko (ibid. nr 15), åtskilliga båsuller i Österdals- och Gudbrandsdalsmusikken och folkliga prov som den av Forsslund skildrade »fåglalåten».³ Forsslund har antydande återgivit den efter f. landstingsman Sars Karl Persson på Born, f. 1872. Den hör till en grupp av kuhreigenartade vallåtar, som skildrar lockningen efter ett bortkommet kreatur, dettas bölande svar och vallpigans glädje över, att det kommit till rätta. Sars Karls parodi är utvidgad med berättande och dialogformade partier.⁴ Även talrika andra parodier kunde anföras.

Det har länge varit en känd och erkänd sanning, att just barn-

¹ Jfr Norsk Folkeminnelag Skrifter 17. Folkeminne frå Rogaland samla av T. Mauland, bd 1 (Oslo 1928), s. 99: ... best det var fekk han høyra bjöllelåt, og det song so vent at han aldri hadde høyrt make til song: »Kom Gråsi, kom Gråros / og Gråbloma mi / Kom store grå vøren / med ulli so fin! / Kom bukken med ragget / so grått og so sidt / Med horni so blå / og med skjegget so stridt / Kom her alle-saman! / no er stölen vår / No er heimefolki dregne åt dalen.»

² Forsslund, Dalälven I, 8, s. 113: björnskaall bör ej pålysas från predikstolen, ty skogs- och sjöräen, vilka alltid ha något ombud i kyrkan, få då kännedom där-om och kunna rädda sina »oxar» undan faran; bok 9 (Leksand), s. 15: björnen är trollens oxe; del II, bok 3 (Malung), s. 42: trollkvinnans skälloxe i själva verket en stor björn; bok 4 (Malungs kapellag & Äppelbo), s. 155: trollkvinnans gris var en stor björn; bok 6 (Järna), s. 165: en manlig rändas kalv i verkligheten en älg; bok 7 (Nås), s. 113: rändas ko en stor älg, osv.

³ Forsslund, Dalälven II, 4 (Malungs kap. o. Äppelbo), s. 159 f.

⁴ Anna-Lisa, som väntar sin friare på lördagskvällen, har oturen att tappa bort tre av sina kor. Hennes kamrat Hyckli frågar om de närmare omständigheterna och Anna-Lisa svarar samt improviserar en locklåt med text lämpad för situationen, kon höres svara i fjärran o. härpå följer en avslutning, som i en annan av Forsslund meddelad men ej heller den av honom genomskådad variant benämnes »glädjespel». Musikaliskt sett är det en ropdel i polskemässig omarbetning.

visorna blivit en slags reservoar för litterära och musikaliska stilmönster, vilka för länge sedan har försvunnit ur den aktuella konsten. Även barnvisan arbetar ju som vi vet med envist fasthållna poetiska och musikaliska, ropartade motiv. Det ligger dock i sakens natur, att denna i regel blott kan uppvisa små dimensioner och en okomplicerad struktur. Kuhreigentypen däremot är en textrik och melodiskt utvecklad musikalisk form, den konstnärliga höjdpunkten — om man så vill — inom fåbodvärlden. Under alla förhållanden måste man tillmäta den en betydande historisk vikt såsom återstoden av en poesi och musik med rötter i den grå urtiden.

SUMMARY

This study of Swedish herdspeople's songs deals with their functions in the cattle-breeding of the hill dairy-farm (fåbod) and with problems of performing, connected with that work. It also has some reference to the environment, the setting for work and the instrumentation, in short, the external conditions of this music, but not to any questions concerning musical structure. The structural problems which are mentioned in connection with the so-called »Kuhreigen» (calling of cows) only illustrate its origin and function. In the introduction the authority of that material which has up to now been the basis for the study of Swedish folk music is discussed: the folk song (ballad) and the instrumental melody (låt). The work songs of the people, in the first place the herdspeople's songs in connection with the dairy-farm system, have been more or less set aside, although in the author's opinion, they form a better basis than the folk song and the instrumental melody which are mainly evidence of a comparatively late art, characteristic of the upper classes. A survey of herdspeople's song material concludes this section.

Section No. 2 is based on the research work of two specialists, the geologist John Frödin and the ethnologist Sigurd Erixon. It tries to give an idea of the extension and the importance of the dairy-farm system in Sweden in the old days. An intricate problem which these scholars, however, do not touch upon, is the sex of the cattle-tending person. Everywhere in Europe the people on the dairy-farms were and are still men, whereas in Scandinavia — according to folk tradition — they were mainly women. Yet some facts indicate the tending of cattle by men also in Scandinavia at an earlier period. The problem is of importance from a musical and scientific point of view, for when judging the character of musical tradition, one must consider the sex of the person who carries it on. Some music ethnographers think that there is also a certain difference between the sexes in musical character — mostly owing to difference in work. When men and women do the same work their musical idioms can be similar in character.

In section No. 3 there is a survey with musical illustrations of the elements of work in cattle tending and the means of expressing music and signals in connection with that work. To simplify the printing the musical illustrations are collected into groups. The combinations thus

do not express any morphological connections. The information about the real function of the melodies as well as the existence of a distinct difference between vocal and instrumental tunes is very vague. It seems rash to look upon Scandinavian herdspeople's songs as primarily instrumental constructions. The melody, when sung, did not need a text to be quite understood by people and cattle, it worked as a signal of command and of recognition, it is then very natural that instrument and song to a certain extent replace each other. Even the popular terminology of this technique of communication indicates the same fusion in so much that most dialectal expressions have got the double meaning of singing the herdspeople's songs and blowing them on a horn. Also various reports of the ways country people treated the musical instruments of the dairy-farm — the shepherd's pipe (vallur) and the horn — indicate that the difference between a vocal and an instrumental performance was less evident than it appears to people in our days.

Consequently in No. 4 there is a special analysis of the sets of instruments used on the dairy farm, mainly based on information in the answers to the question list No. 62, Pipes (»lurar») and the special question list No. 44, Pipes, in the »Ethnographical investigation» (E. u.) of the NORDIC MUSEUM. Constructions of different kinds of horns are described as well as the forming of the horn as a signal and a plain musical instrument. On the other hand, the dairy-farm instrument No. 3, the pipe (spelpipan) is a real *musical* instrument. It has no function in cattle-breeding, like the great pipe (lur) and the horn.

In the following section (No. 5) the original functions of the instruments are thoroughly discussed. The primary functions of the pipe (lur) and the horn were evidently to frighten away beasts from the cattle by yelling. The horn is also called a »yelling» horn (»tjuthorn»). According to a proverb, known all over the country, the inarticulate sounds of the pipe (lur) and the horn were supposed to frighten away the wolf and the bear, whereas melodic instruments and call song attracted them. The background of this idea among Swedish country people is an old conception of the importance of the cry and the megaphone instruments as magical means of incantation.

Section No. 6 gives a survey of dialectal expressions, used by Swedish and Norwegian country people when singing in the special technique of the dairy-farm call songs. In the groups, consisting of the (western) provinces of Halland, Bohuslän, Dalsland, Värmland the terms are of the type to »lulla», in Dalecarlia generally to »kula», in the northern provinces of Gästrikland, Hälsingland, Medelpad, Ångermanland, Härjedalen, Jämtland and southern Lappland to »köka». Most terms are onomatopoeic interjections, which H. Ideforss called »primary impulses and imperations». There also belong those noa-noa names which were the most suitable calling words. The country people themselves by these terms indicate a kind of inarticulate falsetto song, performed with an increased tension of the muscles of the throat. This technique must be considered as typical of the dairy-farm system and equally old. The musical illustration No. 16 b gives the first published authentic instance of such long vocalizations. It is a transcription of recordings made by the Swedish Radio Service, at Älvdalen, Dalarna, in the summer of 1954.

The last section (No. 7) deals with the well-known term, the »Kuhrei-

gen» (Ranz des vaches) — cow calling — and its correspondent in Scandinavia. W. Sichardt has characterized the Kuhreigen as an A-B-A-form, starting and ending with melismatic movements, with a central part repeating cow names, but he does not attempt to trace its history. The Kuhreigen is probably connected with the Lobetanz of the middle ages and was also used as a parody. Similar traits are shown in certain Scandinavian herdspeople's songs, in the first place in the two instances described in 1922 by Professor Sverker Ek at Gothenburg. He calls them »the bear's song» (»björnlåten») and »the song of the old gnome» (»bergagubblåten»). Stylistic traits in the text are »stave» rhythms and periphrases (corresponding to the »kennings» of Islandic poetry), »short» verses, long lists of names (pulor) and sorceries; from a musical point of view they are the call parts of the Kuhreigen. Thus it seems likely that the long lists of names in the herdspeople's songs are faded rests of the same kind as in the »catalogue pulor» of old Norse poetry. To this must be added the falsetto execution which Professor Ivar Lindquist at Lund assumed was used earlier in the »galder» songs and which probably was of the same type as in the herdspeople's songs.

The Kuhreigen seems to be the only form surviving up to our days which carries on the tradition of the Old Germanic, heathen »galder song», as regards construction, verse technique and execution. Anyhow, a great historical value must be attributed to the herdspeople's song as the remnant of poetry and music dating from very primitive ages.

RÄTTELSE AV NOTEXEMPEL

- s. 29, notex. 2 b: i näst sista notfiguren skall c vara punkterat och d-c trettioåttaondelar.
- s. 30, notex. 5 a: i senare delen (»om ko saknas») skall fermater stå över fjärdedelarna e och h före samt e efter taktstreckket.
- s. 45, notex. 12 c: står »P. Skoglund, Skålen», skall vara »P. Berglund, Skålan» såsom anges i texten denna sida.
- s. 58, notex. 15 b: korstecknet för g' vid ordet »över» skall uteslutas ur denna variant. Det återfinnes däremot i den andra, av Öberg meddelade, variant, som Dybeck icke utnyttjat.